

Drones wegen op mentale
gezondheid Oekraïners

Waarom is de hoofddoek nog
altijd een probleem op school?

Rap uit Soedan:
'Fuck the president!'

MO

**Moedig.
Menselijk.
Mondiaal.**

**WIE BEZIT
HET WATER?**

MO.BE

HERFST 2026 • MO161 • P309696 • 10 EURO

Hun gezondheid. Hun toekomst. Uw nalatenschap.

Neem Dierenartsen Zonder Grenzen op in uw testament en geef dieren en de families die met hen samenleven een toekomst.

Vraag een vrijblijvend
persoonlijk gesprek aan:

Joke Daelemans
+ 32 2 539 09 89
j.daelemans@vsf-belgium.org

Gezonde dieren,
gezonde mensen,
gezonde planeet

Download
onze brochure

Vétérinaires
Sans Frontières
Dierenartsen
Zonder Grenzen

Het water dat we delen

door Tom Claes

Co-hoofdredacteur ad interim MO*

In 2018 stond ik in Khartoem aan de oever van de Nijl. De Soedanese hoofdstad was nog niet de aan flarden geschoten woestijn die ze vandaag is en baadde in het licht. Onder mij stroomde het loodgrijze water, krachtig en ontembaar.

De Nijl is al eeuwenlang een bron van mythen en verhalen. Voor het Egypte van de farao's was ze de levensader, Mozes zou er als vondeling in een rieten mandje op hebben gedreven en aan dezelfde oever als waar ik stond, had president Gaafar al-Nimeiry dertig jaar eerder duizenden flessen whisky in de rivier laten gieten, om duidelijk te maken dat Soedan voortaan een islamitische staat was.

Soedan is een van de elf landen die het water van het Nijlbekken delen. Die verdeling leidt van oudsher tot spanningen, die tijdens de koloniale periode nog werden opgepookt. Zo sloot Groot-Brittannië (namens zijn Oost-Afrikaanse koloniën) in 1929 een verdrag met Egypte. Dat kreeg het grootste deel van het Nijlwater toebedeeld en een vetorecht over waterprojecten in stroomopwaartse landen als Ethiopië, Oeganda en Kenia. In 1959 volgde een overeenkomst tussen Egypte en het intussen onafhankelijke Soedan. Daarbij verdeelden ze zowat het volledige water van de Nijl onder elkaar.

Na hun onafhankelijkheid begonnen de stroomopwaartse landen te pleiten voor een eerlijkere verdeling. Dit tot ergernis van Egypte dat zich bleef beroepen op zijn 'historische rechten'. President Anwar al-Sadat was daar in 1979 heel duidelijk over: aan iedereen die zich ook maar een druppel van de Nijl toe-eigende, zou hij de oorlog verklaren.

Toen Ethiopië in 2011 de bouw aankondigde van een gigantische dam langs de Blauwe Nijl, vreesde Egypte opnieuw voor zijn watervoorziening. President Abdel Fatah al-Sisi dreigde er zelfs mee de dam op te blazen. Maar ondanks die forse retoriek bleef een gewapend conflict uit.

Landen voeren namelijk zelden oorlog

uitsluitend om water. Dat betekent niet dat het aantal watergerelateerde conflicten niet in de lift zit, integendeel. De voorbije vijftien jaar zijn ze volgens de VN zelfs met een factor tien toegenomen. Maar die conflicten escaleren zelden tot een open oorlog, want de meeste landen vinden het verstandiger om samen te werken dan ten strijde te trekken.

Alleen: hoelang nog? De voorbije zomer volgde de ene hittegolf de andere op. Door de klimaatopwarming neemt de druk op drinkbaar water wereldwijd toe. Tegelijk verandert de wereld in razend tempo en vertoont de internationale veiligheidsomgeving steeds meer barsten. Autoritaire regimes winnen overal terrein, landen kiezen vaker voor eigenbelang en het multilateralisme verliest aan kracht. Deze uitdagingen kunnen bestaande waterakkoorden onder druk zetten.

De opschorting van het Indus-waterverdrag tussen Pakistan en India is in dat opzicht een veeg teken (*zie p. 36*). In 1960 sloten de twee buurlanden, met de Wereldbank als medeondertekenaar, een akkoord over de verdeling van zes rivieren van het stroomgebied van de Indus. Het verdrag doorstond verschillende oorlogen en decennia van openlijke vijandigheid. Tot de Indiase regering in 2025 aankondigde het eenzijdig op te schorten, als reactie op een dodelijke aanval in het door India gecontroleerde deel van Kasjmir.

Gelukkig zijn er naast waterakkoorden ook heel wat andere manieren om conflicten over water te voorkomen of te ontmijnen. Zo kan het helpen om het recht op water beter te waarborgen en problemen met ecosystemen aan te pakken. Of je zou een rivier rechtspersoonlijkheid kunnen geven, zoals in Peru gebeurde (*zie p. 40*). Zelfs voor de Schelde gaan daar intussen stemmen voor op (*zie p. 44*). Maar welke juridische status een rivier ook krijgt, één ding staat vast: we zullen volop moeten blijven inzetten op waterdiplomatie en samenwerking. Anders gaan we vroeg of laat allemaal kopje-onder. *

Colofon

MO*

Moedig. Menselijk. Mondiaal.

WIE ZIJN WIJ

Hoofredactie ad interim: Charis Bastin, Tom Claes
Redactie Samira Bendadi, Justine Corrijn, Tine Danckaers, Arne Gillis, Elien Spillebeen, Pieter Stockmans, Lies Van Brussel en Kato Van Roy
Eindredactie Lieve Van den Bulck en Han Zinnen
Webredactie Kilian de Jager
Huisfotografe Iratxe Álvarez
Stagiairs Joumana Abou-Zeid, Diana Burlacu, Dilara Karatas, Pieter-Jan Keleman, Margot Sciffer
Werken mee aan dit nummer Thibault Coigniez, Simon Clément, John Vandaele, Layla Aerts, Minka Nijhuis, Gie Goris, Mark Viales, Han Zinnen, Thijs Broekkamp, Eline Goethals
Creatie en vormgeving Beau De Maesschalck
Kaarten en grafieken Studio Verho
Concept & vormgeving cover Justine Corrijn
Redactiesecretaris en communicatieverantwoordelijke Jan Buelinckx
Administratie Dominique De Groote
Zakelijke leiding Frank Van Damme
Verantwoordelijke uitgever Josse Abrahams
Website Craftzing - Weni
CMS storyblok
Druk Roularta Printing

Vlaafabriekstraat 11 • 1060 Brussel
Tel. 02 536 19 77 • info@MO.be • www.MO.be
ISSN 1379-5619

MAAK MO* MEE MOGELIJK

Steun ons unieke non-profit mediaproject en word net als 4417 andere lezers proMO* via www.MO.be/proMO

4417 x
BEDANKT VOOR JULLIE STEUN!

- MO* is een uitgave van Roularta Publishing NV in opdracht van Wereldmediahuis vzw.
- MO* wordt mee mogelijk gemaakt door onze leden. Meer info op MO.be/leden

Volwaardige leden

Gewone leden

Memisa, FOS, Oxfam België, Fairtrade Belgium, Plan International Belgium, Handicap International, Artsen Zonder Vakantie, Caritas Vlaanderen, UNICEF België, Dokters van de Wereld, Search for Common Ground, Incofin, Artsen Zonder Grenzen en Cera

MO* krijgt de steun van de Belgische Ontwikkelings-samenwerking.

Overname van artikels is toegestaan mits bronvermelding en toestemming van de hoofdredacteur.

Inhoudstafel

3 Voorwoord

OPENER

- 6 **Dronedreiging in Oekraïne**
‘De aanvallen kwamen al zo dichtbij, hoe geef je patiënten dan nog een veilig gevoel?’

ACTUEEL

- 12 **ANALYSE**
Medische gegevens ruilen voor investeringen in de gezondheidszorg
Afrikaanse leiders sluiten controversiële akkoorden met de VS, maar er is protest.
- 16 **REPORTAGE**
Meer jobs en meer kansen, maar niet voor alle Marokkanen
- 22 **REPORTAGE**
Het leger is overal
Journaliste Minka Nijhuis volgt in Myanmar de sporen van drones en bommen op burgers.

FOCUS

- 30 **INTERVIEW**
'We moeten ons verenigen tegen wie het water wil monopoliseren'
Spaans antropologe Virginia Mendoza schreef *Dorst*, een boek over water, droogte en de mens.

- 36 **REPORTAGE**
Rivieren als tikkende tijdbommen in Zuid-Azië
'We sterven liever in een oorlog met India dan door gebrek aan water.'

- 40 **INTERVIEW**
'Deze zaak werd door vrouwen gevoerd én gewonnen'
Rechter in Peru volgt activisten en maakt van rivier rechtspersoon.

- 44 **REPORTAGE**
'Geef de Schelde een stem'

VERHALEN

- 52 **ANALYSE**
'Jammer dat we deze strijd in 2026 nog altijd moeten voeren'
De hoofddoek is steeds zichtbaarder in bedrijven, maar niet op school. Hoe komt dat?

- 56 **REPORTAGE**
Spelen op gehoor
Een vrouwenteam blindvoetbal verlegt zichtbare en onzichtbare grenzen in Mexico.

- 62 **INTERVIEW**
'Hypocrisie van West-Europa tijdens nazisme maakt vandaag genocide mogelijk'
Auteur Molly Crabapple herontdekt de Bund, een vergeten organisatie van antizionistische, seculiere Joden.

- 72 **UITGEHOORD**
Soedanese rappers tegen monstreuus geweld

- 74 **DE OPTIMIST**
Eline Goethals

Verpleegkundige Olena Pientsova in een nieuw gebouw dat volledig in puin ligt. 'We zien veel meer patiënten met depressie en stressreacties dan vroeger.'

Drones en bommen wegen op
mentale gezondheid Oekraïners

‘De aanvallen kwamen al zo dichtbij, hoe geef je patiënten dan nog een veilig gevoel?’

Tekst: Thibault Coigniez · Beeld: Simon Clément

Door continue droneaanvallen leven Oekraïense burgers en soldaten in permanente stress. Enkel onder de grond zijn ze nog veilig voor het gezoem in de lucht. ‘Mijn dochter kent geen vrede, wel het geluid van Shahed-drones.’ ➔

(boven) Oekraïense militairen demonteren een ingeslagen drone in Charkiv.
(onder) Het hoofdkwartier van de Grenswacht van Charkiv monitort de droneactiviteiten.

Buiten weerklinkt het luchtalarm, onder de grond tekenen de kinderen verder. Aan een lange tafel graaien ze even enthousiast naar de stiften als naar de schalen met koekjes. Hun kleurrijke creaties aan de muur steken fel af tegen het tl-licht. In deze ondergrondse schoolopvang in de Oekraïense stad Charkiv komt er amper zonlicht binnen.

Op een van de tekeningen staat een huis met blauwe muren en met twee koffers in de tuin. Het is een afbeelding van een huis dat prille tiener Anastasia Andriy al twee jaar niet meer heeft gezien. 'Dit is mijn huis in het dorpje Lyptsi, aan de grens met Rusland. Meteen na de invasie in 2022 werd het dorp zeven maanden bezet door de Russen. In 2024 zijn we naar Charkiv gevlucht doordat er steeds meer droneaanvallen waren. Maar ook hier zoemen ze rond onze hoofden. Al onze lessen gaan online door. Het is enorm fijn om af en toe naar hier te komen en mijn vrienden te zien.'

Ook de ouders van de kinderen kunnen in deze ondergrondse schoolopvang even ontsnappen aan de dagelijkse stress. In een aparte kamer kunnen ze langsgaan bij een psycholoog als ze dat willen. Terwijl haar dochter nog aan tafel zit te keuvelen, heeft Natasja net zo'n gesprek achter de rug. 'Mijn jongste dochter weet niet wat vrede is, maar herkent perfect het geluid van Russische Shahed-drones', zucht ze. Net als veel Oekraïense ouders worstelt ze om haar dochter te behoeden voor de realiteit. 'In het begin van de oorlog was ze nog te klein, ze sliep zelfs door bombardementen heen. Maar nu ze ouder is, grijpt ze meteen naar mijn telefoon wanneer het luchtalarm klinkt. Ze scrollt door Telegram-kanalen om te zien wat er op ons afkomt.'

Die constante stress weegt op hun gezondheid, zegt Natasja. 'Thuis is mijn dochttertje gespannen, ze schrikt van luide knallen. Maar hier kan ze spelen met leeftijdsgenootjes. Ze ontspant en begint weer voluit te praten.' Na die laatste zin gaat op de achtergrond weer het luchtalarm af.

De Russische grens ligt op amper 25 kilometer van Charkiv. Daardoor vormt het een geliefkoosd doelwit voor vijandige drones, ballistische raketten en zweefbommen. Vorig jaar waren er 728 aanvallen volgens het Oekraïense nieuwsagentschap Ukrinform. Daarbij vielen 928 gewonden en 41 doden. En in juni van dit jaar lag Charkiv maar liefst 142 keer

onder vuur en kwamen 12 mensen om het leven, liet het stadsbestuur weten.

Het constante geloei van de sirenes en het gezoem van de drones eisen ook een mentale tol. In Oekraïne kampen tien miljoen mensen met mentale problemen, blijkt uit cijfers van begin dit jaar van de Wereldgezondheidsorganisatie. Dat is een vierde van de totale bevolking. Bij kinderen zou het volgens data uit 2024 van Save the Children zelfs om 43 procent gaan.

Door de aanhoudende dreiging ondervinden vier op de tien volwassenen ook slaapproblemen. Die leiden dan weer tot chronische vermoeidheid en emotionele uitputting. De meeste Oekraïners halen intussen opgelucht adem wanneer een vliegend object in de lucht gewoon een vogel blijkt te zijn.

Voortdurende dreiging

Aan het meer valt geen drone te bekennen, enkel hengelende vissers. Bij een fancy zomerbar bestelt een vrienden-groep cocktails. In dit dorpje in de regio Charkiv lijkt de oorlog veraf.

In de kelder van een van de huizen heerst er op deze zondag wel volop activiteit. Tientallen schermen tonen live wat er aan de Russische grens gebeurt. Aan de muur hangt een vlag met een Medusakop erop. Het is het symbool van de droneafdeling van de 1ste Hartbrigade van de Grenswacht van Charkiv.

Deze nieuwe brigade was eigenlijk gewoon douane, maar is nu sinds een jaar een drone-eenheid. Volgens hun commandant, roepnaam Grek, kwam de creatie van hun brigade niets te vroeg. 'Wij hadden geen keuze. In een zone tot vijftien kilometer aan de grens heerst er enorm veel droneactiviteit. Alleen al afgelopen december en januari hebben we 450 Russen geëlimineerd. Zelf kregen we de afgelopen zes maanden helaas ook al meer dan tweehonderd aanvallen van Shahed-drones te verduren.'

Zelfs het nemen van krijgsgevangenen verloopt nu via drones, vertelt Grek. 'Als een van onze herkenningsdrones een Russische soldaat spot, vragen we hem via de speakers om zich over te geven. Als hij dat doet, dan brengt de drone hem naar een bemand checkpoint verderop.'

Op het veld vlak bij hun hoofdkwartier presenteren de operators hun arsenaal aan drones. Dat varieert van verkenningstoestellen tot kamikazedrones.

Tegenwoordig spelen vooral de grond-drones een steeds grotere rol. 'We gebruiken ze om voedsel en munitie naar de frontlinie te brengen. Die route is te gevaarlijk om nog door mensen te laten afleggen', zegt Grek.

Over de psychologische impact van de voortdurende droneaanvallen willen de soldaten niet te veel nadenken. 'Het continue doden weegt zwaar. Maar onze taak bestaat er in om zoveel mogelijk Russen uit te schakelen. Dat is nu het enige dat telt', klinkt het unisono.

Uit andere gesprekken met soldaten toont die impact zich in kleine anekdotes. De ene soldaat vervloekt het mooie weer. Een wolkeloze hemel betekent ideale vliegomstandigheden voor drones. En de andere is opgelucht wanneer hij de vleugels van een vogel opmerkt: 'Zolang je die niet ziet, is het misschien een drone.'

Voor de zogenaamde first-person view-drones (FPV) zorgen voor stress bij soldaten. Dat merkt ook Nataliia Stadnichenko. Als psychotherapeute is zij verbonden aan de ngo Vilnyi Vybir, die zich richt op het mentale welzijn van soldaten, veteranen en hun families. 'FPV-drones vormen de grootste bron van stress. Dat type zijn aanvalsdrones, die je actief opjagen om te doden. Sommige hebben glasvezelkabels, daardoor kun je ze ook niet opsporen. Alleen hun geluid kan hun komst verraden. Dat leidt tot constante spanning en een wantrouwige alertheid.'

'FPV-drones vormen de grootste bron van stress. Dat type zijn aanvalsdrones, die je actief opjagen om te doden.'

NATALIIA STADNICHENKO,
PSYCHOTHERAPEUTE

Aan de frontlinie kunnen de soldaten zich best zo goed mogelijk voorbereiden, zegt Stadnichenko. 'Een accurate voorbereiding met dronedetectoren of camouflagenetten kan helpen om de stress te controleren. Ook wederzijdse ondersteuning van de strijdmakkers, humor en een begripvolle commandant kunnen de spanning verlichten.' ➔

Maar wanneer soldaten terugkeren naar het burgerleven verdwijnt de spanning niet meteen. Ze blijven nerveus en extreem gevoelig voor geluid. Voortdurend scannen ze de omgeving af naar de mogelijke aanwezigheid van drones.

Volgens Stadnichenko bemoeilijken de droneaanvallen op Oekraïense steden de re-integratie van de Oekraïense soldaten. 'Na hun terugkeer thuis kunnen ze hun stress niet achterlaten. Ook thuis is de dreiging nog aanwezig. Het gezoem van de drones blijft hen achtervolgen.'

Zingen tegen de angst

Ondanks de dagelijkse dronemeldingen heeft Charkiv niets van een spookstad. De laatste jaren zijn de inwoners massaal naar hun stad teruggekeerd. Met het mooie zomerweer zitten de terrasjes vol. Op de trappen van het balletgebouw skaten jongeren en op de invalswegen naar de stad staan lange files.

Tot plotseling een geloei weergalmt. Met een metalige stem weerklinkt de volgende boodschap: 'Aandacht! Luchtalarm! Iedereen wordt gevraagd om zich naar de dichtstbijzijnde schuilkelder te begeven.' Op straat geeft niemand er gehoor aan.

Maar onder die apathie en gewenning woedt emotionele uitputting. Dat merkt ook Olena Pientsova. Zij werkt als verpleegster in het psychiatrisch ziekenhuis, dat op een vijftal kilometer van het centrum ligt. 'We hebben iets meer dan duizend bedden ter beschikking. We zien veel meer patiënten met depressie en stressreacties dan vroeger. Het slaapgebrek verhevigt dat alleen maar. De dagelijkse bombardementen zijn de boosdoener.'

Naast de gebruikelijke patiënten met zware psychische aandoeningen krijgt het ziekenhuis nu ook meer doorsnee burgers binnen. Volgens Pientsova moest het medisch personeel zich aanpassen. 'Ze werken de klok rond en hebben zich bijgeschoold in psychologische behandelingen, zoals kunsttherapie.'

Vanuit een van de ziekenkamers begroet patiënte Yelena ons hartelijk met snoepjes. Het is haar verjaardag. Ze is opgelucht dat ze die in het ziekenhuis kan vieren. 'Hier kan ik tenminste een beetje ontspannen. Voor mijn opname had ik tien dagen lang amper geslapen door de aanhoudende stress. Wanneer we een drone horen, gaan mijn kamergeenoot en ik zingen om het gezoem te

overstemmen. Zo doorstaan we angstige momenten samen.'

Helaas is ook het ziekenhuis geen veilige plaats. Pientsova neemt ons mee naar een oud gebouw, dat volledig in puin ligt. 'Dit is het resultaat van twee raketinslagen in 2024. Gelukkig waren hier toen geen patiënten meer in ondergebracht. Er zijn al zo vaak aanvallen dichtbij geweest. In zo'n omstandigheden is het niet makkelijk om onze patiënten zich veilig te doen voelen. Tegelijkertijd creëert het samenzijn alleen al verbondenheid. Wij weten exact wat zij doormaken.'

Katten en kinderen

Niet alleen mensen ondervinden mentale gevolgen, ook dieren lijden onder de oorlogssituatie. Dat merken ze in het rehabilitatiecentrum voor katten van de organisatie Animal Rescue Kharkiv (ARK). In de ondergrondse ruimte liggen krabpalen en slaapmanden, waar de katten kunnen verpozen. Allemaal zijn het dieren die vrijwilligers van ARK geëvacueerd hebben uit het gebied aan de frontlinie. Al sinds 2016 richt de organisatie zich op zulke dieren evacuaties.

De mentale gezondheid van de dieren is nu veel belangrijker dan bij de start van de oorlog in 2022, zegt vertegenwoordiger Yaryna Vintoniuk. 'Toen hadden ze veel minder stress. Nu zijn ze haast allemaal getraumatiseerd. Vooral als het over katten of honden gaat die hun baasje verloren, of die zelf voedsel en water moesten zoeken om te overleven. Daarom is het superbelangrijk om hen opnieuw te laten voelen dat iemand om hen geeft.'

Het ARK organiseert daarom op zaterdagmiddag katten therapie voor kinderen. De katten lopen vrij rond terwijl twee therapeuten de kinderen entertainen met spelletjes. In het begin ogen de kinderen nerveus en de katten schuw. Gaandeweg zoeken de katten toenadering tot de kinderhandjes. Er treedt een zeldzame rust in. 'Katten voelen de nervositeit van kinderen. Door de therapie kunnen kinderen over hun gevoelens praten en worden ze kalmer. Die rust nemen de katten over, waardoor ook zij weer wennen aan dat menselijke contact', zegt Vintoniuk. Maar ook hier hoor je zelfs tijdens de therapie hoe buiten het luchtalarm afgaat.

Schuilkelder als klaslokaal

Steeds meer speelt zich in Charkiv ondergronds af. Kinderopvang en katten therapie, maar ook kritieke infrastructuur zoals scholen en ziekenhuizen zijn er veiliger voor bombardementen.

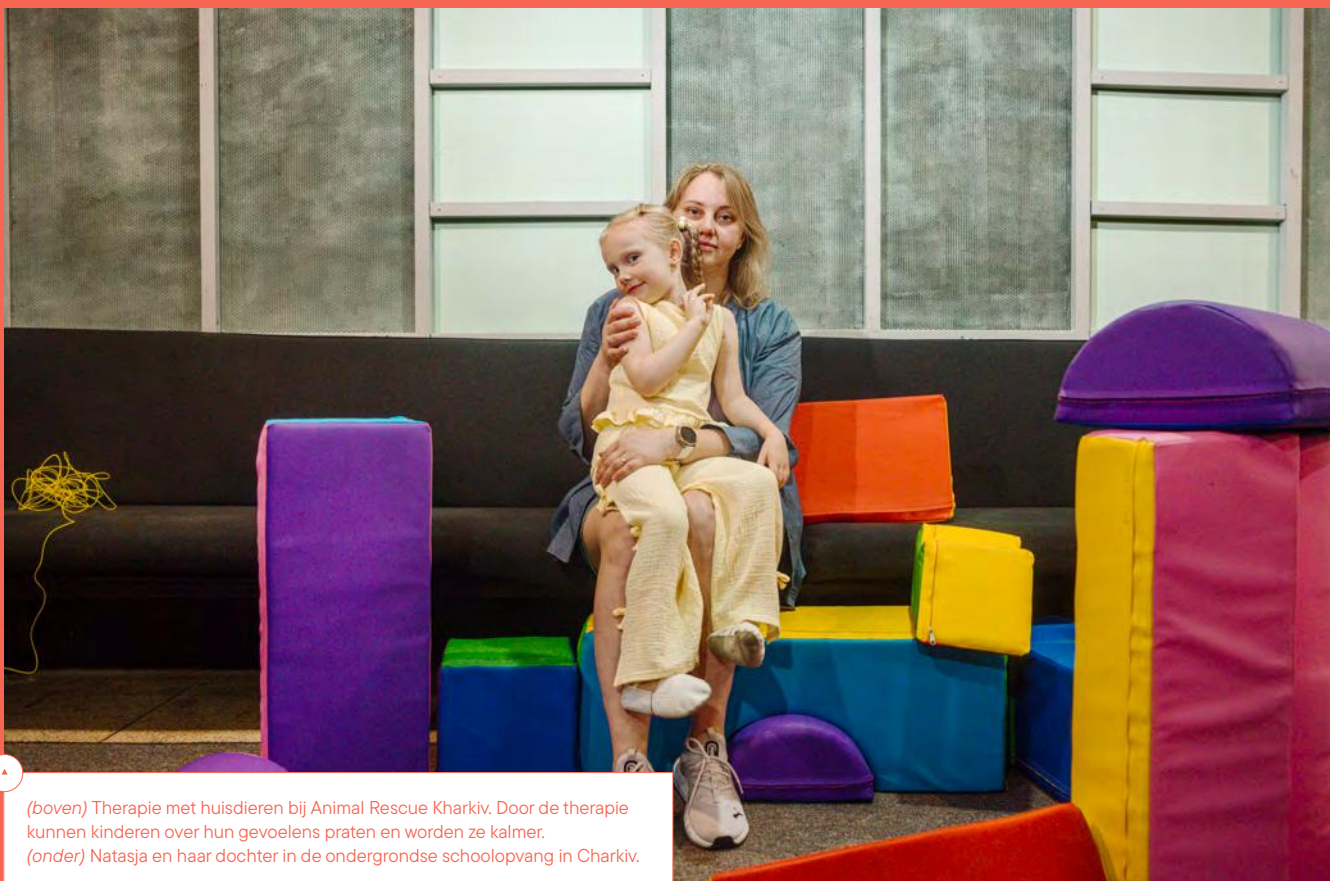
Een langdurig verblijf in onaangepaste ruimtes of krappe bunkers kan net zo goed een mentale impact hebben. Een goed doordacht ontwerp van de schuilplaatsen is daarom cruciaal, zegt Thamara Fortes. De Braziliaanse architecte werkt, binnen het project UN4Ukrainian Cities van de Verenigde Naties, aan stadsplanning in Oekraïne. 'Bij de bouw van schuilplaatsen moet je aandacht besteden aan de ventilatie en aan voldoende hoge plafonds. Die zaken kunnen het welzijn in de schuilplaatsen drastisch verbeteren.'

Ook bij het ontwerp van de gebouwen zijn volgens Fortes een aantal ingrepen mogelijk. 'Ruimte tussen gebouwen, dubbelglas, groene wanden. Dat zijn allemaal elementen die ervoor zorgen dat het geluid van bijvoorbeeld explosies minder invasief is. Maar het neemt de dreiging natuurlijk niet weg. Je moet dus nog steeds het luchtalarm kunnen horen.'

Toch pleit Fortes er vooral voor om schuilkelders op een andere manier te gebruiken. Daarbij verwijst ze als schoolvoorbeeld naar Finland, waarnaar ze ook een studiereis maakte met de Oekraïense autoriteiten. 'Daar zijn de ondergrondse ruimtes ingebed in de stadsarchitectuur. In vredetijd doen ze dienst als gymzalen of klaslokalen. Kinderen volgen er sowieso les en verbinden die plaatsen niet met een crisissituatie. Het gaat er dus om ondergrondse plaatsen te creëren die mensen niet louter associëren met onveiligheid.'

Daarnaast maakten psychologen van de Kyiv School of Economics ook een lijst met tips en tricks om het mentale welbevinden van de Oekraïners te vergroten. Je lichaam koelen bij paniek, voldoende bewegen, dutjes doen overdag om slaap in te halen. Natuurlijk wordt ook afgeraden om je op junkfood of alcohol te storten.

Maar zolang de drones in het rond zoemen, blijft het collectieve stressniveau in Charkiv hoog. In de ondergrondse schoolopvang bekend Natasja zelfs dat ze daarom lang getwijfeld heeft om te kiezen voor haar tweede kind. 'Ik wilde wachten tot na de oorlog. Uiteindelijk besloot ik om er toch voor te gaan. Onze kinderen zijn onze toekomst. Als we van hen afzien, laten we ook de hoop op beterschap varen.' ★

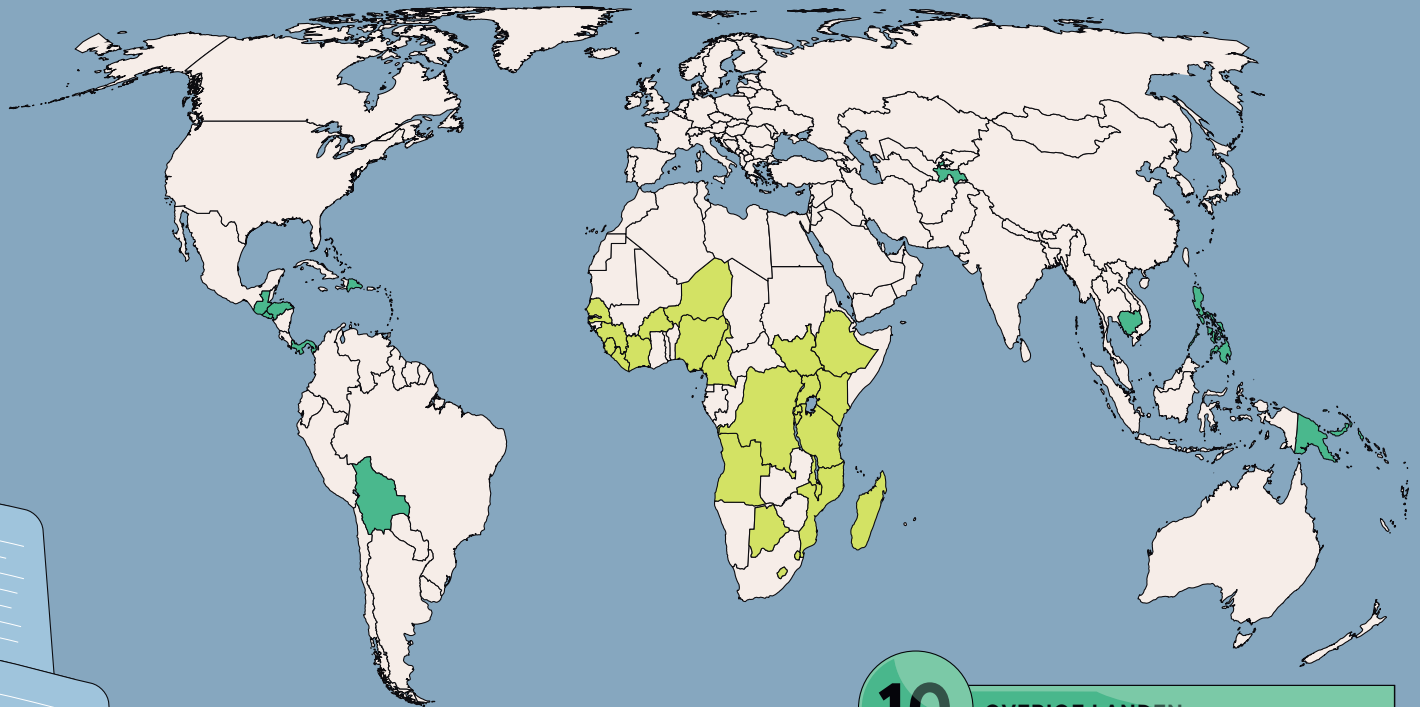
(boven) Therapie met huisdieren bij Animal Rescue Kharkiv. Door de therapie kunnen kinderen over hun gevoelens praten en worden ze kalmer.
(onder) Natasja en haar dochter in de ondergrondse schoolopvang in Charkiv.

Medische gegevens in ruil voor geld

Datakolonialisme: America first, Afrika laatst

34

**LANDEN TEKENDEN MET DE VS EEN AKKOORD
OM MEDISCHE GEGEVENS TE DELEN**

24

AFRIKAANSE LANDEN

Angola	Ethiopië	Liberia	Oeganda
Botswana	Guinee	Madagaskar	Rwanda
Burkina Faso	Ivoorkust	Malawi	Senegal
Burundi	Kameroen	Mozambique	Sierra Leone
D.R. Congo	Kenia	Niger	Tanzania
Eswatini	Lesotho	Nigeria	Zuid-Soedan

10

OVERIGE LANDEN

Bolivia	Guatemala
Cambodja	Honduras
Dominicaanse Republiek	Panama
El Salvador	Papoea-Nieuw-Guinea
Filipijnen	Tadzjikistan

Een voor een sluiten Afrikaanse leiders een controversieel akkoord met de Verenigde Staten. Die investeren dan in de gezondheidszorg, in ruil voor toegang tot medische gegevens. In Kenia roept dat weerstand op. ‘Het interesseert de VS niet eens of hun geld wel goed terecht zal komen.’

‘Denk even aan die rode kaart voor een Amerikaanse speler op het WK voetbal deze zomer. Trump stapte gewoon met dreigementen naar de FIFA-voorzitter. Zo kreeg hij, tegen de regels in, toch zijn zin. En zo bestuurt hij ook zijn land.’ De Keniaanse activist Nelson Amenia schuwt de scherpe beeldspraak niet om te waarschuwen voor de gevaren van het akkoord met de VS dat zijn overheid eind 2025 wilde ondertekenen. Het hield in dat Keniaanse medische data geruild zouden worden voor Amerikaanse investeringen in de gezondheidszorg.

‘Trump toont geen respect voor de instellingen of regels en gedraagt zich als een dictator’, stelt hij. ‘Als Kenia de gezondheidsgegevens van zijn inwoners aan de VS overdraagt, heeft het geen enkele garantie dat die niet gebruikt worden tegen de belangen van de Kenianen in.’

Nelson Amenia maakte twee jaar geleden faam, toen hij als student grootschalige corruptie blootlegde bij de uitbating van de nationale luchthaven. Sindsdien is hij een invloedrijke online activist. ‘Daardoor lekken mensen ook weleens informatie naar mij. Ze gebruiken mijn platform om wanpraktijken aan te kaarten.’

Zo was het geen toeval dat hij een eerste ontwerpdocument in handen kreeg van het akkoord dat president William Ruto eind december zou sluiten met de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Marco Rubio. In een lang bericht op X waarschuwde Amenia daarop: ‘Dit is geen samenwerking. Dit is data-extractie vermomd als hulp. Het is biopiraterij van onze pathogenen (*ziektekiemen zoals virussen, bacteriën en parasieten, red.*) voor farmaceutisch gewin. Spionage wordt in onze gezondheidszorgsystemen ingeplant. Grondwettelijke rechten worden ingeruild voor donordollars.’

Plots ging er wereldwijd verscherpte aandacht naar het eerste land dat een akkoord met de VS sloot onder de nieuwe America First Global Health Strategy. ‘Uit alle hoeken van de wereld namen journalisten de info over’, zegt Amenia. Maar het maakte ook iets wakker bij heel wat burgers. ‘In Kenia heb je gemeenschapswerkers, die gezondheidsgegevens verzamelen in buurten. Toen de plannen naar buiten kwamen, weigerden veel mensen om nog hun gegevens te delen. Het toont dat veel mensen de risico’s daarvan wel begrijpen.’

Ondanks de ophef ondertekende Kenia het akkoord. Dat belofde 1,6 miljard dollar (1,4 miljard euro) aan investeringen in de gezondheidszorg. Geld dat erg gelegen komt, na het plotse stopzetten van ontwikkelingshulp via USAID begin 2025. De Amerikaanse investeringen zouden worden gespreid over vijf jaar tijd. Maar in ruil daarvoor zou Kenia zeven jaar lang medische data ter beschikking moeten stellen aan de Amerikanen.

‘Dat geld zou bovendien beheerd worden door KEMSA (*de Kenya Medical Supply Authority, red.*), een overheidsinstelling die al jaren in de schijnwerpers staat door corruptieschandalen’, vertelt Amenia. Hij deed bovendien nog een schokkende vaststelling: een van de onderhandelaars van het akkoord met de VS was een man die eerder, onder publieke druk, ontslagen was door die corruptieschandalen. ‘Dit schijnbare detail maakte mij duidelijk dat het de VS niet eens uitmaakte of het geld wel goed terecht zou komen. Het is de Amerikanen te doen om onze data.’

Eigen data mijnen

Dat de VS die data nodig hebben, heeft onder meer te maken met hun vertrek uit de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO). Begin dit jaar vertrokken ze met slaande deuren uit die VN-instelling. President Trump is sowieso weinig genegen tot samenwerking via internationale organisaties. Maar de WHO kreeg er het verwijt bij dat ze gefaald had in de aanpak van de COVID-19-pandemie en ‘cruciale informatie te traag gedeeld had’. De WHO bleef politiek kop van Jut voor de hoge dodentol van de covidcrisis in de VS, ook al wezen Amerikaanse onderzoekers vooral naar de Amerikaanse overheid. Amerikaans minister van Gezondheid en antivaxer, Robert F. Kennedy Junior, zag met het vertrek uit de WHO zijn grootste wens in vervulling gaan.

De VS waren de grootste financiële bijdrager van de WHO, en hun vertrek heeft ernstige gevolgen. Maar het plaatst de VS ook buiten het informatie- en interventienetwerk waarmee de internationale gemeenschap toekomstige pandemieën versneld wil aanpakken. In 2025 ondertekenden de leden van de WHO een bindend engagement om gegevens te delen ➡

over ziektekiemen en genetische codes van virussen zoals ebola, griep of COVID-19. Ze engageerden zich ook om de toegang tot medicijnen en vaccins te delen die met die gegevens ontwikkeld worden.

De VS ondertekenden dat akkoord dus niet. En daar zijn risico's aan verbonden. Niet enkel zullen hun eigen gezondheidsdiensten die informatie niet krijgen, ook dreigt hun farmaceutische industrie geen hoofdrol te kunnen spelen bij de ontwikkeling van medische oplossingen bij toekomstige pandemieën. En dus bouwen ze hun eigen medische datanetwerk uit. Daarvoor richten ze hun pijlen in de eerste plaats op het Afrikaanse continent.

Amerika eerst

Voor wat, hoort wat, is de filosofie van het Amerikaanse buitenlandbeleid. Met hun nieuwe programma willen de VS de pandemiestrategie van de WHO nu vervangen door eigen, bilaterale akkoorden. De naam America First Global Health Strategy laat weinig aan de verbeelding over.

Op 1 juli ondertekende Tanzania als vierendertigste land, en als vierentwintigste Afrikaanse land, een dergelijk akkoord met de VS. Gespreid over een periode van vijf jaar zullen de VS 1,3 miljard dollar (1,1 miljard euro) investeren in de Tanzaniaanse gezondheidszorg, weliswaar op voorwaarde dat het land er zelf 1,8 miljard dollar (1,6 miljard euro) bovenop legt. Die voorwaarde om te cofinancieren is voor veel financieel kwetsbare landen risicovol. Maar de financiële injecties in de nationale gezondheidszorg zijn broodnodig.

Al staan de Amerikaanse belangen schaafteloos voorop. Zo vroegen de VS Zambia ook toegang tot hun mijnbouwconferenties. En mag Nigeria de middelen alleen uitgeven aan christelijke gezondheidsinstellingen.

'Dit gaat niet over browsercookies. Medische data zijn intiem en er moet voorzichtig mee worden omgegaan.'

NELSON AMENYA, KENIAANS ACTIVIST

Ook kunnen de VS altijd eenzijdig de samenwerking opzeggen. Gezien de wispelturigheid van Trump volstaat één diplomatiek dispuut dus om de gelden te bevriezen. Zuid-Afrika kreeg bijvoorbeeld recent te horen dat het geen Amerikaanse middelen meer zou krijgen uit Pefar, het presidentiële noodfonds voor de strijd tegen aids. De officiële reden is dat 'Zuid-Afrika faalt in het doorvoeren van gevraagde beleidswijzigingen'. Trump beschuldigt de regering ervan een genocide tegen de witte bevolking te voeren, ondanks het feit dat die claim duidelijk weerlegd is.

En dan is er nog grote bezorgdheid over die andere voorwaarde, om medische data te delen, vaak voor langere duur dan de financiële afspraken. 'De transactie is volledig eenrichtingsverkeer', vertelt Amenya. 'Zullen Kenianen ook toegang krijgen tot Amerikaanse data? Natuurlijk niet.'

Het verbaast hem niet dat verschillende Afrikaanse leiders toch bereid zijn data te ruilen voor hoogdringende investeringen in de gezondheidszorg. 'Veel landen hebben simpelweg het geld nodig.'

'Je weet niet of de VS de gegevens ook zullen gebruiken voor militaire doelen of andere overheidsplannen. We hebben al gezien hoe het bedrijf Palantir medische data verwerkte om ICE te helpen mensen op te sporen.'

JANE MUNGA, TECHEXPERTE

Data verwerven

'Tegenover het afgeven van medische data staat ook geen enkele garantie dat de medische resultaten, zoals het ontwikkelen van vaccins of medicijnen, het land ook ten goede komen', bevestigt technologie-experte Jane Munga, verbonden aan de Amerikaanse denktank Carnegie Endowment for International Peace. 'We weten niet wat er met die gegevens kan gebeuren. Maar we weten wel dat de bedrijfswereld in de VS nauw verweven is met de politiek. Als een privébedrijf de data kan gebruiken, is dat om daar winst mee te maken.'

Welke producten kunnen ontwikkeld worden met de verworven gegevens? Dat gaat mogelijk breder dan vaccins en medicijnen, waarschuwt Munga: 'Hoe groter de databank, hoe gericht je producten kan ontwikkelen. Je weet ook niet of de data ook gebruikt zullen worden voor bijvoorbeeld militaire doelen of andere overheidsdoeleinden. We hebben gezien hoe het bedrijf Palantir data-aggregatie heeft gebruikt om ICE (*het Amerikaanse agentschap voor immigratie en douane, red.*) te helpen mensen op te sporen.'

'Maar zelfs als de data voor goede zaken gebruikt worden, bijvoorbeeld om een vaccin of medicijn te ontwikkelen, of nieuwe scanapparatuur... dan hebben die data economische waarde gegenereerd. Een ontwikkeld product kan dan terug verkocht worden aan Kenia, Ghana of Zimbabwe, zonder garanties dat ze daar prioritair toegang tot krijgen.'

Nadat Nelson Amenya in Kenia deze verregaande vorm van dataverwerving aankloeg, ontstond publieke verontwaardiging. Senator Okiya Omtatah trok naar het Keniaanse Hooggerechts-hof en stelde dat het akkoord ongrondwettelijk was. De recht-bank heeft het akkoord tijdelijk opgeschort. In november wordt een finale uitspraak verwacht.

De verontwaardiging had niet alleen in Kenia impact. De Zimbabweaanse president Emmerson Mnangagwa zette in februari de onderhandelingen om dezelfde reden stop. Hij paste zo voor een investering van 367 miljoen dollar (321 miljoen euro). Tot grote spijt van de nationale artsenvereniging, want die weet voorlopig niet hoe ze de strijd tegen hiv verder

moet zetten na de stopzetting van USAID. De reactie illustreert goed de kwetsbaarheid van veel betrokken landen.

Ook Zambia en Ghana probeerden vervolgens tijdens de onderhandelingen meer voorwaarden te stellen voor het delen van gevoelige data. Maar die houding werd niet gewaardeerd door de VS. De onderhandelingen met Ghana werden stopgezet. Aan het Franse persagentschap AFP deelde een Ghanese onderhandelaar anoniem mee dat de Amerikaanse onderhandelaars meteen vijandig werden, toen Ghana vragen stelde over het delen van de medische gegevens. De Zambiaanse delegatie kreeg dan weer het dreigement om per direct de middelen te verliezen die het nog kreeg uit Pepfar. De Zambianen hadden niet enkel bedenkingen geopperd bij de voorwaarde om data af te geven, maar ook bij de vereiste toegang tot kritische grondstoffen.

Verdeel en heers

Medische info en gegevens delen met de VS: het lijkt op het eerste gezicht geen andere ambitie te hebben dan wat de WHO ook wil met haar nieuwe kader voor het bestrijden van pandemieën. Toch is het anders, zegt data-experte Jane Munga. 'Het model van de WHO en dat van de privésector is wezenlijk anders. De WHO is gebouwd op internationale regels. Maar de VS bouwen een systeem via de privésector, waarvan we niet eens weten wie dat is', benadrukt ze.

'De VS willen die internationale standaarden van de WHO-pandemiestrategie helemaal niet, omdat ze onder dat systeem de data niet zomaar kunnen doorspelen aan privébedrijven', gelooft Ameyia. 'Ze willen kunnen doen wat ze willen. Totale controle.' Door met alle landen apart te onderhandelen, hebben de VS dan ook onevenredig veel onderhandelingsmacht. 'Als groep hadden deze landen meer kunnen wegen', gelooft hij.

Munga haalt aan dat zulke akkoorden onmogelijk zouden zijn met EU-landen, niet enkel omdat de EU sterke GDPR-regels heeft, waardoor data en privacy strenger gereguleerd worden. 'De Afrikaanse Unie heeft gelijkaardige afspraken, gebaseerd op de Europese, maar met dat verschil dat ze niet juridisch afdwingbaar zijn.'

De Afrikaanse landen moeten samen een sterk equivalent uitwerken, stelt ze. Dat is hoogdringend, en niet enkel omwille van databescherming. 'Medische gegevens hebben een grote waarde. Afrikaanse landen moeten nadenken over hoe ze op een soevereine manier hun data kunnen beheeren én er eventueel ook winst uit kunnen halen, op een manier die transparant en veilig is voor de burger.'

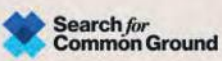
Daar is Ameyia het mee eens: 'Dit gaat niet over browser-cookies. Medische data zijn intiem en er moet voorzichtig mee worden omgegaan. Het is aan de mensen van wie de gegevens zijn, om hun zeg en controle te krijgen over wat ermee gebeurt. Er moet een halt toegeroepen worden aan het gemak waarmee leiders denken de gegevens te kunnen verkopen.' *

CECI N'EST PAS LA PAIX

VREDE IS MEER DAN DE AFWEZIGHEID VAN OORLOG.

Echte vrede ontstaat pas wanneer de oorzaken van een conflict worden aangepakt, zodat geweld niet terugkeert.

 Search for Common Ground

WWW.SFCG.ORG

Ongelijkheid blijft, ondanks
florerende industrie en diensten

Meer jobs en meer kansen, maar niet voor alle Marokkanen

Waar staat de grootste Renaultfabriek ter wereld en zijn er de voorbije tien jaar een miljoen nieuwe jobs bijgekomen? In Marokko, jawel. Toch zien veel Marokkaanse jongeren geen toekomst in eigen land.

Ik ontmoet vertegenwoordigers van het kritische middenveld in Casablanca, met 5 miljoen inwoners veruit Marokko's grootste stad. Al ruim een uur praten we over de sociale tekortkomingen van de Marokkaanse samenleving. Over de grote informele sector, waarin mensen zonder contract werken, voor een prikje en zonder sociale bescherming. Over de sloop van de laatste bidonvilles van Casablanca, met het oog op de komst van het WK voetbal in 2030, en hoe mensen daardoor soms dakloos worden. Of over het feit dat ze met ons niet zomaar een coöperatie in 'de wijken' kunnen bezoeken zonder toestemming van de veiligheidsdiensten. Er zouden achteraf represailles kunnen worden genomen tegen die coöperatie.

'Allemaal juist. En toch,' zegt Sarah (niet haar echte naam), een jonge vrouw van Action femmes des Associations des Quartiers du Grand Casablanca, 'kunnen we niet ontkennen dat er voor jongeren reële kansen verbonden zijn aan de transformatie.' Ook Hassan Dafir ontkent dat niet. Hij is coördinator van IFAAP, een initiatief voor de vorming en begeleiding van buurtorganisaties van Casablanca. Maar hij vindt wel 'dat we de maquillage moeten wegnemen waarmee de overheid alles schoner wil maken dan het is.'

Het hoge woord is eruit: transformatie. Nogal wat Marokkanen hebben het gevoel dat hun land een transformatie beleeft, naar een land met een betere infrastructuur, nieuwe soorten van industriële tewerkstelling en meer welvaart. Zelfs de marxistisch denkende vakbondsman Boutayeb Bouchkhachakh, die de wereld begrijpt als de zoektocht van het kapitaal naar de grootste winst, neemt het woord in de mond. ➔

Bedoeïnen laten schapen en geiten grazen op schrale staatsgronden. Vooral een beperkte elite van grootgrondbezitters geniet overheidssteun.

De Marokkaanse economie groeit, volgens het laatste rapport van het Internationaal Muntfonds (IMF), elk jaar met 4 tot 5 procent, terwijl de bevolking met minder dan 1 procent toeneemt. Mocht die inkomensgroei gelijk verdeeld worden, dan zou elke Marokkaan zijn inkomen met 3 tot 4 procent per jaar zien toenemen. Maar dat is niet het geval. De inkomensverdeling is ongelijk, ziet ook Molay Laghrari, general manager bij Tuyauto, dat uitlaten levert aan de Marokkaanse Renaultfabrieken. ‘Een inclusieve aanpak is onmogelijk zonder de vorming van onze bevolking. Het openbaar onderwijs schiet tekort. 2 van de 37 miljoen Marokkanen hebben geen werk of volgen geen opleiding. Marokko is een liberaal land, maar dan in de darwiniaanse betekenis: zeer hard voor wie niet mee kan.’

Die ongelijkheid heeft diepe wortels. Anders dan de meest succesvolle ‘ontwikkelingslanden’ - Taiwan, Zuid-Korea, China, Ethiopië - koos Marokko nooit voor landherverekening en ondersteuning van kleine boeren. Net als in de koloniale tijd geniet vooral een

beperkte elite van grootgrondbezitters overheidssteun, bijvoorbeeld via irrigatieprojecten.

Onder die elite: koning Mohamed VI zelf, eigenaar van 's lands grootste landbouwbedrijf, Les Domaines Agricoles. Op zijn grote boerderijen werken honderdduizenden dagloners aan karige lonen. Zij zagen de voorbije jaren veel banen verloren gaan door mechanisering. Armoede en werkloosheid op het platteland doen mensen naar de steden trekken. Daar dromen ze van emigratie naar Europa. Tenzij ze werk vinden in andere sectoren in eigen land, zoals de telecom of de industrie, want daar werden de voorbije jaren ook heel wat banen gecreëerd.

Grootste Renaultfabriek ter wereld

Een cruciale hefboom om jobs te creëren in de Marokkaanse industrie is de vrije toegang tot de Europese markt. Dat is nergens zo zichtbaar als in Tanger, vanwaar je Europa ziet liggen. De stad huisvest de grootste Renaultfabriek ter wereld. 24 uur op 24 rolt er een wagen

per minuut van de band, waarna die de trein op wordt gezet naar de haven van Tanger Med, de grootste haven van Afrika, 33 kilometer verderop. ‘De aanleg van dat spoor was voor ons een voorwaarde om de fabriek hier te bouwen’, zegt algemeen directeur Miguel Olivier Boquera.

Renault kreeg ook gratis grond en vijf jaar vrijstelling van belastingen. ‘De fabriek is op de export gericht’, gaat hij verder. ‘In de eerste plaats naar de EU-markt. 90 procent wordt uitgevoerd.’ De wagens komen, net als andere industrieproducten, tariefvrij de Europese Unie binnen, dankzij het associatieverdrag tussen Marokko en de EU.

Wanneer ik Boquera vraag naar de andere voordelen van deze productiesite, benadrukt hij ‘het ecosysteem van toeleveranciers. Dat bouwt 65 procent van alle onderdelen, behalve de motor en de versnellingsbak, in Marokko. Dat is doorslaggevend, en tegen 2030 moet dat 75 procent zijn.’ Boquera wil het niet hebben over de hoogte van de lonen en of dat al dan niet een rol speelt in de keuze voor Marokko.

Mocht de inkomensgroei gelijk verdeeld worden, zou iedere Marokkaan zijn inkomen met 3 tot 4 procent per jaar zien toenemen. Maar dat is niet het geval.

‘Momenteel werken 7000 mensen in de Renaultfabriek en 11.000 bij de directe toeleveraars’, vertelt Ahmed Bahnis, de algemeen secretaris van vakbond UMT, de Union Marocain des Travailleurs. ‘De lonen in de assemblage liggen tussen de 1300 en 1700 euro. Ook dekt de gezondheidsverzekering 75 procent van alle zorgkosten van de werknemers en hun gezin. Het bedrijf zorgt tevens voor vakantievoorzieningen en allerlei premies.’ Bahnis benadrukt de authentieke sociale dialoog bij Renault. ‘Als we er niet uitraken, halen we de gouverneur erbij. Dat gebeurde onlangs nog bij overleg over de dertiende maand, die we uiteindelijk binnenhaalden.’

Het is duidelijk dat Renault naar Marokkaanse normen goede arbeidsvoorwaarden biedt. Het doet ook inspanningen om personeel op te leiden. Momenteel produceert Renault 400.000 wagens in Marokko, op een productiecapaciteit van 500.000. Ongeveer evenveel wagens rollen van de band in de fabriek van Stellantis (Peugeot, Citroën, Fiat en Chrysler) in

Kenitra, een kuststad tussen Tanger en Casablanca. Daarnaast investeren diverse Chinese bedrijven miljarden euro’s in de productie van autobatterijen in Marokko. De autobranche in heel brede zin zou goed zijn voor 200.000 banen in Marokko, stelt Boquera.

‘Momenteel werken 7000 mensen in de Renaultfabriek en 11.000 bij de directe toeleveraars.’

AHMED BAHNIS, VAKBOND UMT

Ook opvallend is dat de Renaultvestiging in Tanger de meest duurzame van de groep is. Ze haalt bijvoorbeeld 70 procent van haar stroom uit windmolens en de rest uit biomassa. ‘Als jongste Renaultvestiging werd ze ontworpen in functie van hedendaagse duurzaamheidsnormen’, aldus Boquera.

Renault neemt stroom af van een vlakbij gelegen windpark van de staat. Marokko beschikt over een enorm potentieel aan wind- en zonne-energie. Dat kan in de toekomst een grote troef worden om een groene industrie uit te bouwen.

Ook lagere lonen maken Marokko aantrekkelijk, blijkt uit een ander voorbeeld. Vlamingen en Nederlanders met een Marokkaanse achtergrond bellen vanuit Marokkaanse callcenters naar Vlaanderen en Nederland. ‘Ze verdienen er 800 tot 1200 euro, al naargelang hun ervaring. Dat volstaat om goed te leven in Marokko, zegt een Marokkaanse Ronsenaar die mensen in zulke callcenters kent. Ook het toerisme nam een hoge vlucht de voorbije jaren. Het is nu de tweede pijler van de groeiende dienstensector.

In 2030 komt het WK voetbal naar Marokko. Met het oog daarop zal Marokko, volgens IMF-cijfers, 11,9 procent van zijn nationaal inkomen uit 2024 investeren in betere (spoor) wegen, luchthavens, stadions en stedelijke en toeristische infrastructuur. ➔

Douar Shalouh, een Amazigh dorpje dat niet erkend wordt door de overheid. Daardoor heeft het geen stromend water, elektriciteit of onderwijs.

Die grote werken leiden ook tot frustraties bij jongeren, die zich in september 2025 in grote manifestaties afvroegen waarom er niet meer geïnvesteerd wordt in onderwijs en zorg in plaats van in voetbalstadions. De overheid reageerde repressief. ‘Veel jongeren die toen op straat kwamen, zitten nog altijd gevangen’, getuigt Hassan Dafir.

Het plafond van 300 euro

De automobielsector van Marokko bloeit en het land levert hightechproducten aan luchtvaartgigant Airbus. We nemen in Tanger de hogesnelheidstrein, die ons in twee uur naar Casablanca brengt. Je zou je kunnen afvragen waarom Marokkaanse jongeren hun leven riskeren in een gevaarlijke overtocht naar Europa, zoals deze zomer, toen zo’n 60.000 mensen naar de Spaanse enclave Ceuta wandelden of zwommen.

Zo verbazend is dat niet. ‘Laat je niet verblinden door Renault,’ zegt onze taxichauffeur, een hoogopgeleide man. ‘Veel mensen verdienen hier driehonderd euro per maand. Daarvan

is het moeilijk leven.’ Die realiteit blijkt uit het wedervaren van Abdel. Hij werkte in een succesvol restaurant in Rabat, waar hij een maandloon van 200 euro plus fooien verdiende. ‘De huur in Rabat is heel hoog, daardoor hield ik enkel de fooien over om van te leven. Later ging ik met twee collega’s een woning delen buiten Rabat. Daarmee daalde mijn woonkost naar honderd euro per maand, maar verloor ik ook honderd euro aan transport.’

Abdel is nu verhuisd naar zijn geboortestreek in het noordoosten van Marokko, waar hij werkt in een ijssalon in het toeristische kuststadje Saïdia. Daar ontvangt hij driehonderd euro maandloon en mag hij in een kamer van zijn baas wonen. Fooien zijn er hier amper, omdat Saïdia buiten het seizoen verlaten is.

Als laaggeschoolde werknemer lijkt Abdel tegen een loonplafond aan te lopen. Dat heeft te maken met de structurele situatie op de Marokkaanse arbeidsmarkt. Het IMF-rapport van 2026 over Marokko gewaagt van een kwart van de actieve bevolking dat werkloos is of ondertewerkgesteld.

Marokko heeft volgens datzelfde rapport sinds 2019 weliswaar bijna een miljoen banen gecreëerd in de industrie en vooral in de dienstensector, maar er gingen evenveel banen verloren door de mechanisering van de landbouw. Die had bovendien ook zwaar te lijden onder aanhoudende droogte tussen 2020 en 2025.

De tewerkstelling in Marokko is volgens het laatste Wereldbankrapport over Marokko het voorbije decennium toegenomen met 1,6 procent, maar de actieve bevolking is gegroeid met 11 procent. Daardoor verkeren werkgevers meestal in een sterke positie: er zijn zoveel werkzoekenden dat ze zich kunnen permitteren lage lonen te betalen.

Krakers en bedoeïenen

Hetzelfde speelt in het oostelijke stadje Jerada, dat zwaar leed onder de sluiting van de steenkoolmijn rond 2000. Tegenwoordig wordt steenkool uit Canada ingevoerd om de plaatselijke energiecentrale te voeden. In de oude woningen, waar vroeger het Europese management van de steenkoolmijn woonde, treffen we Hamid. Hij werkt in de energiecentrale. ‘Daar zweeft nogal wat koolstof rond. Dat baart me zorgen, want mijn vader overleed aan stoflong.’

Hij krijgt een maandloon van 300 euro. ‘Dat is weinig,’ vindt hij, maar het helpt dat hij hier als kraker gratis kan wonen. ‘Er is hier niet veel werk’, zucht hij. Dat verklaart waarom jongeren, 25 jaar na de sluiting, nog altijd illegaal in de oude mijnen naar steenkool graven, die ze dan doorverkopen aan de Chinese uitbater van de kolencentrale. ‘Dat is levensgevaarlijk en verboden, maar jongeren zien geen alternatief.’

Wanneer we terugrijden naar Oujda zien we een tent in de uitgestrekte vlakte. Bedoeïenen, laten die schapen en geiten grazen op schrale staatsgronden. We mogen hun tent binnenkomen. Een baby hangt in een wiegje aan het dak. De vrouw des huizes wil ons tot elke prijs eieren en melk schenken. Het gezin maakt zich klaar om vele schapen te leveren aan de stedelingen voor het aanstaande Offerfeest.

Informele nederzettingen en tweede verblijven

In de velden rond Berkane, ten noorden van Oujda, houden we halt bij Douar Shalouh. Dit dorpje werd stap voor stap gebouwd door dagloners, vooral Amazigh, die hier al jaren fruit en groenten oogsten. De Marokkaanse staat erkent het niet als dorp - het heeft ook geen naam op Google Maps - waardoor er geen stromend water, elektriciteit en onderwijs zijn.

‘Veel mensen verdienen hier driehonderd euro per maand. Daarvan is het moeilijk leven.’

De inwoners vragen ons al snel of wij niet voor elektriciteit kunnen zorgen. ‘We ijveren daar al jaren voor. Zonder succes. De overheid wil ons hier weg, maar dat willen we niet. Wij verdienen

25 euro per dag, maar we hebben niet elke dag werk. In een maand kunnen we tot 300 euro verdienen. Als we moeten verhuizen, moeten we wellicht huur en vervoerskosten betalen. Ons inkomen zal dan niet meer volstaan om rond te komen’, zegt een van de woordvoerders van het dorp.

Hun situatie voelt erg kwetsbaar aan. We zijn in ijlt tempo door het dorp gelopen, maar binnen het half uur daagt een vertegenwoordiger van de staat op om ons te zeggen dat we toestemming nodig hebben om hier te fotograferen. We doen ons voor als toeristen. De Marokkaanse overheid is niet gesteld op nieuwsgierige bezoekers die vragen stellen.

Dertig kilometer verderop, in Saïdia, zien we een heel ander Marokko. In het kuststadje zijn de voorbije jaren op grote schaal vakantiewoningen gebouwd, die door duizenden Marokkanen gekocht werden als tweede verblijf. Je kan Saïdia beschouwen als een spaarpot van de groeiende Marokkaanse middenklasse.

Saïdia en Douar Shalouh tekenen de Marokkaanse realiteit. Heel wat Marokkanen hebben sociale vooruitgang geboekt, maar vele anderen blijven achter in een precair bestaan met weinig kansen.

Ontwikkelingseconoom Joe Studwell vergelijkt de Marokkaanse vooruitgang met die van Oost-Aziatische landen in zijn boek *How Africa works* (2025). Hij relateert het Marokkaanse succes: ‘Met lonen die lager zijn dan in China en Oost-Europa en met goede toegang tot de Europese markt, die vlakbij ligt, zou Marokko honderdduizenden industriebanen moeten kunnen scheppen.’ Lees: met een sterker beleid zou er meer mogelijk zijn. ★

Dit artikel kwam tot stand met steun van het Fonds Pascal Decroos.

ReisMarkt
VAN DE REIZIGER > VOOR DE REIZIGER
18 oktober 2026 10 u - 18 u VIVES Brugge
> Onafhankelijke reistips > Lezingen > Workshops > 150 informanten > Wereldcafé
Start je reis op wegwijzer.be/reismarkt
€ 2 korting voor MO*lezers met de code RMMO*2026

Heerlijk.
En ook nog
eens Fairtrade.

3,6 miljoen Myanmarezen
op de vlucht in eigen land

Het leger is overal

Tekst en beeld: Minka Nijhuis

Het Myanmarese leger richt zijn drones en bommen steeds vaker op de eigen burgers. Wat doet dat met mensen? ‘Veiligheid bestaat niet.’

Af en toe vaart een ronkende boot met passagiers en vracht door het smaragdkleurige water, dat de grens tussen Thailand en Myanmar vormt. De Salween, een fotogenieke rivier, is de overgang van vrede naar oorlog. Hoger op de oever, tussen hutten van hout en bamboe, wacht Ree Hla Htoo op vervoer naar haar dorp, verder de oostelijke Karen-staat in. In een bijna terloops gebaar laat ze op haar mobiele telefoon enkele foto's van een zwartgeblakerd, verminkt lichaam zien. 'Mijn oom', zegt ze. Hij werd een dag eerder gedood in een luchtaanval door het leger van Myanmar.

Ze oogt onberispelijk, zoals dat in Myanmar verwacht wordt van een lerares. Haar grijzige haar zit in een keurig staartje. Haar gezicht draagt sporen van *thanaka*, een traditioneel smeersel van boomschors dat de huid zacht maakt en beschermt tegen de zon. Een roze truitje boven een smetteloze, zandkleurige broek. Ze maakt geen woorden vuil aan de risico's van haar reis naar huis. Oorlogsgevaar is weer al te gewoon geworden sinds het leger op 1 februari 2021 de macht greep.

Net als andere minderheden in Myanmar strijden de Karen al decennia voor gelijke rechten en meer autonomie. Tegen alle verdrukking in vormden ze een ministaat, tegen de grens met Thailand, met een eigen leger, bestuur en publieke diensten als scholen en ziekenhuizen.

Na de coup van 2021 laaiden ook de gevechten in de Karen-staat op, zoals zo vaak eerder in de geschiedenis. De militairen sloegen de wekenlange vreedzame burgerprotesten tegen de machtsgreep met veel geweld neer. Tienduizenden mensen, vooral jongeren van de Birmaanse meerderheid uit de steden en grotere plaatsen in Centraal Myanmar, trokken naar de gebieden van de Karen en andere minderheden. Ze kregen er militaire training en wapens. In een losse alliantie van groepen worden militaire operaties uitgevoerd tegen het regime.

Het leger is overal

De pick-up truck hotst en botst over de steile zandweg. Nu eens voert de route ons door dichte jungle, dan weer over bergtoppen met fluwelige vergezichten. Grondtroepen van de *sit-tat*, het Myanmarese leger, zijn er in dit deel van de Karen-staat vrijwel niet meer. Maar in de lucht maakt het leger de dienst uit.

De dreiging vanuit de helderblauwe hemel lijkt ver weg, maar al snel duiken sporen van oorlog op. Groepjes ontheemden bivakkeren onder zeiltjes of afdakjes van stro tussen het gebladerte, vaak met daarnaast een hol of een sleuf uitgegraven in de grond. Volgens cijfers van de Verenigde Naties zijn alleen al in de Karen-staat ruim 270.000 burgers op de vlucht voor het oorlogsgeweld. Lokale organisaties schatten het aantal veel hoger. In heel Myanmar zijn er inmiddels 3,6 miljoen ontheemden, aldus de telling van de VN, op een bevolking van ongeveer 55 miljoen mensen.

In grote delen van het land woedt een opstand. Op sommige plaatsen winnen de militairen terrein, op andere rukken verzetsgroepen op. Nooit eerder in zijn geschiedenis moest de *sit-tat* op zo veel plaatsen tegelijk vechten.

'Ik geloof niet in praten met het regime. Dat is allemaal al eerder geprobeerd.'

— NAN PYAE PHOO HLAING, OP DE VLUCHT VOOR GEWELD DOOR HET LEGER

In 2024 werd de dienstplicht ingevoerd. Een groot deel van de tienduizenden rekruten wordt als kanonnenvoer naar de frontlinies gestuurd. De ingreep leidde tot een aantal overwinningen. Door druk van China legden bovendien enkele groepen in het oosten de wapens neer.

Tegelijkertijd versterkt het regime de luchtaanvallen. Niet alleen militaire doelen, maar vooral ook dorpen en vluchtelingenkampen zijn het doelwit van die terreur. Net als scholen, ziekenhuizen, pagodes en kerken. Oorlogsmisdrijven die vrijwel dagelijks plaatsvinden. Volgens Human Rights Watch heeft het leger van Myanmar het gebruik van de luchtmacht en drones in 2025 verder uitgebreid, waardoor burgerdoelen steeds vaker worden getroffen.

Leven van dag tot dag

'Veiligheid bestaat niet', zegt de twintigjarige Nan Pyae Phoo Hlaing. Met een broer en twee zussen bivakkeert ze in een

hut die door een andere familie verlaten werd. De vier jongeren zijn begin dit jaar door bombardementen verjaagd uit hun dorp, dat vlak bij de frontlinie van de plaats Hapun ligt. 'Een normaal leven hadden we daar niet meer. We zaten de hele tijd in de bunker.' Terwijl de vliegtuigen boven hun hoofden raasden, omklemden ze elkaar al biddend en spraken elkaar moed in. Hun ouders zijn achtergebleven om zo goed en zo kwaad als het gaat de bonenplantage te bewerken.

Het loopt tegen middernacht als het viertal in het pikkedonker het trapje afstommelt naar de bunker achter hun hut. Een tijdje staan ze onder de sterrenhemel te luisteren naar het ronken van een gevechtsvliegtuig. Wanneer blijkt dat de bommen elders vallen, zoeken ze hun slaapmatjes weer op.

Kraaiende hanen kondigen de ochtend aan. Met routineuze handelingen maken de zussen het ontbijt klaar. Een zwartgeblakerde ketel pruttelt op het vuur in een hoek van de hut. De geur van vers gekookte rijst zweeft door de ruimte. 'We leven van dag tot dag', zegt Nan Pyae Phoo Hlaing. Ze steunt de gewapende strijd die een groot deel van het land in zijn greep heeft sinds de coup. Met een stelligheid die haar leeftijd overstijgt, concludeert ze: 'Ik geloof niet in praten met het regime. Dat is allemaal al eerder geprobeerd.'

Van generatie op generatie hebben Karen de verhalen over hun strijd met het centrale gezag aan elkaar doorgegeven. Het was februari 1947 toen Bogoyoke Aung San, die de leiding had over de onafhankelijkheidsstrijd tegen de Britten, een historische belofte deed aan een aantal van de minderheden. 'Als Birma (*toenmalige naam voor Myanmar, red.*) één *kyat* krijgt, krijgen jullie ook één *kyat* (*de Birmese munteenheid, red.*).' Het werd uiteindelijk een incomplete, halfslachtige overeenkomst. Kwesties als de demarcatie van de staten en de zeggenschap over grondstoffen bleven in het vage. En veel van de andere minderheden ontbraken of waren slechts als waarnemers aanwezig.

Enkele maanden later werden Aung San en zeven andere leden van de overgangsregering vermoord door een politieke rivaal. De onduidelijke afspraken eisten hun tol. De Karen namen als eersten de wapens op. ➔

Een klein hol, uitgegraven in het zand, is de eerste toevlucht voor bombardementen in Karen-gebied.

Nauwelijks was op 4 januari 1948 de eigen vlag gehesen of conflicten plaagden de jonge natiestaat. Het leger, dat in 1962 de macht greep, maakte korte metten met het idee van een federaal bestuur. In haar doctrine staat dat gelijk aan een doemscenario: het uiteenvallen van de Unie. Bovendien zijn de etnische gebieden onmisbare wingewesten, met hun talloze bodemschatten zoals zeldzame aardmetalen, mineralen en goud, en de mogelijkheden voor de bouw van dammen en waterkrachtcentrales.

De oorlogen met de minderheden verhevigden. Aan het principe van de eenheid van de Unie en een sterk centraal gezag viel niet te tornen, en het leger schuwde geen enkel middel om tegenstanders onder de duim te houden.

Vanaf de jaren 1980 kwamen er wapenstilstanden met een aantal van de rebellengroepen. Die moesten vooral etnische leiders tegen elkaar uitspelen door hen selectief economische voordeeltjes toe te kennen. Het politieke hangijzer van een grotere autonomie voor de minderheden bleef onopgelost. Zo raakten ook de Karen verdeeld.

Nog steeds staan enkele splintergroepen aan de kant van het bewind, om hun financiële belangen – onder andere

de handel in amfetamines – veilig te stellen. Zij strijken ook al jarenlang een fortuin op doordat ze in hun gebied *scamcentra* van Chinese maffia's toestaan, die wereldwijd mensen oplichten via online contacten.

**‘Alleen als er een
federale democratie
komt, zal er vrede zijn.
Als we een eenheid
vormen, zal het ons
deze keer lukken.’**

— KHE AUNG TING

De Karen-verzetsgroepen hebben sinds de coup van 2021 terrein veroverd, met steun van de nieuwe burgermilities. Maar het regime stuurt nieuwe troepen om die overwinningen ongedaan te maken. Dagelijks razen gevechtsvliegtuigen over. Dit voorjaar riep legerleider Min Aung Hlaing zichzelf uit tot burgerpresident na nepverkiezingen om zijn bewind te legitimeren.

Scholen en schuilkelders

Dieper het binnenland in wijst Soe Thu naar de overkant van de weg. Daar dook zijn zoontje enkele maanden geleden met zo'n tweehonderd andere leerlingen naar de grond toen de school aangevallen werd. Tijd om naar de nabijgelegen bunker te rennen was er niet. De bom miste het gebouw maar net. In het gehavende, mintgroene lokaal herinneren een tekening van het menselijk lichaam en een wereldkaart nog aan de lessen. Als bij wonder raakte niemand gewond.

Soe Thu is uit zijn woonplaats gevlucht, met zijn vrouw en twee zoontjes. Hij runt een simpel winkeltje annex restaurant van bamboe. Hij laat zien waar hij zich bij luchtaanvallen schuilhoudt met zijn gezin. Een klein hol, uitgegraven in het zand, is de eerste toevlucht. Iets verder naar achteren is een diepere schuilplaats. De lucht in de donkere ruimte voelt heet en zwaar. Er ligt een dekentje, enkele flesjes water. In een alkoof staat een klein Boeddhabeeldje ter bescherming.

Ook verderop staan de schoolgebouwen er gehavend en verlaten bij. Van sommige rest slechts een karkas. Leerlingen krijgen zo veel mogelijk les in woonhuizen of andere kleinere onderkomens. Regelmatig houden ouders hun kinderen thuis uit angst voor de aanvallen, vertelt een hoofdonderwijzer. 'Hun oren zijn altijd op de lucht gericht', zegt hij over zijn studenten. Bij een luchtaanval schuilen ze in een greppel naast het gebouwtje. De grond is te rotsig om een bunker te graven. De pijn is hoorbaar in zijn stem wanneer hij zegt: 'Dit is de schuilplaats die ik hen moet tonen.'

Nay Ba Hplu, vijftien jaar oud, doet voor hoe hij zijn oren bedekt wanneer de bommenwerpers over dreunen. 'Dan houden we elkaar allemaal vast.' En daarna vertelt hij ernstig: 'Wij zijn al vaak op de vlucht geslagen. Maar ik weet dat er ook mensen zijn omgekomen.' Honderden scholen in heel Myanmar werden sinds 2021 aangevallen.

Luchtaanvallen

Het veldhospitaal van dokter Saung bestaat uit kleine verspreide gebouwtjes, diep verscholen onder het dichte gebladerte. De arts komt uit Yangon en sloot zich na de staatsgreep aan bij het verzet in de jungle. De bunkers zijn nooit meer

dan enkele stappen weg. Naast de keuken, naast de ziekenboeg en aan de achterkant van de hutjes voor het medisch personeel. 'Wees op je hoede. Er zijn bommenwerpers', waarschuwt hij soms meerdere keren per dag. De afgelopen vijf jaar werden ook honderden medische faciliteiten in Myanmar aangevallen.

Het ziekenhuis heeft een radioverbinding met strijders in de omgeving, die de veiligheid ook in de gaten houden. Maar geen van de gewapende verzetsgroepen beschikt over afweergeschut. Wel zijn er netwerken zoals Nation Wide Air Scout (NAS) en Enemy Air Raid (EAR) die de bewegingen in de lucht registreren. Ze vangen signalen op die sommige vliegtuigen uitzenden. Spotters bij luchthavens of langs vliegroutes rapporteren de bewegingen van straaljagers, helikopters of transportvliegtuigen. Op basis daarvan maken EAR en NAS een inschatting welke gebieden gevaar lopen en wanneer. Daarop sturen ze dan waarschuwingen via apps, Telegram en andere kanalen. Het is lang geen waterdicht systeem, omdat niet elke vlucht kan worden waar-

genomen. Bovendien is er een goed functionerend internet voor nodig, wat in veel gebieden juist ontbreekt.

Om de bevolking te waarschuwen, worden op sommige plaatsen luidsprekers gebruikt, op andere wordt met ijzeren staven geslagen. Soms worden er oefeningen gehouden om burgers voor te bereiden op luchtaanvallen. Maar de maatregelen blijven allemaal mondjesmaat. Overal vertellen burgers dat ze bij de terreur vanuit de lucht vooral op zichzelf aangewezen zijn. Het komt erop neer tijdig dekking te zoeken. Ook voor de gevreesde drones van het regime, die steeds geavanceerder worden.

Een patiënte heeft angstaanvallen, nadat haar voet doorboord raakte door een raketscherf. Dokter Saung probeert haar gerust te stellen met de wrede logica van deze oorlog: 'Je hoeft niet bang te zijn voor artillerie. Die kan ons hier niet bereiken. Hier zijn alleen bommenwerpers.'

Met de oorlogen in Oekraïne en het Midden-Oosten is Myanmar van de radar verdwenen. De Europese Unie en

de Verenigde Staten hebben sancties ingesteld tegen de militairen en hun netwerken, maar officiële internationale steun voor de verzetsgroepen is er niet. Westerse landen laten het vooral aan ASEAN, de organisatie van Zuidoost-Aziatische Naties waarvan Myanmar lid is, om met een oplossing voor het conflict te komen. De organisatie is verdeeld over de aanpak en bleek tandeloos.

Het regime heeft ook machtige bondgenoten. China en Rusland zijn politieke steunpilaren en wapenleveranciers. Ook India kiest de kant van de militairen.

Land zonder dictators

Op het bankje voor zijn huis praat dorpsvoofd Khe Aung Ting over de toekomst wanneer dokter Saung hem opzoekt. Hij is 63 jaar, heeft een rond gezicht en schrandere ogen onder borstelige wenkbrauwen. Khe Aung Ting herhaalt de fameuze belofte van Bokyoke Aung San: als de Birmezen één kyat krijgen, dan jullie ook één kyat. En met een goedmoedig lachje naar dokter Saung, die tot de Birmaanse meerderheid behoort: 'Maar dat is nooit gebeurd.'

Hij vervolgt: 'Alleen als er een federale democratie komt, zal er vrede zijn. Als we een eenheid vormen, zal het ons deze keer lukken.' Die eenheid is een heikel punt. Na de coup hebben verzetsgroepen van verschillende achtergronden politieke en militaire allianties gevormd. Er kwam een schaduwregering van Nationale Eenheid, bestaand uit afgezette parlementsleden en vertegenwoordigers van etnische minderheden, vrouwen en jongeren. Maar al die organisaties liggen regelmatig met elkaar in de clinch en telkens ontstaan er ook nieuwe. Allemaal kampen ze met gebrek aan geld, wapens, middelen en expertise.

In het dagelijks leven van de gewone burgers is meer samenhang, ziet Khe Aung Ting. 'Toen al die nieuwkomers (minderheden die de wapens willen opnemen, red.) hier arriveerden, was ik op mijn hoede: wat is er gaande? Maar we hebben dezelfde vijand. Ze hebben alles opgegeven en zijn hun toekomst verloren.' Verderop in het landschap staat een rij rode tombes, als stille getuige van die offers. Graven van jongeren uit de steden van Myanmar, die ver van huis gesneuveld zijn. 'Ze willen hetzelfde als wij: een land zonder dictators.' ★

Een coalitie van etnische legers en nieuwe burgermilities werkt samen om terrein te veroveren.

Kunst kijken, stad beleven: vijf culturele uitstappen in Wallonië

LUIK

EEN BELGISCH VERHAAL VAN HET IMPRESSIONISME

Het impressionisme,
een Belgisch verhaal

© Anne Boch Collection de la Fédération Wallonie-Bruxelles
en dépôt au Musée des beaux-arts de Charleroi

LA BOVERIE
09.10.26 → 27.03.27

Vanaf 9 oktober pakt La Boverie uit met Het impressionisme, een Belgisch verhaal, een ambitieuze tentoonstelling die de Belgische rol binnen het impressionisme centraal plaatst. Naast bekende namen als Claude Monet, Auguste Renoir en Camille Pissarro krijgen ook Belgische kunstenaars zoals James Ensor, Théo Van Rysselberghe en Émile Claus een prominente plaats.

Met bijna 150 werken schetst de expo hoe artistieke ideeën zich in de negentiende eeuw over grenzen heen verspreidden en hoe Belgische kunstenaars actief deelnamen aan de ontwikkeling van de Europese moderniteit. Dat maakt de tentoonstelling niet alleen een parade van meesterwerken, maar ook een verfrissende herlezing van een kunststroming die vaak vooral met Frankrijk wordt geassocieerd.

BERGEN

MARC CHAGALL VOORBIJ HET SCHILDERIJ

Marc Chagall.
Materie

© Archives Marc et Ida Chagall/ASA-BAM 2026

CAP
10.10.26 → 14.02.27

Dat Marc Chagall veel meer was dan een schilder, bewijst het CAP in Bergen vanaf 10 oktober met Marc Chagall. Materie. De tentoonstelling brengt bijna tweehonderd werken en objecten samen en toont de kunstenaar als een onvermoeibare experimentator.

Naast schilderijen zijn er gravures, sculpturen, keramiek, wandtapijten, glas-in-loodontwerpen en zelfs decorontwerpen voor balletten te zien. Zo ontstaat een rijk en veelzijdig portret van een kunstenaar die voortdurend op zoek ging naar nieuwe vormen om zijn kleurrijke en vaak poëtische beeldingswereld vorm te geven.

Bergen bewijst daarmee opnieuw waarom het zich de voorbije jaren heeft ontwikkeld tot een van de interessantste cultuursteden van België, waar erfgoed, hedendaagse musea en stedelijke vernieuwing elkaar versterken.

CHARLEROI

DE RADICALE BEELDTAAL VAN ANITA MOLINERO

Anita Molinero

© Anita Molinero - Province de Hainaut - Leslie Artamonow

BPS22
26.09.26 → 03.01.27

Charleroi blijft verrassen als bestemming voor hedendaagse kunst. In BPS22 krijgt de Franse kunstenaar Anita Molinero haar eerste grote Belgische tentoonstelling.

Molinero staat bekend om haar krachtige sculpturen waarin gebruiksvoorwerpen en afvalmaterialen worden verbrand, versneden en vervormd. Haar werken balanceren voortdurend tussen vernietiging en creatie en stellen vragen over consumptie, verspilling en de omgang met natuurlijke hulpbronnen. Voor deze tentoonstelling werkte ze bovendien met materialen uit de streek, waardoor haar werk een bijzondere relatie aangaat met de industriële geschiedenis van Charleroi. Het resultaat is een tentoonstelling die even rauw als relevant aanvoelt en perfect aansluit bij het eigenzinnige karakter van de stad.

Van impressionistische meesterwerken en de veelzijdigheid van Marc Chagall tot actuele beeldcultuur en vergeten verhalen uit de Belgische kunstgeschiedenis: deze vijf tentoonstellingen maken van Luik, Bergen, Charleroi en Namen interessante bestemmingen voor wie cultuur graag combineert met een weekend weg.

NAMEN

KUNSTZUSTERS UIT DE VERGETELHEID

Kunstzusters. Zusterlijke banden in de 19e-eeuwse Belgische kunst

FÉLICIEN ROPSMUSEUM
07.11.26 → 14.03.27

In het Félicien Ropsmuseum richt de tentoonstelling Kunstzusters. Zusterlijke banden in de 19e-eeuwse Belgische kunst de aandacht op een onderbelicht hoofdstuk uit de Belgische kunstgeschiedenis.

De tentoonstelling onderzoekt hoe zussen elkaar artistiek beïnvloedden, ondersteunden en soms samen een creatieve loopbaan uitbouwden. Meer dan zeventig artistieke zusterduo's passeren de revue, waardoor bezoekers kennismaken met een reeks kunstenaars die vandaag grotendeels uit het collectieve geheugen verdwenen zijn.

De dialoog met werken van de hedendaagse kunstenaars Camille en Maëlle Dufour geeft het project bovendien een actuele dimensie. Het verleden wordt hier niet louter gereconstrueerd, maar ook verbonden met hedendaagse vragen rond kunstenaarschap, zichtbaarheid en vrouwelijke netwerken.

LUIK

BIP 2026: EEN SPIEGEL VOOR ONZE BEELDCULTUUR **Miroir Miroir**

BIP 2026 (Biennale de l'Image Possible)
17.10.26 → 13.12.26

Wie dit najaar naar Luik trekt, kan er nog een tweede culturele afspraak aan koppelen. Van 17 oktober tot 13 december neemt de Biennale de l'Image Possible de voormalige bibliotheek van Les Chiroux in met MIROIR MIROIR.

Ter gelegenheid van de tweehonderdste verjaardag van de fotografie onderzoeken internationale kunstenaars hoe beelden vandaag functioneren in onze samenleving. Thema's als identiteit, zelfrepresentatie, fake news en postwaarheid vormen het vertrekpunt voor een tentoonstelling die verder gaat dan fotografie alleen en de bezoeker laat nadenken over zijn eigen verhouding tot beelden. In een tijd waarin schermen ons dagelijks leven domineren, voelt die reflectie relevanter dan ooit.

Meer informatie over deze en andere tentoonstellingen in Wallonië:

WWW.VISITWALLONIA.BE/TENTOONSTELLINGEN

VISIT
Wallonia
.be

Water is het nieuwe goud. Wie het water bezit, heeft macht. Dat leidt tot heel wat spanningen. In Zuid-Azië, bijvoorbeeld, waar India, Pakistan en Bangladesh bakkeleien over rivierwater. Maar wie het water bezit, heeft ook verantwoordelijkheden. Zeker wanneer rivieren meerdere landen doorkruisen en het water verdeeld moet worden. Of als het verontreinigd wordt, zoals met de Schelde gebeurt. Het Verdrongen Land van Saefthinghe, hier op de foto, is het grootste brakwaterschor van Europa, maar heeft zwaar te lijden onder de PFAS-vervuiling door de 3M-fabriek stroomopwaarts. Kan het dan helpen om de natuur, in dit geval een waterloop, een juridische stem te geven? Dat gebeurde in Peru, en er zijn ook mensen die die aan de Schelde willen toekennen. Maar wat de status van een rivier ook is, mensen zullen altijd moeten samenwerken. Meer nog, samenwerking voor water is essentieel voor het voortbestaan van de mens.

Beeld: © Belgaimage

FOCUS

Spaanse antropologe en auteur
Virginia Mendoza

‘We moeten ons verenigen tegen wie het water wil monopoliseren’

Tekst: Pieter Stockmans

Virginia Mendoza schreef in haar boek *Dorst: een geschiedenis van de mens op zoek naar water* over droogte als drijvende kracht achter grote veranderingen in de ontwikkeling van de menselijke soort.

De mensen kregen te horen dat het kwam doordat de regen uitbleef. Dat de bron waaruit de rivier ontsprong bijna was uitgedroogd en dat daarom de oogsten mislukten. Maar toen kregen ze in de mot dat de maïskolven van een groot landgoed wel weelderig bloeiden. Dat daar wel water voor te vinden was. Burgers protesteerden tegen deze oneerlijke controle over water. Een maand eerder had de oproerpolitie de mensen van een eeuwenoud dorp, dat door een stuwmeer van de kaart zou geveegd worden, met geweld van hun daken gesleurd. Ook zij protesteerden tegen de controle over water.

Deze verhalen speelden zich af in Riaño, in het Cantabrisch Gebergte, en in Villanueva de la Fuente in Castilië-La Mancha, in 1987, het jaar dat Virginia Mendoza er geboren werd, en waar ze als kind gefascineerd raakte door te weinig én te veel water. Het leidde tot haar non-fictie-epos *Dorst: een geschiedenis van de mens op zoek naar water*.

Zonder water geen mens. Maar ook: zonder droogte geen mens. Onze voorouders bleken het best aangepast aan de droogte van Oost-Afrika. Zij evolueerden tot de homo sapiens. Ook de rest van de geschiedenis is er een van

dorst. Zo'n 2,8 miljoen jaar nadat onze soort rechtop begon te lopen, werd droogte in Oost-Afrika opnieuw bepalend. Dat leidde tot de “*out-of-Africa-migratie*”. De homo sapiens verspreidde zich over de planeet, begon aan landbouw te doen, stichtte nederzettingen zoals Jericho, en bouwde uiteindelijk grote beschavingen tussen rivieren, van de Tigris en de Eufraat tot de Indus en de Yangtze.

Opnieuw denken als soort

Mendoza toont dat ons vermogen om als groep te denken, om collectieve beslissingen te nemen, ons in het

Mediano, een van de dorpen in de Spaanse regio Aragón die voor de bouw van stuwdammen onder water zijn gezet.

verleden weerbaarder tegen klimatologische veranderingen heeft gemaakt. Wie we vandaag zijn, is het resultaat van hoe de mensheid zich daaraan heeft aangepast. Waarom zouden we dat nu niet opnieuw kunnen doen? Waarom nemen we vandaag geen collectieve beslissingen meer?

‘Omdat de mensheid slachtoffer is geworden van een crisis die ze, zonder het volledig te beseffen, zelf heeft helpen creëren’, antwoordt Mendoza. ‘Collectieve besluitvorming is ons overlevingsmechanisme. We hebben er vandaag meer dan ooit nood aan, maar het is tegelijk moeilijker geworden.

De menselijke gemeenschap was vroeger veel kleiner, waardoor gezamenlijke beslissingen eenvoudiger te nemen waren. Nu moeten miljarden mensen, verspreid over de hele planeet, zich bewust worden van hetzelfde probleem. We moeten opnieuw leren denken als een soort.’

In kleine gemeenschappen is de mens nog wel in staat om gemeenschappelijk te denken, zegt Mendoza. ‘Het is interessant om te zien hoe mensen met rampen omgaan. Vorig jaar kreeg Spanje te maken met een nationale stroomuitval. Er was geen elektriciteit en geen licht. Mensen gingen de straat op, ontmoetten hun burens en deelden wat ze hadden met anderen.’

‘Tijdens het schrijven van dit boek ontdekte ik dat gemeenschappen die historische droogtes overleefd hadden, precies die gemeenschappen waren die begrepen dat samenwerking essentieel was.’ Daarom wil Mendoza haar geloof in de homo sapiens niet verliezen. ‘Als ik moet kiezen tussen een naïeve visie op de mens – gebaseerd op vertrouwen – en een wantrouwende visie, kies ik voor vertrouwen. Tot het tegendeel wetenschappelijk bewezen is.’

‘Na het afnemen van interviews met de inwoners van mijn dorp verbreedde ik mijn blik. Ik richtte me op andere culturen en op andere tijden. Ik ontdekte dat regendansen een gelijkaardig doel hebben als de processies voor de heiligen waar mijn grootmoeder aan deelnam. Het gaat daarbij niet over het geloof dat een heilige het kan doen regenen, maar om het delen van angst, om deel uit te maken van iets groter dan jezelf, om

daar verbinding mee te zoeken, maar ook met elkaar.’ Volgens Mendoza betekent religie dan ook verbinding. En de rituelen zijn het gemeenschappelijke bewustzijn dat we nodig hebben. ‘Als je ontdekt dat we al millennia delen in het lijden, wordt het gemakkelijker om opnieuw een collectief bewustzijn te vinden’, zegt ze. ‘En hoop.’

Hoop = handelen

Mendoza is niet naïef. Ze geeft evenveel voorbeelden van droogterituelen die door machthebbers werden ingezet om het volk af te leiden van het onrecht achter de dorst. Tijdens de graanschaarste van 1651 in Córdoba ontdekten mensen dat niet de droogte hun grootste vijand was, maar dat edelen en geestelijken het schaarse graan inpikten in plaats van het eerlijk te verdelen. Dat leidde tot broodrellen. ‘Geestelijken organiseerden overal bidprocessies tegen de droogte om de onrust te dempen en de status quo te behouden’, zegt Mendoza. ‘Als opium voor het volk. Maar droogte is geen puur natuurverschijnsel. Machtige mensen bepalen er mee de oorzaken en gevolgen van. En slachtoffers kunnen ook oplossingen vinden.’

Vandaag zijn de machtsstructuren complexer dan toen. De controle op water en andere hulpbronnen maakt deel uit van een breder economisch systeem waarvan we afhankelijk zijn. ‘We zullen ons daarom moeten verenigen tegen hen die de controle over water proberen te monopoliseren of te manipuleren’, zegt Mendoza. ➔

‘Droogte is geen puur
natuurverschijnsel.
Machtige mensen bepalen
er mee de oorzaken en
gevolgen van.’

Daarvoor moeten we volgens haar terugkeren naar het begin van de mens als soort, miljoenen jaren geleden. Een historisch bewustzijn van hoe onze relatie tot water toen was, is het noodzakelijke startpunt voor een nieuw gemeenschappelijk bewustzijn dat we vandaag nodig hebben. Vanuit dat bewustzijn kan dan “rationele hoop” ontstaan.

‘Die rationele hoop is geen magisch denken waarbij een redder verschijnt die alles goedmaakt,’ legt Mendoza uit, ‘maar een geloof in eigen handelen. Doorheen de geschiedenis was hoop belangrijk omdat ze mensen aanzette tot handelen en hen ertoe bracht om water te controleren, wat hun leven vergemakkelijkte. Een sedentair bestaan betekende, behalve niet langer te hoeven rondtrekken, de overgang naar een manier van denken die ons heeft gebracht tot waar we nu staan, met alle problemen die daarbij horen. We begonnen te geloven dat we ons niet langer aan de natuur hoefden aan te passen, maar dat de natuur zich aan ons moest aanpassen.’

Die verandering in denken situeert zich aan het begin van het neolithicum, ongeveer 12.000 jaar geleden, maar ging in overdrive tijdens de industriële revolutie. Vandaag zit die mentaliteit diep verankerd in onze cultuur. ‘Misschien moeten we leren van de jager-verzamelaars die nog bestaan, of van de inheemse volkeren die zich goed aan de natuur hebben aangepast. De moderne mens belandde in een trechter waarin steeds meer behoeften worden gecreëerd. We proberen de natuur te beheersen, maar worden er net kwetsbaarder door. Zijn wij dan echt zoveel beter dan die inheemse volkeren?’

Wie profiteert ervan?

Door de natuur te beheersen, straalt ze macht uit. Tijdens de fascistische dictatuur van generaal Franco werd in Spanje de aanleg van dammen een symbool van vooruitgang en staatsmacht. Ook het socialisme beloofde er welvaart mee.

‘Veel Spaanse dammen waren noodzakelijk noch proportioneel’, weet Mendoza. ‘Een groot deel van het

water uit de reservoirs die dorpen in Aragón verzwoegen, ging naar de industrie in Barcelona, naar projecten die als algemeen belang werden voorgesteld. De echte vragen luiden dan ook: waar gaat die energie naartoe? Wie profiteert ervan? Wat offer je ervoor op? En waarvoor?’

‘Op televisie zagen mensen propaganda. Lintjes werden doorgeknipt op vieringen van grote infrastructuurprojecten. Maar niemand sprak over de mensen die met geweld uit hun huizen werden verdreven. Vlakbij waar ik woon, lag een dorp waar op een nacht het water begon te stijgen terwijl de mensen sliepen. Iemand vertelde me hoe hij om drie uur ‘s nachts het bed van een zieke vrouw naar een balkon moest dragen.’

‘We zijn iets verschuldigd aan de mensen die hun huis moesten verlaten, aan hen die de graven van hun familie onder water zagen verdwijnen. Soms werden stoffelijke resten overgebracht naar een nieuwe begraafplaats, maar vaak gebeurde zelfs dat niet. Ik kan me niet voorstellen hoe pijnlijk dat moet zijn geweest.’

Klimaatmigranten en genocide

Lang voordat ze verdreven werden door een teveel aan water, migreerden mensen door een tekort eraan. En deze oude realiteit wordt ook onze nieuwe realiteit. Volgens de Unesco zijn de voorbije tien jaar meer dan 260 miljoen mensen gedwongen gemigreerd als gevolg van klimaatrampen. Droogte zal de belangrijkste oorzaak worden van een verdere toename van die migratie.

‘In Spanje wil 60 procent van de twintigers naar een ander land vertrekken. Velen zijn eigenlijk op de vlucht voor de gevolgen van de klimaatopwarming. Zuid-Spanje zou een klimaatwoestijn kunnen worden waar niemand nog kan wonen. Ik weet dat ik zelf op een dag naar het noorden moet verhuizen.’

Mendoza herinnert zich de tijd dat ze met haar grootvader op het land werkte en zag hoe mensen rotsen openbraken om water te vinden voor hun gewassen. Tegelijk leefden die mensen

met het besef dat ze ooit zouden moeten vertrekken. ‘Als ik zeg dat mijn droom een landhuis is op de plek waar mijn voorouders woonden, antwoordt mijn familie: “Je kunt daar niet wonen. Er is geen water.” Misschien ben ik al een soort klimaatvluchteling.’

‘De mens is wie hij is dankzij schaarste en uitdagingen. Schaarste en inventiviteit gaan hand in hand.’

Volgens de archieven woonde er aan het begin van de zeventiende eeuw al een familielid van Mendoza in het dorp Villanueva de la Fuente. ‘Mijn overgrootvader was de eerste die het dorp verliet en mijn overgrootoom werd er na de Spaanse Burgeroorlog geëxecuteerd vanwege zijn politieke ideeën. In zijn laatste brief, vlak voor zijn dood, schreef hij aan zijn vrouw dat als de droogte haar niet met rust liet, ze niet moest aarzelen om te vertrekken. Het was een periode van extreme droogte.’

Klimaatmigratie is altijd een oplossing geweest, een aanpassingsstrategie voor klimaatverandering die de basis legde voor menselijke beschavingen. Zonder klimaatvluchtelingen hadden de Soemerische stadstaten en het Oude Egypte nooit bestaan. Maar Mendoza wijst ook op groepen die door droogte migreerden en op hun nieuwe bestemming, net zoals de meeste migranten, als bedreiging werden gezien. Of als buitenkans. Niet om onze beschaving te verbeteren, maar om uit te buiten als goedkope arbeidskrachten.

Mendoza verwijst naar *De druiven der gramschap*, het meesterwerk van John Steinbeck uit 1939 over de *Dust Bowl*, een periode van gigantische stofstormen in Oklahoma. Volgens een Amerikaanse overheidscommissie uit 1936 waren die stofstormen niet alleen het gevolg van droogte, maar ook van

jarenlange overexploitatie van de bodem. Opportunisten grepen hun kans. De droogte dreef mensen van hun land, schuldeisers plukten hen verder kaal. ‘Steinbecks reportages tonen hoe migranten een paradijs werd voorgespiegeld, met banen, vruchtbare grond en kansen. Maar bij aankomst werden ze brutaal uitgebuit. Mensen met macht maken dikwijls gebruik van wie kwetsbaar en bang is. Ze maken er een vijand van terwijl ze van hun arbeid profiteren. Die patronen blijven zich herhalen.’

‘In tijden zoals die van ons, met meerdere crisissen tegelijk, is het voor machthebbers heel gemakkelijk om een groep als schuldige aan te wijzen’, vertelt Mendoza. ‘Gewone mensen zeggen angstaanjagende dingen over moslims, ze zijn geobsedeerd door een groep. Op die manier beginnen genocides. Telkens opnieuw. Joden werden ook als groep aangewezen. Het patroon blijft

hetzelfde, alleen de naam van de geviseerde groep verandert.’

Net als de klimaatverandering begint een genocide niet op een welbepaald moment. Het proces dat eraan voorafgaat is daarom zo belangrijk. ‘Het blijft opvallend hoe de mensheid, ondanks haar lange geschiedenis, zulke patronen nog altijd moeilijk herkent. Niet dat ik in mijn boek iets volledig nieuws schrijf, maar omdat mensen langzaam leren, moeten we sommige verhalen blijven herhalen en in een breed historisch perspectief plaatsen.’

Schaarste

Dat we een periode van waterschaarste tegemoet gaan, moeten we ook blijven herhalen. ‘De mens is wie hij is dankzij schaarste en uitdagingen. Schaarste en inventiviteit gaan hand in hand’, legt Mendoza uit. ‘Doorheen de geschiedenis heeft de mens geleerd om te waarderen

wat hij niet heeft, of wat er niet is. Door de overvloed van vandaag zijn we de band met de schaarste die ons gevormd heeft, verloren.’

‘We zijn op het punt aangekomen waarop we droogtes niet langer volledig kunnen vermijden. Toch blijven we water gebruiken alsof we vergeten wat er aan de hand is. Niet alleen wij, maar ook de mensen met macht, de mensen die op tijd maatregelen kunnen nemen, hebben de neiging om te vergeten. We vergeten de geschiedenis en vinden het moeilijk om aan de toekomst te denken. Daarom moeten we deze lessen voortdurend blijven herhalen.’ *

Dorst: een geschiedenis van de mens op zoek naar water, Virginia Mendoza. Uitgegeven door De Geus, 2026, 365 blz.

Het mooiste afscheid? Alleen verder kunnen.

Zeven jaar lang werkte Rikolto samen met cacao-coöperatie La Campesina in Nicaragua. Het aantal jonge leden groeide er van 25 naar 125.

Vandaag bouwt de coöperatie zelfstandig verder. Met de kennis en relaties die samen zijn opgebouwd. De samenwerking met Rikolto is voorbij. Hun verhaal niet.

Misschien is dat het mooiste dat we deze wereld kunnen geven: iets achterlaten dat verder kan groeien. Ook wanneer we er zelf niet meer zijn.

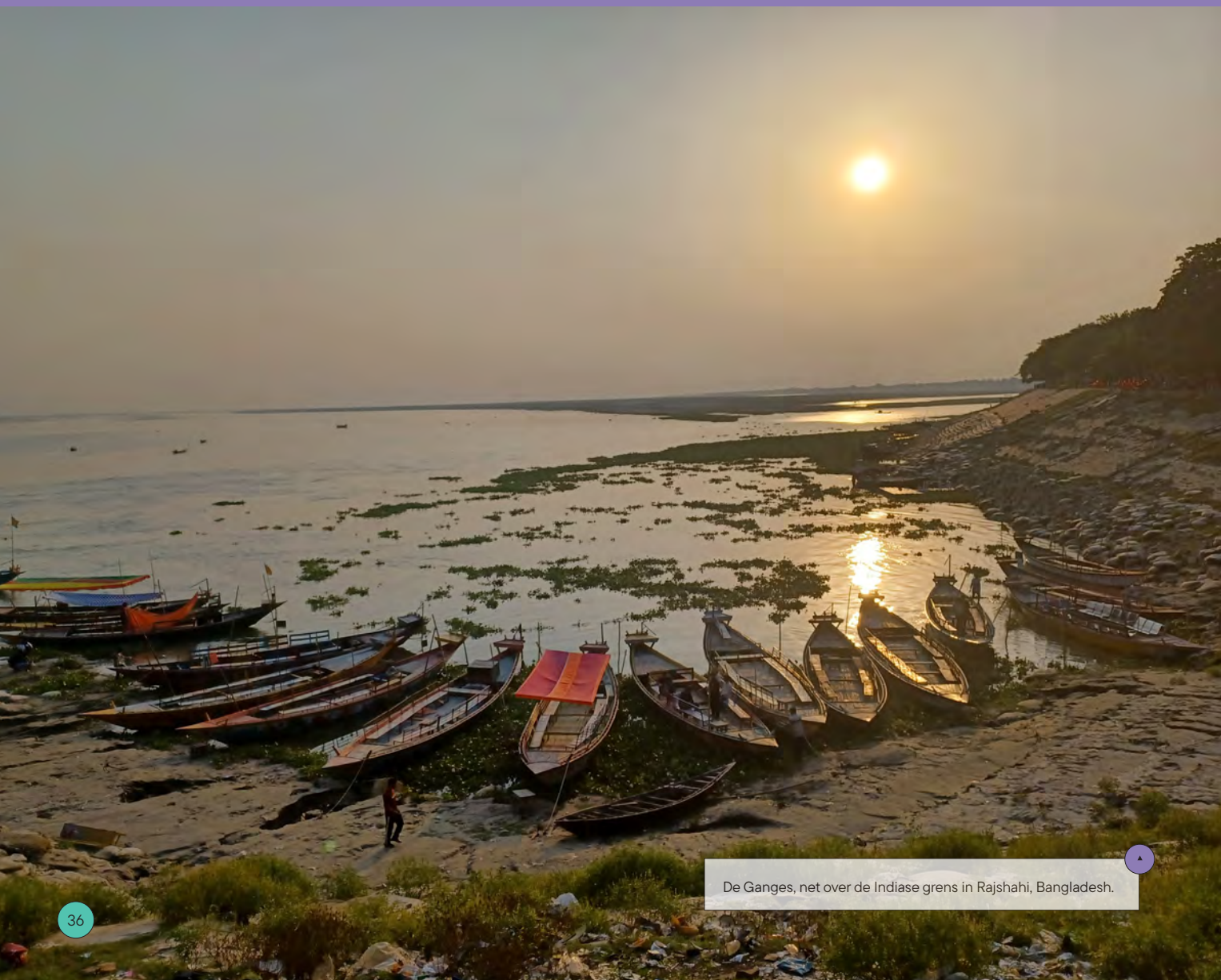
Zet u ook die stap?
Ga naar rikolto.to/testament

Rikolto België vzw is lid van de Vereniging voor Ethiek in de Fondsenwerving (VEF) en Donorinfo.be. Deze organisaties bieden een onafhankelijke waarborg voor de morele kwaliteit en financiële transparantie van onze organisatie.

Rivieren als tikkende
tijdbommen in Zuid-Azië

‘We sterven liever in een oorlog dan door gebrek aan water’

De Ganges, net over de Indiase grens in Rajshahi, Bangladesh.

Water is de bron van leven. Maar in Zuid-Azië stromen de rivieren niet ongehinderd. De combinatie van groeiende waterbehoeften en toenemend nationalisme zorgt voor gevaarlijke spanningen tussen Pakistan, India en Bangladesh. Water verandert er stilaan in springstof.

Het Indus Water Treaty (IWT) is een verdrag dat het water van het Indusbekken tussen India en Pakistan verdeelt. Het werd na acht jaar onderhandelen ondertekend in 1960. Dat was op zich al een succes, want de twee buurlanden leefden sinds 1947 op voet van oorlog met elkaar. Ze eisen beide het grondgebied op van de noordelijke regio Jammu en Kasjmir, en ze bezetten beide een deel daarvan. Jarenlang werd het verdrag geprezen als een voorbeeld voor de aanpak van grensoverschrijdende rivierbekkens overal ter wereld.

Het meest opvallende aspect aan het IWT is dat het een schijnbaar simpele verdeling van het Indusbekken toepast. De drie oostelijke rivieren zijn voor Indiaas gebruik, de drie westelijke rivieren (waaronder de Indus zelf) komen toe aan Pakistan. Die verdeling lijkt *kifkif*, maar uitgedrukt in water-volumes gaat ongeveer 80 procent van het water van het Indusbekken naar Pakistan en is 20 procent voor India. Dat lijkt dan weer ongelijker dan het is. Het Indusbekken is het enige rivierbekken dat het hele Pakistaanse landbouwgebied tussen het hoge noorden en de delta aan de Arabische Zee voedt en bevoeit, terwijl India meerdere grote stroomgebieden heeft, waaronder het Ganges- en het Brahmaputrabekken. Vóór 1947 zou India maximaal 10 procent van het Indusbekken-water gebruikt hebben. Bovendien stromen de Indus-rivieren hoog in het noorden van India, waar relatief weinig aan landbouw gedaan wordt, of waar heel grote infrastructuurwerken nodig zijn om het rivierwater op te vangen en af te leiden naar droge landbouwgebieden elders.

Daarnaast werden in het IWT institutionele mechanismes vastgelegd om informatie uit te wisselen en eventuele meningsverschillen of belangenconflicten aan te pakken. Die werden tot in de kleinste details uitgewerkt, waardoor de zeven technische en juridische bijlagen driemaal zoveel ruimte in beslag nemen dan de twaalf eigenlijke artikelen van het verdrag. Het is hoe dan ook een verdrag tussen twee

aartsvijanden, maar het hield wel stand tijdens de oorlogen tussen India en Pakistan in 1965, 1971 en 1999, en tijdens de periodes van oplopende spanningen daartussen en daarna.

Het veld van de vijand

Tot 2025. Op 25 april van dat jaar vond in het door India gecontroleerde gedeelte van Kasjmir een dodelijke aanslag plaats. Die werd door de Indiase regering meteen toegeschreven aan terroristische organisaties die met steun of toelating van de Pakistaanse regering zouden opereren. Met zo'n land is geen samenwerking mogelijk, concludeerde de Indiase regering. Daarom schortte ze het rivierwaterverdrag over het Indusbekken op 'tot Pakistan overtuigend en onherroepelijk een einde maakt aan het grensoverschrijdende terrorisme.' Enkele dagen later bombardeerde India ook allerlei doelwitten in verschillende delen van Pakistan, waarop het Pakistaanse leger met gelijke militaire middelen reageerde. Na vier dagen escalerend geweld werd een staakt-het-vuren afgesproken. Tot grote opluchting van de rest van de wereld, want zowel India als Pakistan beschikt over atoomwapens.

'India heeft duidelijk gemaakt dat bloed en water niet tegelijk kunnen vloeien', donderde Narendra Modi op 15 augustus 2025 tijdens de jaarlijkse onafhankelijkheidstoespraak. 'De inwoners van dit land beseffen nu hoe onrechtvaardig en eenzijdig het Indus Water Treaty was. De wateren van rivieren die in India ontspringen bevoeien de velden van de vijand, terwijl onze bodem en onze boeren dorstig blijven. Dit verdrag heeft zeven decennia lang voor onvoorstelbare verliezen gezorgd. Vanaf nu zal het water dat toebehoort aan India uitsluitend gebruikt worden voor India en de boeren van India.' Tussen half augustus vorig jaar en het begin van de zomer van dit jaar zou Modi nog minstens in tachtig andere toespraken terugkomen op het IWT en de opschorting ervan. ➡

Zonder water, geen leven

'Marsoon marsoon, Sindhu na desoon'. 'We zullen sterven, we zullen sterven, maar we zullen de Indus nooit opgeven.' Deze slogan scandeerden duizenden betogers op 12 juli in de steden van de Pakistaanse provincie Sindh. Alle toespraken beklemtonen dat er zonder het water van de Indus geen leven mogelijk is in Pakistan.

Concrete aanleiding voor die politieke storm was de uitspraak op 11 juni van de Indiase minister voor Water, C.R. Patil, waarin hij zei dat India er alles aan doet om geen druppel water meer vanuit India naar buurland Pakistan te laten stromen.

Het gewicht van dat dreigement voor Pakistan werd scherp samengevat tijdens een internationale conferentie in Islamabad op 30 juni: 'Aangezien de levens en inkomens van meer dan 240 miljoen mensen afhangen van het Indus-bekken, aangezien meer dan 80 procent van de akkerlanden afhangen van dit water, aangezien de landbouw goed is voor bijna een kwart van het bruto nationaal product en voor bijna een derde van de tewerkstelling, staat onzekerheid op vlak van watervoorziening voor ons gelijk aan nationale onzekerheid.'

Waterheerschappij

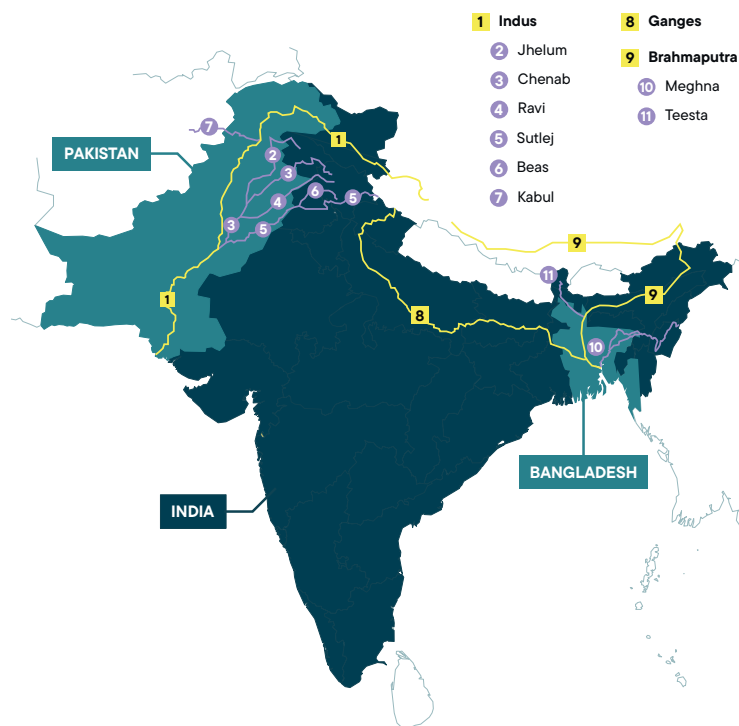
In India klonk in de jaren voor 2025 al steeds luidere kritiek op het IWT, en sinds de eenzijdige opschorting van het verdrag pleit ook een toenemend aantal Pakistaanse commentatoren voor een herziening van de afspraken over het Induswater.

Zowel India als Pakistan wil méér water uit het Indusbekken. Want de snelgroeiende bevolking van beide landen moet gevoed en gelaafd worden, de uit hun voegen barstende steden moeten van elektriciteit en kraantjeswater voorzien worden, en de steeds onvoorspelbaardere moessonregens moeten beter opgevangen en gebufferd worden. Het gaat dus niet alleen om volumes, maar ook om controle.

'Na vier dagen escalerend geweld werd een staakt-het-vuren afgesproken. Tot grote opluchting van de rest van de wereld, want zowel India als Pakistan beschikt over atoomwapens.'

De politieke ophef in Pakistan over India's opschorting van het verdrag had dan ook minder te maken met de intussen gekende retoriek en nationalistische grootspraak, en meer met de praktische stappen die de Indiase overheid zet om zijn dreigement uit te voeren. Er is met name een project dat voor grote nervositeit zorgt in Pakistan: een tunnel waarmee rivierwater uit de Chenab naar de Beas afgeleid kan worden.

De Chenab is een "westelijke" rivier en de Beas een "oostelijke". Dat wil zeggen dat de geplande tunnel rivierwater, dat volgens het IWT aan Pakistan toebehoort, af zal leiden

naar een rivier die voor Indiaas gebruik bestemd is. Het project voorziet bovendien dat het aangevoerde Chenabwater verder afgevoerd zal worden richting Rajasthan, Haryana en Indiaas Punjab, voordat het de Pakistaanse grens bereikt. Geen klein detail: het water van de Chenab is de belangrijkste bron van irrigatie voor de Pakistaanse Punjab, wat de graanschuur van het land is.

In een uitgebreide explainer argumenteert Shekhar Gupta, hoofdredacteur van de Indiase nieuwssite ThePrint, dat de capaciteit van de tunnel kleiner is dan de hoeveelheid Chenabwater dat het IWT voorziet voor Indiaas gebruik. Het gaat dus, zegt hij, niet zozeer over het droogleggen van Pakistan, maar over het introduceren van een nieuw principe: de transfer van water van het "Pakistaanse" bekken naar het "Indiase" bekken. Maar Pakistan vreest dat als dit principe gevestigd is, de weg openligt voor meer van dergelijke projecten. Zeker nu alle overleg is stilgelegd. Als Indiase ministers of premier Modi daar dan nog eens vlamme dreigementen bovenop gooien, is het niet vreemd dat Islamabad ook een blik grote woorden opentrekt.

Op de conferentie van 30 juni in Islamabad stelde Khurram Dastgir Khan, voormalig Pakistaans minister van Buitenlandse Zaken en van Energie, dat 'de manier waarop India rivierwater tot een wapen maakt een vorm van collectieve bestraffing is, wat verboden is volgens de Conventies van Genève. Gezien een dreigende massale hongersnood zou het bovendien een misdaad tegen de menselijkheid kunnen zijn onder het Statuut van Rome inzake het Internationaal Strafhof.'

Hij besloot zijn interventie assertief en dreigend: 'Pakistan zal zijn rivieren beschermen. Wij zullen India's poging tot hydrohegemonie bestrijden. Wij zoeken vrede, maar we zullen deze oorlog voeren als hij ons opgedrongen wordt.'

Water als wapen

‘Als dit conflict verder op de spits gedreven wordt, zal zowel de regering als het leger door de publieke opinie onder druk gezet worden om te handelen en het recht in eigen handen te nemen’, noteerde ik tijdens een gesprek in Islamabad met een kwartet experts, gepokt en gemazeld in grensoverschrijdend rivierenbeleid, maar allesbehalve haviken of ultranationalisten. ‘De stemming in Pakistan is dat we beter sterven in een oorlog met India dan door een gebrek aan water.’ Anders gezegd: *‘Marsoon marsoon, Sindhu na desoon’*.

‘De manier waarop India rivierwater tot een wapen maakt, is een vorm van collectieve bestraffing.’

– KHURRAM DASTGIR KHAN,
VOORMALIG PAKISTAANS MINISTER VAN
BUITENLANDSE ZAKEN EN ENERGIE

Alsof hij dat laatste punt wilde bewijzen, schreef Ahmad Bilal Soofi, een advocaat aan het Opperste Gerechtshof in Islamabad, begin juli een opiniestuk in de Pakistaanse kwaliteitskrant Dawn. Daarin argumenteert hij dat Pakistan, op basis van internationale conventies, het recht heeft de Indiase waterinfrastructuur aan te vallen als die onderdeel uitmaakt van een plan om Pakistan zijn recht op water en landbouw te ontfangen. De argumenten voor een beperkt en gericht militair optreden tegen het Chenab-tunnelproject liggen op tafel, maar dat maakt voorlopig geen indruk op Delhi.

‘Het Indus Water Verdrag zal niet opnieuw in voege treden zoals voorheen’, lieten bronnen uit de Indiase regering eind juli opnieuw aan Indiase media weten. De Indiase ambassadeur in Washington, Vinay Kwatra, schreef begin augustus in Newsweek dan weer dat het verdrag destijds gesloten was ‘in een geest van goodwill en vriendschap’, maar dat Pakistan een halve eeuw zowel het ene als het andere ondermijnd heeft. ‘De opschorting erkent gewoon wat Pakistan daarvoor al stukgemaakt had.’

Nu India het IWT niet langer respecteert, zijn de rivieren tikkende tijdbommen. Want de waterwerken voor irrigatie, waterkrachtcentrales of stedelijke consumptie kunnen tijdens het zaaizeizoen ingezet worden om rivierwater tegen te houden. Of ze kunnen in volle moessonseizoenen gebruikt worden om overstromingen te creëren. India dreigt daar ook expliciet mee. Pakistan bereidt zich dan ook voor op een open oorlog om water.

Relaties India en Bangladesh verzilten

Aan de oostelijke flank van het subcontinent lijkt het rivierwater intussen vredig te vloeien, maar dat is gezichtsbedrog. Vanuit India stromen er niet minder dan 54 rivieren Bangladesh in. De grote stroomgebieden van de Ganges en de Brahmaputra maken daar deel van uit, maar ook de Teesta en de Meghna, waardoor Bangladesh voor 80 procent van zijn rivierwater afhankelijk is van India.

De relatie tussen deze twee Zuid-Aziatische burens was opvallend goed omdat het Indiase leger in 1971 beslissende steun gaf aan de Bengalese opstand tegen West-Pakistan. Zo werd Oost-Pakistan de onafhankelijke natie Bangladesh. De volksoptstand van juli 2024 tegen de autoritaire regering van premier Sheikh Hasina verzuurde die relatie, want Hasina was heel dik met Delhi. Dat bleek opnieuw toen ze haar land moest ontvluchten en India als asiëbestemming koos. Intussen is er een nieuwe, democratisch verkozen regering aan de macht en die wil de samenwerking met India graag herstellen op basis van gelijkwaardigheid.

Een van de meest controversiële dossiers daarbij is ... rivierwater. In december 1996 sloten India en Bangladesh een verdrag over het Gangeswater. Kort daarvoor had India een grote stuw op de rivier gebouwd, waardoor grote hoeveelheden Gangeswater afgeleid worden naar Kolkata. Dat verdrag loopt af op 11 december 2026 en niemand lijkt te weten of het verlengd, aangepast of gewoon gedumpt zal worden. Zelfs na een uitnodiging tot onderhandeling uit Dhaka, had half augustus, nog niemand uit Delhi gereageerd. Dat Indiase stilzwijgen irriteert Bangladesh. Het Gangeswater is van groot belang voor de landbouw in het Bengalese laagland én voor de delta die nu al te weinig water krijgt en bezig is te verzilten.

Ook voor het Teesta-rivierwater probeert Bangladesh al meer dan tien jaar een akkoord te sluiten met India, maar dat werd altijd tegengehouden door de deelstaatregering van West-Bengalen. Om druk te zetten op beide dossiers ging de nieuwe Bengalese premier Tarique Rahman ze bespreken met Chinese leiders. Een duidelijke boodschap aan India. Als er geen aanvaardbare afspraak gemaakt kan worden tussen India en Bangladesh, hoopt Dhaka verhaal te halen bij de échte Aziatische grootmacht.

‘Het Gangeswater is van groot belang voor de landbouw in het Bengalese laagland én voor de delta die nu al te weinig water krijgt en bezig is te verzilten.’

Begin augustus kwamen India en Bangladesh bovendien terecht in een andere diplomatieke storm. Uitgerekend op de herdenkingsdag van de opstand van 2024 hield de gevluchte Sheikh Hasina een persconferentie in Delhi. Zij is in eigen land veroordeeld tot de doodstraf voor misdaden tegen de menselijkheid. Dat de Indiase regering dat toeliet, viel heel slecht in Bangladesh. Verschillende kopstukken van het nieuwe regime reageerden dat een dergelijke ‘belediging van de martelaren van Bangladesh’ weleens negatieve gevolgen zou kunnen hebben voor de bilaterale relaties. ★

Gie Goris werkt aan een nieuw boek over de grensoverschrijdende rivieren in Zuid-Azië en de conflicten die daarrond dreigen.

Maritze Quispe,
advocate van het water

Río Marañón in Peru: de rivier die rechten kreeg

Tekst: Arne Gillis · Kaart: Studio Verho

Advocate Maritza Quispe trok samen met de Federatie van Vrouwen van de Kukuma naar de rechtbank om te ijveren voor rechtspersoonlijkheid voor de Río Marañón. Met succes. De rechter hield rekening met de spiritualiteit van de Kukuma en het leven van de rivier.

Als het aan de Peruaanse overheid had gelegen, zou de Marañón-rivier deel uitmaken van de Amazon Highway. Dat zijn rivierlopen in het Amazone-woud die vooral door vrachtschepen gebruikt worden. De Marañón zou uitgediept worden tot hoog in de bovenloop, zodat schepen uit Brazilië en Colombia er zouden kunnen aanmeren. Daarvoor moesten er twintig stuwdammen gebouwd worden.

Bovendien loopt het verouderde Norperuano-olieduct al dwars door de vallei, een pijplijn die het met de regelmaat van de klok begeeft onder roest en ouderdom, zodat ongefiltreerde olie het Amazonewoud instroomt. Dan is het wachten tot het betrokken staatsbedrijf Petroperú het zich verwaardigt om vanuit de hoofdstad een ingenieur te sturen om het lek te dichtten.

In de Marañón-vallei alleen werden tussen 1997 en 2017 al meer dan 60 lekken waargenomen. Voor het hele Peruaanse Amazonegebied gaat het om 474 olielekken. Maar de inheemse volkeren van het Amazonewoud in Peru laten dit allemaal niet zomaar gebeuren en trokken naar de rechtbank.

Maritza Quispe is advocate bij het Instituto de Defensa Legal (IDL), een niet-gouvernementele organisatie die opkomt voor mensenrechten. Het instituut bestaat uit advocaten en werkt voor kwetsbare bevolkingsgroepen. Momenteel werkt het aan ongeveer 140 zaken verspreid over heel Peru, waaronder de zaak-Marañón.

‘Voor ons begon die zaak rond 2016’, legt mevrouw Quispe uit. ‘De Peruaanse overheid plande de bouw van meer dan twintig stuwdammen over de hele bovenloop van de Marañón-rivier, wat zou neerkomen op de totale vernietiging ervan. We reisden naar de geïsoleerde regio, rond de stad Cajamarca, om met een lokale gemeenschap een aanklacht te kunnen indienen tegen de vergunning. De bedoeling was om de bouw van al die stuwdammen juridisch te blokkeren.’

‘Maar al snel voelden we dat er iets ontbrak in onze aanpak: de *kosmovisie* van de inheemse volkeren van het stroomgebied, de manier waarop zij naar de wereld kijken. Wat betekent de rivier voor hen? Die vraag stelden we aanvankelijk niet, zeker omdat de

eerste gemeenschap waarmee we werkten zich niet als inheems definieert. We trokken verder stroomafwaarts, waar de effecten van de stuwdammen nóg zwaarder zouden doorwegen op de gemeenschappen, en troffen daar die spirituele component wel aan.’

Mensen leven voort onder water

U kwam terecht bij de Huaynakana Kamatahuara Kana, de Federatie van Vrouwen van het Kukama-volk.

MARITZA QUISPE: ‘Ja. Parallel aan de stuwdammenstrijd begeleidde het IDL de Huaynakana Kamatahuara Kana in het zogenaamde Hidrovías-dossier, of het Amazon Highway-project. Vanaf 2014 wilde de overheid de rivieren in het Amazonewoud uitdiepen zodat grote vrachtschepen uit Brazilië ongehinderd konden varen over de Amazon Highway. Maar de inheemse bevolking, en dan vooral de Federatie, verzette zich daartegen. Wat voor de overheid een obstakel was, omgevallen bomen, stroomversnellingen en ondiep water, was voor hen een cruciale paaiplaats voor vissen, voor het leven zelf.’

‘Dat voor het eerst in Peru een rivier als rechtssubject werd erkend, nota bene met spirituele argumenten, is een breuk met die traditie.’

– MARITZA QUISPE

‘Dat conflict wonnen we en de rechter gelastte een raadplegingsproces. En juist in die samenwerking met de vrouwenfederatie realiseerden we ons hoe sterk hun band met de rivier was. We organiseerden workshops en ondersteunden hen in hun rechten. Uit dat proces groeide het idee om een rechtszaak aan te spannen voor de erkenning van de Marañón als rechtssubject. Deze keer in de context van de olievervuiling, een ander groot probleem in het hele Amazonebekken.’

Wat betekent de rivier voor de Kukama-gemeenschappen? U spreekt over een spirituele band. Kan u daarover uitweiden?

MARITZA QUISPE: ‘Voor de Kukama zijn de gevolgen van olievervuiling niet uitsluitend fysiek. Ja, het drinkwater raakt besmet en de biodiversiteit lijdt. Maar er is meer. De Kukama geloven in de *caruaras*, geesten van mensen die in de rivier zijn verdronken van wie het lichaam nooit werd teruggevonden. Die mensen leven voort onder het water.’

‘Een van de vrouwen vertolkte die *kosmovisie* in een hoorzitting voor de rechter. Haar vader was verdronken in de rivier. Nadien verscheen hij in haar droom en zei: “Huil niet, ik ben gelukkig. Ik heb een nieuw gezin, onder de rivier.” Als de olie die rivier vervuult, worden dus niet alleen de levenden geraakt, maar ook de voorouders die erin wonen.’

Staat komt wetten zelden na In het verleden erkende Colombia de Río Atrato al als rechtssubject. Hebben jullie zich daardoor laten inspireren?

MARITZA QUISPE: ‘Absoluut. Colombia had al een sterke jurisprudentie opgebouwd. Maar ook dichterbij huis was er beweging. Het Constitutioneel Hof van Peru had in de zaak-Punchana, over het recht op drinkwater in een arme wijk van Iquitos, voor het eerst het begrip *ecocentrisme* in zijn overwegingen opgenomen. Dat opende een deur, want nu was er een juridisch precedent.’

‘Aanvullend konden we gebruikmaken van het inter-Amerikaans recht. Anders dan in Ecuador, dat het in 2008 al in zijn grondwet opnam, bestaat er in Peru geen grondwettelijke erkenning van de rechten van de natuur. Maar Peruaanse rechters kunnen wel een ‘controle van conventionaliteit’ toepassen. Dat wil zeggen dat ze uitspraken van het Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens mogen gebruiken om concrete zaken te beslechten, ook al was Peru geen partij in die procedures. En laat dat Hof nu adviezen hebben uitgesproken die benadrukken dat de natuurlijke omgeving bescherming verdient, als doel op zich en niet alleen omwille van haar nut voor de mens.’ ➔

U vaart op juridische precedënten. Heeft uw organisatie nooit geprobeerd om een wettelijke basis te beklinden via het parlement?

MARITZA QUISPE: 'We hebben een wetsvoorstel ingediend, maar dat werd nagenoeg onmiddellijk verticaal geklasseerd. In de huidige politieke context is het in Peru onmogelijk om wetten te stemmen ten gunste van inheemse volken of de natuur. Het congres staat volledig in dienst van economische machten.'

'Maar eerlijk gezegd denk ik dat een wet ook niet per se noodzakelijk is. Rechteren kunnen de internationale jurisprudentie toepassen. En uitspraken van het Inter-Amerikaans Hof bieden vaak meer bescherming dan nationale wetten. Want zelfs al heb je wetten... de staat komt die zelden na.'

Milieubescherming in Peru

Terug naar de Marañón-rivier.

Wat houdt de historische uitspraak van de rechter concreet in?

MARITZA QUISPE: 'De rechtbank heeft de Marañón erkend als rechts-subject. Maar dat is niet alles. De uitspraak gelast het staatsbedrijf ook om het noordelijke oliepijpleidingsnet, dat

helemaal tot de raffinaderij van Talara in het noorden loopt, te onderhouden. Daarnaast moet het bedrijf, met voorafgaande raadpleging van de inheemse volken, het milieubeheersinstrument actualiseren, en worden inheemse organisaties erkend als verdedigers en vertegenwoordigers van de rivier.'

'Voor de vrouwen van de Federatie was de juridische erkenning op zichzelf minder belangrijk dan de concrete eis om de olielekken te stoppen. Maar het belangwekkende aan de uitspraak is dat ze een morele beslissing - het erkennen van de rivier - koppelt aan een praktisch aspect, namelijk het verplichten van Petroperú om de lekken te dichten.'

Ik kan mij inbeelden dat het na die aanvankelijke overwinning zaak is om die rechten ook af te dwingen. Hoe verloopt dat tot nu toe?

MARITZA QUISPE: 'De uitvoering van het vonnis is inderdaad het moeilijkste deel. Een paar weken geleden was er opnieuw een olielek. Petroperú beweert de leidingen te onderhouden, maar wij kunnen hen natuurlijk niet blindelings vertrouwen. Net zomin we permanent in de regio aanwezig kunnen zijn, want ons kantoor is in de hoofdstad Lima.

Daarom hebben wij een interdisciplinair team samengesteld, met onder meer ingenieurs die de technische documenten kunnen lezen, en is er een team van bondgenoten ter plaatse.'

'Vrouwen hebben altijd harder moeten vechten voor hun rechten, zeker in een machistische maatschappij als Peru.'

– MARITZA QUISPE

'Het Wetboek van Grondwettelijk Procesrecht voorziet in elk geval in dwangmaatregelen voor ambtenaren die een uitspraak niet naleven. Maar die maatregelen vereisen politieke wil, en daar schort het natuurlijk. De strijd is nog niet gestreden. Kijk maar naar de schadevergoedingen die Petroperú moet betalen aan de door olielekken getroffen gemeenschappen. Het is een staatsbedrijf, maar het zegt stelselmatig geen budget te hebben om de vergoedingen te betalen.'

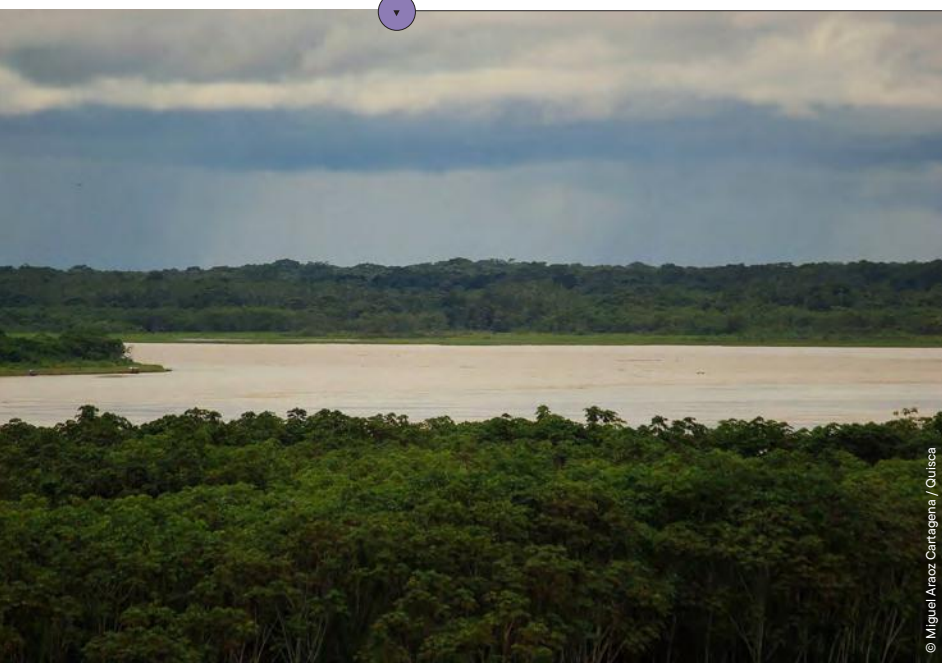
'Bovendien is er de complicerende factor dat sommige gemeenschapsleden de pijpleiding zelf saboteren, omdat Petroperú hen betaalt om de lekken te dichten en de olie op te ruimen. Zo dweil je natuurlijk met de kraan open. Het toont aan dat het geen zwart-witverhaal is, met in de hoofdrol een boos staatsbedrijf dat wordt bestreden door nobele inheemsen.'

Hoge bomen vangen veel wind

Het Peruaanse ministerie van Milieu is ook betrokken bij deze zaak, in het beschuldigtenbankje nota bene. Wat zegt dat over de staat van de milieubescherming in Peru?

MARITZA QUISPE: 'Het ministerie van Milieu beweert zijn normen te handhaven via het Agentschap voor Milieuevaluatie en -toezicht. Maar als er nog steeds olielekken zijn, dan werken die normen niet. De Peruaanse milieuwetgeving is sowieso erg soepel voor bedrijven. Er worden weinig voorwaarden gesteld bij de verlening van

De Marañón-rivier stroomt uit het Andesgebergte van Peru naar de jungle en is een van de grootste zijrivieren van de Amazone.

© Miguel Araz Cartagena / Quispe

concessies voor winning van natuurlijke rijkdommen in het Amazonewoud en het Andesgebergte.’

‘Neem het recht op vrije, voorafgaande en geïnformeerde raadpleging. Dat was aanvankelijk een krachtig instrument waarmee gemeenschappen projecten konden tegenhouden, maar is nu verworpen tot een formaliteit. Er worden raadplegingen gehouden over onbeduidende administratieve formaliteiten, gewoon om het vakje te kunnen afvinken. En als er geen overeenstemming is, beslist de staat toch. Zo rijst de vraag waarvoor je de inheemse gemeenschappen dan raadpleegt.’

Wat opvalt in dit dossier is dat de hoofdrolspelers uitsluitend vrouwen lijken te zijn.

MARITZA QUISPE: ‘Dat klopt. De eisers zijn vrouwen, de rechters zijn vrouwen en een deel van het juridisch team bestaat uit vrouwen. Het is een zaak die door vrouwen werd gevoerd. En gewonnen.’

‘Dat is geen toeval. Vrouwen hebben altijd harder moeten vechten voor hun rechten, zeker in een machistische maatschappij als Peru. Mari Luz Canaquiri Murayari, leidster van de Federatie van Vrouwen, won niet voor niets The Goldman Environmental Prize.’

Latijs-Amerika is een gevaarlijk continent om voor het milieu op te komen. Veel activisten worden bedreigd, sommigen worden vermoord. Hoe is de situatie in Peru?

MARITZA QUISPE: ‘Het is gevaarlijk, ja, en wij voelen die spanningen ook. In Peru zijn de afgelopen jaren 35 verdedigers van inheems gebied vermoord. Journalisten en advocaten worden gecriminaliseerd en geïntimideerd. Ikzelf werd in 2024, na een hoorzitting in Pucallpa over illegale houtkap, klemgereden door een motor. Ze namen mijn gsm mee, niet mijn geld. Het was geen gewone roof, het was pure intimidatie.’

Heeft u enig idee wie erachter zat?

MARITZA QUISPE: ‘Ik heb geen concrete bewijzen. Maar er is in Peru een groep die zichzelf *La Resistencia* (*Het Verzet*, red.) noemt. Wij noemen ze

Maritza Quispe: ‘Net als in veel andere landen glijdt Peru af naar een politiek klimaat waarin ngo’s die de staat in vraag stellen, als vijanden worden beschouwd.’

liever *La Pestilencia* (*De Stank*, red.). Het is een extreemrechts clubje dat zich bekwaamt in dat soort intimidaties.’

‘Net als in veel andere landen glijdt Peru af naar een politiek klimaat waarin ngo’s die de staat in vraag stellen, als vijanden worden beschouwd. Zo is er de zogenaamde APCI-wet, goedgekeurd onder president Boluarte. Die wet was oorspronkelijk bedoeld als toezicht op ngo’s, maar is omgevormd tot een instrument van vervolging. Ze verbiedt ngo’s om rechtszaken in te dienen tegen de staat.’

Regelrecht uit het handboek van autoritaire regeringen wereldwijd.

MARITZA QUISPE: ‘Inderdaad. En hoge bomen vangen veel wind. Het IDL is vijf keer verkozen tot de meest invloedrijke instelling in Peru. We hebben onder meer de Odebrecht-zaak blootgelegd (*een enorm corruptieschandaal dat in meerdere Latijns-Amerikaanse landen woedde*, red.). Ze willen dat we ons boeltje pakken, zoveel is duidelijk. Maar het betekent natuurlijk ook dat we impact hebben, dat we iets in beweging zetten.’

Overwinning van de kosmovisie

Wat is de bredere betekenis van deze zaak voor Peru, voor het Amazonewoud en voor het recht in het algemeen?

MARITZA QUISPE: ‘De erkenning van de Marañón als rechtssubject is historisch voor Peru. De uitspraak geldt ook voor de zijrivieren, dus potentieel voor een groot deel van het Amazonegebied. De rivier ontspringt in het hoge Andesgebergte en mondt uiteindelijk uit in de Amazone. Het morele precedent reikt in principe tot in Brazilië.’

‘Maar het belang overstijgt het juridische kader. Het is een overwinning van de inheemse *kosmovisie* op een koloniaal rechtssysteem dat alleen mensen als dragers van rechten erkende. De grondwet van Peru is een kopie van de Spaanse, en het rechtssysteem is koloniaal van aard. Dat voor het eerst een rivier als rechtssubject werd erkend, nota bene met spirituele argumenten, is een breuk met die traditie. En het vonnis werkt door: de uitspraak werd al gebruikt voor het Titicacameer en zelfs voor de bescherming van de bij als soort.’ *

Europese regelgeving volstaat niet

‘Geef de Schelde een juridische stem’

Voor de Schelde Nederland binnenstroomt,
passeert ze de chemiesector van de Antwerpse
haven, met historische vervuiling tot gevolg.

Voorstanders ijveren ervoor om de rivier
een juridische stem te geven en zo verdere
verontreiniging in te dijken. ➡

De betonnen oesterputten van het Zuid-Bevelandse Yerseke baden in de ochtendzon. Aan de Zeeuwse havendijk van de Oosterschelde kondigt de ene na de andere oesterbar exclusieve proeverijen aan. Leveranciers rijden af en aan naast de vele fietsende toeristen. De Oosterschelde is het belangrijkste oesterkweekgebied van Nederland en, na de Waddenzee, ook het belangrijkste mosselkweekgebied. De visserij zelf werd sterk aan banden gelegd toen de zeearm werd uitgeroepen tot Natura2000-gebied, natuur beschermd door Europa.

Door de sluiting van de Oester- en Philipsdam aan de oostzijde is de Oosterschelde niet langer een estuarium waar zoet rivierwater en zout zee-water elkaar ontmoeten. Dat heeft ook impact op het visbestand. 'Best wel wat vissers zijn hier overgeschakeld op de oesterkweek, omdat vissen zo moeilijk is geworden', vertelt garnalenvisser Ton Hoebeke (60). Ik ontmoet hem in zijn huis in Yerseke, waar hij na een week op zee geniet van enkele dagen vakantie. 'Vandaag mag je op de Oosterschelde nog wel garnalen vissen, maar dat is gebonden aan een beperkt aantal vis-uren. Als je twee weken vist op de Oosterschelde, zijn die al op.'

Grauwe toekomst

De Zeeuwse zon is verrassend mild in een zomer die hitte- en droogtereclen verpulvert. Grote rivieren als de Rijn en de Maas kreunen stroomopwaarts onder historisch lage waterstanden. In het grensgebied tussen Nederland en België liggen de polders nabij het Verdrongen Land van Saefthinge er gortdroog bij, de verzilting van de bodem rukt op. Aan de Schelde, een getijdenrivier, gaat de droogte voorbij. Maar hoe doorleefder en ouder het water van de 435 kilometer lange rivier, die in Frankrijk ontspringt en via België naar Nederland stroomt, hoe grauer het wordt.

Ook in de Westerschelde, nog wel een estuarium, zit het vissen erop voor Ton Hoebeke. Want schaal- en schelpdieren uit de Westerschelde zijn niet langer geschikt voor consumptie. De grote boosdoener is het Amerikaanse chemiebedrijf 3M dat stroomopwaarts, in het Belgische Zwijndrecht, een grote productieas heeft. Lozingen van de

chemiereus zorgden niet alleen in Vlaanderen voor grootschalige bodem- en grondwatervervuiling met PFOS, een chemische stof binnen de PFAS-groep, de niet-afbreekbare chemicaliën kwamen ook in het Nederlandse water terecht. Met alle gevolgen van dien.

De vervuiling stapelt zich op in het ecosysteem van de Westerschelde en heeft zich genesteld in de bodem van de rivier, de visstand en de schaaldieren. Maar ook de deels ingedamde Oosterschelde is vervuild, onder meer met staalslakken, een giftig restproduct van staal dat wordt gebruikt bij de oever- en dijkversterking. De kreeftenpopulatie slinkt, en de leefbaarheid van schaal- en schelpdieren, nog wel geschikt voor consumptie, gaat er achteruit. De toekomst van de beide armen van de Schelde oogt somber, want ook de aanwezigheid van glyfosaat door landbouw én die van microplastics en lithium door de Antwerpse chemie-industrie moeten worden aangepakt.

'3M is verantwoordelijk voor PFOS-verontreiniging'

De Nederlandse Vissersbond (NVB) plant, namens alle vissers die door de vervuiling schade lijden, een schadeclaim in te dienen. Voorlopig startte de NVB een testprocedure tegen zowel de Belgische productiesite als de Amerikaanse moedervennootschap van 3M, namens één visser: Ton Hoebeke. 'Wij zijn uitgekozen omdat wij als visbedrijf heel actief waren op de Westerschelde en nu moeten uitwijken naar een ander gebied', legt Hoebeke uit. 'We zijn nog altijd op zoek naar geschikt nieuw visgebied. We kijken nu onder meer uit naar gebieden ten oosten en noorden van Vlissingen, terwijl we vroeger langdurig konden vissen op de voor ons vertrouwde gebieden van de Westerschelde.'

'De NVB zoekt al sinds de eerste gesprekken met 3M een totaaloplossing voor alle vissers', legt Robbert-Jan Kamstra, advocaat van de vissersbond, uit aan de telefoon. 'De Westerschelde wordt beschouwd als verloren visgrond. Het gevolg is wat in de economische literatuur *fishery displacement* genoemd wordt: vissers moeten uitwijken naar gebieden die al bevestigd worden door anderen.'

De advocaat acht de kans groot dat de NVB zal winnen. '3M heeft, nog voor we aan het procederen waren, zelf contact gezocht met de NVB. Dat zegt iets over de verantwoordelijkheid die het bedrijf voelt. We hebben hier te maken met PFOS, waarvan mogelijke verontreiniging streng gereguleerd is door de EU. Wij vorderen in deze testprocedure een bevestiging dat 3M verantwoordelijk én dus aansprakelijk is voor de schade die dit specifieke type PFAS veroorzaakt, ook voor de schade die Ton Hoebeke lijdt. Als we die krijgen, dan menen wij die te kunnen doortrekken naar alle gedupeerde Nederlandse vissers.'

'In het grensgebied tussen Nederland en België liggen de polders nabij het Verdrongen Land van Saefthinge er gortdroog bij. De verzilting van de bodem rukt op.'

Ton Hoebeke zelf is gematigder. 'Ik ben zestig. Ik verwacht niet dat ik ooit nog in de Schelde zal kunnen vissen, want er is geen mens die dat PFOS kan weghalen.' Tegelijk, zegt hij, wil hij wel proberen te geloven in de toekomst. 'Veertig jaar geleden zag het water van de Schelde grijs en grauw. Zodra je voorbij Doel kwam, zat er geen leven meer in. Dat is verbeterd, bevestigen ook milieुरapporten. Het water is in bepaalde opzichten zuiverder en leefbaarder. Er is dus wel degelijk iets aan te doen, maar dan is het wel kwestie dat Nederland en Vlaanderen goed samenwerken om die rivier te redden.'

Internationale afspraken volstaan niet

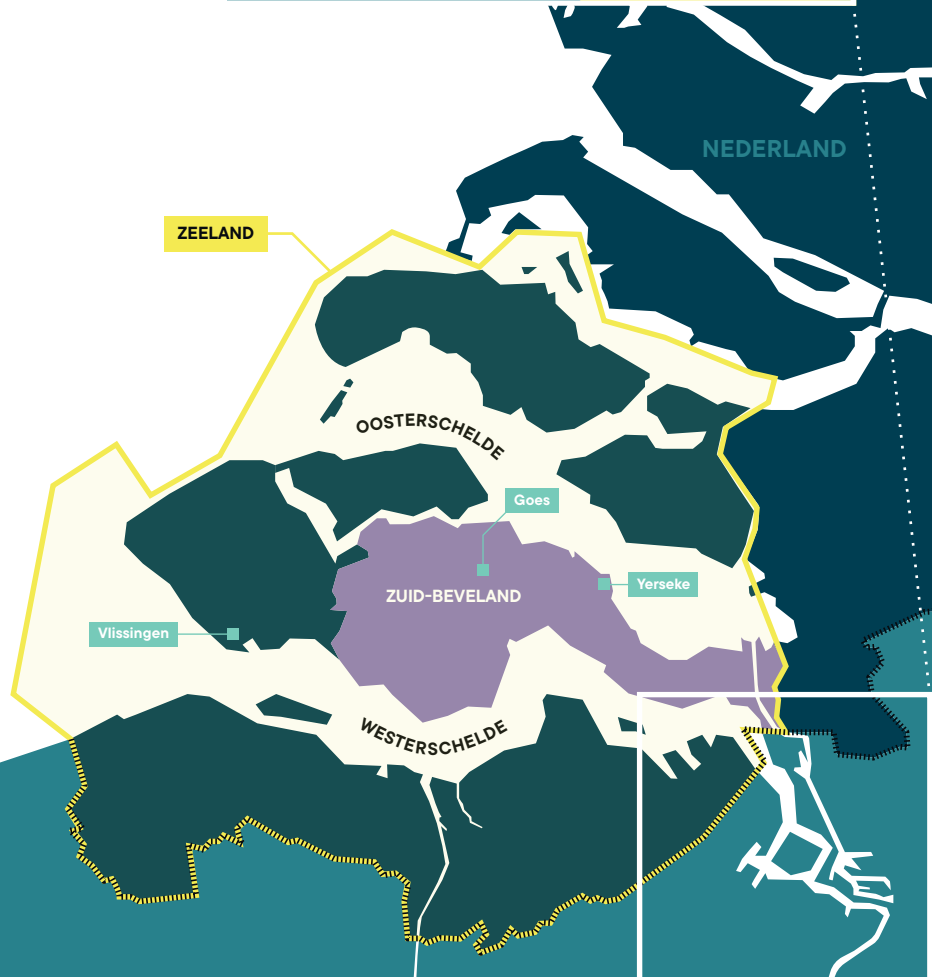
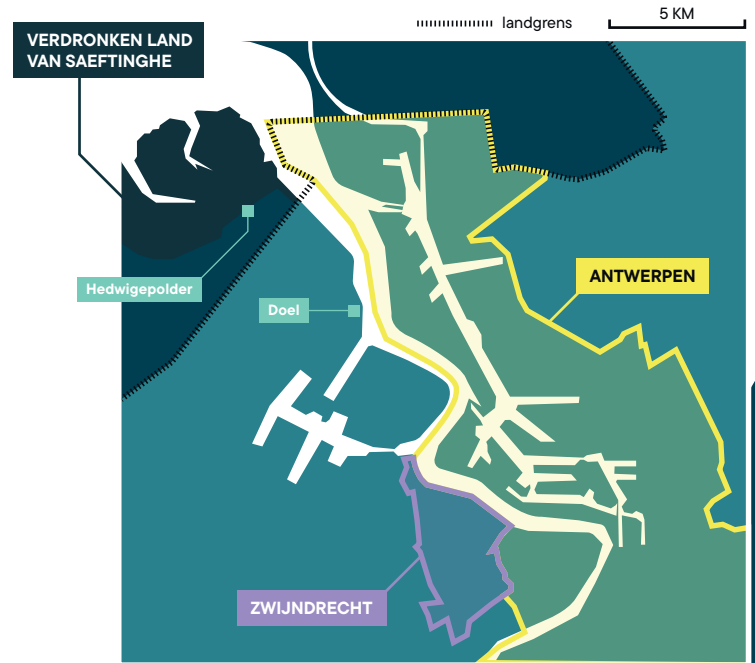
De Scheldevetdragen tussen Nederland en Vlaanderen regelen onder meer de uitdieping en het onderhoud van de Scheldevaargeul. Zo betaalt Vlaanderen de baggerwerken op Nederlands grondgebied grotendeels om de doorgang naar de Antwerpse haven te garanderen.

Cruciaal, want Antwerpen is een van de grootste zeehavens van Europa en, met 70.000 directe en 80.000 indirecte jobs, van onschatbare waarde voor de Vlaamse economie. Maar de zucht naar verdere uitbreiding voor het havencomplex loert constant om de hoek. De haven neemt almaar meer happen uit de natuurlijke Scheldestroom en omringend land. Polderdorpen zoals Wilmarsdonk, Oorderen, Oosterweel en Lillo moesten al plaats ruimen voor dokken en industrie.

Het Scheldepolderp Doel mag dan gered zijn, de adem van de haven blijft er voelbaar. Op de ingebonden dijk van Doel hangt de grijparm van een kraan uitdagend over de afsterfing, richting dorp, als een niet te stoppen monster. Aan de rand van de omringende polders en akkers kondigen gele overheidsborden bodem- en saneringsonderzoek aan, nodig voor een geplande containerterminal. De roep van ecologen en activisten om de bedreigde natuur en de rivier een juridische stem te geven, klinkt almaar luider. De natuur, in dit geval de Schelde, zou dan worden gezien als een rechtspersoon in plaats van eigendom van mensen of bedrijven. Hierdoor kan de natuur in de rechtbank zelf opkomen voor haar belangen.

Europese dijken tegen wanbeheer

‘Versta me niet verkeerd, ik ben er absolute voorstander van om de natuur rechten te geven’, steekt professor en milieujurist Hendrik Schoukens van wal wanneer ik hem opbel. ‘Maar ik denk dat we op juridisch vlak het belang van de bestaande Europese milieuwetgeving niet mogen onderschatten. Indirect heeft de natuur wel degelijk rechten. Er zijn de Europese natuurrichtlijnen, kaderrichtlijnen voor waterbeheer, de milieueffectbeoordeling, die door milieuverenigingen, als *guardians*, kunnen worden afgedwongen.’ ➔

(Boven) Ton Hoebeke: 'Geen mens die dat PFOS kan weghalen.'
(Onder) Polders liggen er gortdroog bij, de verzilting ruikt op.

Als voorbeeld haalt Schoukens de fel betwiste Hedwigepolder in Nederland en de Prosperpolder in België aan. Om de waterkwaliteit van de Westerschelde te herstellen, werd in 2005 besloten om beide te ontpolderen. Dat paste in de Scheldeverdragen, die niet alleen afspraken bevatten over de uitdieping van de vaargeul, maar ook over het creëren van 600 ha buitendijkse natuur om te voldoen aan de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn. 'Pas in 2022, na veel politiek beladen getouwtrek, werd gestart met de ontpoldering, maar ze is er wel gekomen. Dat de waterkwaliteit van de Schelde in vijftig jaar tijd is verbeterd, komt door Europese wetgeving. Bedrijven kunnen dus niet zomaar

doen wat ze willen. Dat zien we ook in de vele processen tegen 3M.' Heeft die Hedwigepolder nu expliciet rechten gekregen? Neen. Maar indirect is de teruggave van de polder aan de natuur wel het gevolg van EU-natuurwetgeving die de natuur rond de Schelde een bestaans- én herstelrecht toekent.

'De natuur is inderdaad wettelijk beschermd door Europese regelgeving en internationale samenwerkingsverdragen. Maar die bescherming blijft kwetsbaar wanneer economische belangen of politieke druk zwaarder wegen', zegt onder meer Vogelbescherming Vlaanderen. Op een website van de KU Leuven lezen we dat de Belgische grondwet expliciet erkent dat

we maar een menswaardig leven kunnen leiden als we omringd zijn door een gezonde natuur. Maar ook dat 'ondanks deze grondwettelijke waarborg de toestand van de natuur in België precair blijft. Zelfs beschermde natuurgebieden lopen nog steeds de kans om beschadigd te worden door menselijke activiteiten. Net omdat de natuur wordt behandeld als een object, vanuit het perspectief van de mens, en niet als een rechtssubject dat fundamentele rechten bezit.'

De rivier leeft

De boeg van het containerschip stevent af op de zwemmers aan het zonovergoten Nollestrand. Dan zwenkt de zeereus rustig naar links om koers te zetten naar de containerterminal. Hier, op deze uiterste landhoek in Vlissingen, mondt de Westerschelde uit in de Noordzee. Toerisme en industrie, de mens en de natuurlijke krachten van eb en vloed, lijken er naadloos in elkaar te haken.

'Hoe bizar is het om het bizar te vinden dat een rivier rechten heeft?'

— EDUARDO GALEANO

In een strandpaviljoen in Vlissingen heb ik afspraak met André Alting, een even bevlogen als bescheiden voorvechter van rechten voor de Schelde. Ik open het gesprek door een boek op de tafel te leggen, de bestseller *Leeft een rivier?* van Robert Macfarlane. De Britse natuurschrijver ging op zoek naar het antwoord op de vraag of het helpt om de rivier rechten te geven. Na doorleefde tochten langs drie grote bedreigde stroomgebieden in Ecuador, India en Canada is hij daarvan overtuigd. We moeten rivieren zien als levende wezens, en niet langer als zielloze, te domineren objecten zonder rechten, aldus de auteur. In het boek verwijst Macfarlane naar het bekende essay *De natuur is niet stom* van Eduardo Galeano. De Uruguayaanse auteur betoogde in 2008 hoe bizar het is om het bizar te vinden dat een rivier rechten heeft. Want, zegt Galeano, tegelijk vinden we

het wel wonderlijk vanzelfsprekend dat bedrijven rechten hebben die vergelijkbaar zijn met die van mensen. 'Alsof bedrijven kunnen ademen.'

Alting, gemeenteraadslid voor Progressief Nederland in de Zeeuwse gemeente Goes, zit helemaal op de lijn van Macfarlane. Natuurlijk leeft de natuur, zegt Alting. 'Dat betekent dat die ook kan sterven, wat natuurlijk ook geldt voor de Schelde. In de Oosterschelde is de laatste ansjovisvisser er een paar jaar geleden mee gestopt. De visjes zijn uitgestorven, vermoedelijk een gevolg van de Oosterscheldekering.'

Spaanse lagune

'Net als je denkt dat het niet nog slechter kan, kondigt de overheid een nieuw absurd plan aan', zegt Alting. 'Hoe kan je het bedenken om een hele provincie aan te duiden als laagvlieggebied voor defensiehelikopters, terwijl het gebied hier beschermd is door de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn? Wie bedenkt het om hier kerncentrales neer te

willen poten die hun warm water in de Schelde zullen lozen?'

Op zijn beurt diept Alting een boek uit zijn tas: *Rechten voor de natuur* van zijn landgenote Jessica den Outer. In haar boek breekt de milieujuriste een lans voor de juridische emancipatie van kwetsbare ecosystemen. Het schudde Alting wakker. 'Vooral het hoofdstuk over Mar Menor, een zoutwaterlagune in Spanje, raakte me', vertelt Alting. 'Ook daar kwamen, net als hier, de industrie, de scheepvaart, het toerisme, het recreatieve gebruik van het meer en de verstedelijking samen. Lozingen van nitraathoudend afvalwater in de intensieve aardbeiteelt zorgden voor een ecologische ramp in het meer. Op een gegeven moment lagen de stranden bezaaid met dode vissen, garnalen en zeepaardjes. Met het meer ging de hele omgeving dood. Niemand bezocht de plek nog. Het zette me aan het denken: stel je dat hier in Zeeland voor. Wat zouden we zijn zonder de Westerschelde?'

In Mar Menor trokken burgers en verenigingen een streep in het zand, vormden een kilometerslange ketting en eisten dat de lagune rechten zou krijgen. De acties hadden succes, want in 2022 kreeg Mar Menor eigen rechten. Dankzij die rechtspersoonlijkheid kan ze nu aanspraak maken op herstel naar een gezond ecologisch systeem. 'Net dat hebben we hier ook nodig', vindt Alting. 'Het is van groot belang om de rivier, met al haar organismen, een stem te geven. Natuurgebieden moeten zichzelf, via een voogd die opkomt voor hun rechten, kunnen representeren om het politieke vertrekpunt bij te sturen naar een logische samenwerking tussen economie en ecologie.'

'En,' voegt Alting toe voor we afscheid nemen, 'dit heeft nu eens niets met politieke kleur te maken. We zijn hier met z'n allen in de eerste plaats Zeeuwen. Wie is er niet trots op deze magische plek aan de Schelde?' ★

PLAN
INTERNATIONAL BELGIË
Tot alle meisjes vrij is

Wat voor jou belangrijk is, kan een verschil blijven maken.

Door Plan International België op te nemen in je testament, steun je het **recht van meisjes** op onderwijs, veiligheid en kansen.

Meer info op planinternational.be/legaten of contacteer info.testament@planinternational.be

Docfest Brugge
17 - 22 november '26

DE REPUBLIEK
lumière cinema

www.docfestbrugge.be

BRUGGE VAF Vlaanderen EUROPESE FILMFAESTIVAL CINEASTEEL Cristal RAADHUIS START 200 van reybrouck MO versprei

Verhalen

Mannenteams bestaan in het Mexicaanse blindenvoetbal al twintig jaar. In 2023 bracht Wendy del Río een vrouwenteam op de been, Chilangas FC, en nu zijn er in Mexico zes. De regels van het spel zijn deels vertrouwd, deels specifiek toegespitst op de slechtziende of blinde spelers. Ze spelen vijf tegen vijf met een rinkelende bal en krijgen instructies van coach en begeleider om zich te kunnen oriënteren.

Lees het volledige verhaal op p. 56

Beeld: © Mark Viales

De hoofddoek is nog steeds
niet welkom op school

‘Jammer dat we
deze strijd in 2026 nog
altijd moeten voeren’

De privésector lijkt zich stilaan open te stellen voor werkneemsters met een hoofddoek, maar het onderwijs doet er alles aan om die hoofddoek net buiten te houden. Vanwaar die tegenstrijdigheid?

‘Misschien moeten we een eigen partij oprichten,’ zegt Fatima El Kachari, ‘of alvast meer lobbyen bij politieke partijen.’ Ze is actief in het burgerinitiatief ‘Mijn school, mijn keuze’ en we hadden net een lang gesprek over het hoofddoekenverbod in het onderwijs. ‘Mijn school, mijn keuze’ ontstond als reactie op de beslissing vorig jaar om een hoofddoekenverbod in te stellen in provinciale scholen in Gent.

‘We kunnen ook eigen scholen oprichten’, vult Nadia El Omari aan, leerkracht islamitische godsdienst en woordvoester van de actiegroep. ‘Mijn school, mijn keuze’ slaagde erin om de uitvoering van het verbod uit te stellen tot de start van schooljaar 2026-2027, maar een vernietiging van het verbod bleek een brug te ver.

De provinciale scholen in Oost-Vlaanderen waren zo goed als de laatste onderwijsinstellingen binnen het provinciaal onderwijs waar het dragen van de hoofddoek nog toegelaten was. Maar vanaf dit schooljaar is dat dus niet meer het geval. Beide vrouwen vinden de beslissing onbegrijpelijk. ‘Zeker omdat er geen enkele reden was om dat verbod op te leggen. Er was geen aanleiding, geen incident’, zegt Nadia El Omari.

‘Ik begrijp niet waarom meisjes in volle ontwikkeling, die zelf nog zoekend zijn, geïsoleerd worden. Dit verbod heeft geen enkele meerwaarde en kan zelfs contraproductief werken’, zegt Fatima El Kachari. Zelf draagt ze geen hoofddoek, maar ze heeft zich bij het burgerinitiatief aangesloten omdat ze het verbod onrechtvaardig vindt.

Doordrenkt van politiek

Vlaams minister van Onderwijs Zuhal Demir (N-VA) ging vorig jaar op zoek naar good practices voor betere leerprestaties in Londense scholen. De beelden daarvan lieten ook een andere realiteit zien: zelfs met een schooluniform is het in het Verenigd Koninkrijk geen probleem om een hoofddoek te dragen. De kleur wordt gewoon afgestemd op het uniform, en daarmee is de zaak geregeld. Ook in Nederland is het dragen van een hoofddoek geen onderwerp van discussie, voor leerlingen noch voor leerkrachten. Wat maakt Vlaanderen dan anders?

Hoewel kerk en staat in ons land gescheiden zijn, heeft het katholicisme historisch een grote invloed gehad op onze samenleving. Denk maar aan het katholieke onderwijs, katholiek geïnspireerde politieke partijen en middenveldorganisaties. Toch weegt in de benadering van de hoofddoek vooral het Franse model door, dat gebaseerd is op het beginsel van laïcité, de strikte scheiding tussen religie en staat. De eerste scholen die verbodsbepalingen invoerden, waren Franstalige scholen in Brussel. Dat gebeurde in 1990-1991, in het kielzog van de Franse debatten over de hoofddoek. In Vlaanderen duurde het tot 2004, toen een nieuwe golf van discussies in Frankrijk ook hier het debat aanwakkerde. De hoofddoek werd een politiek thema.

Voormalig vicepremier en minister van Binnenlandse Zaken Patrick Dewael (*Anders, de vroegere Open Vld*) hield in die periode een pleidooi tegen de hoofddoek, ➔

die hij beschouwde als symbool van onderdrukking van vrouwen. Socialist Patrick Janssens voerde in 2006 als burgemeester van Antwerpen een hoofddoekenverbod in voor loketbedienden. Zijn argument daarvoor was dat de neutraliteit ten opzichte van de burger behouden moest blijven.

Ook in de Vlaamse scholen begon het hoofddoekenverbod ingang te vinden. In 2009 kwam er een algemeen verbod op levensbeschouwelijke en religieuze symbolen in het gemeenschapsonderwijs. Aanleiding hiervoor waren de uitspraken van Karin Heremans, directrice van het Koninklijk Atheneum Antwerpen, over beïnvloeding en groepsdruk in haar school.

‘Door de jaren heen zijn we geëvolueerd van een situatie waarin er nauwelijks een beleid over de hoofddoek bestond, naar een context waarin het gemeenschapsonderwijs op regionaal niveau een algemeen verbod invoerde’, duidt Nadia Fadil, professor sociale en culturele antropologie aan de KU Leuven. ‘Katholieke scholen vertrekken formeel nog steeds vanuit het principe dat elke school daar zelf over beslist. Maar de facto geldt ook daar op veel plaatsen een verbod, zeker in stedelijke scholen.’

Een ander aspect van het hoofddoekenverbod betreft het personeel. Dat leidt soms tot opmerkelijke situaties. Nadia El Omari van ‘Mijn school, mijn keuze’ geeft islamitische godsdienst en mag daarbij haar hoofddoek dragen. Maar als ze biologie zou willen geven, een vak waarvoor ze eveneens bevoegd is, moet ze haar hoofddoek uitdoen. Dat is voor haar onaanvaardbaar. ‘Ik heb gelukkig genoeg uren om confessionele lessen in mijn school te geven. Voor mij stelt dat probleem zich niet echt.’

‘Je hebt zelfs situaties waarbij leerkrachten godsdienst in de klas wél een hoofddoek mogen dragen,’ vertelt Nadia Fadil, ‘maar niet in de gangen en op de speelplaats, zodat het verbod meer uniform opgelegd wordt.’

Zelfselectie

Het is voor veel moslimmeisjes die een hoofddoek dragen een dagelijks ritueel: de hoofddoek aan de schoolpoort uitdoen en eens buiten weer aandoen. Voor leerkrachten is dat niet anders. Tenzij ze godsdienstles geven, zijn ook zij gebonden aan het verbod. Ook wanneer ze lesgeven in het

katholiek onderwijs en/of in scholen waar de meerderheid van de leerlingen een moslimachtergrond heeft.

Sommige leerkrachten hebben zich verzoend met de bepaling. Anderen passen hun professioneel parcours aan zodat ze hun hoofddoek toch kunnen aanhouden. Zo ook Yasmina Akhandaf, medeoprichtster van BOEH! (Baas over Eigen Hoofd), een feministisch en antiracistisch actieplatform dat ontstond in het zog van het hoofddoekenverbod voor loketbedienden in Antwerpen. Ze droomde van een job in het onderwijs, maar ging door de verboden eerst werken op plaatsen waar ze wél met een hoofddoek aan de slag mocht. Nu is ze docente in een hogeschool, waar een hoofddoek ook mag.

‘Ik begrijp niet waarom meisjes in volle ontwikkeling, die zelf nog zoekend zijn, gevisieerd worden.’

FATIMA EL KACHARI, ‘MIJN SCHOOL, MIJN KEUZE’

Nog anderen mikken tijdens hun opleiding al op een richting die kan leiden tot een baan waar het dragen van een hoofddoek geen probleem vormt. Of ze kiezen voor een zelfstandig statuut en richten een eigen zaak op.

Dat laatste past in de huidige economische realiteit, zegt Nadia Fadil. ‘Zelfstandigheid biedt inderdaad een soort uitweg. Het past in de tijdsgeest en in de neoliberale economie, die meer en meer afstapt van het salariaat. Zo zijn er vrouwen die werken als zelfstandig vroedvrouw, consultant of vertaalster in plaats van in een bedrijf te werken.’

‘Je zou kunnen zeggen: “Ik maak het mezelf makkelijk en doe mijn hoofddoek af.” Maar dat is geen oplossing, vindt Yasmina Akhandaf. ‘Ook dan word ik nog geconfronteerd met discriminatie en racisme. Dat kan te maken hebben met mijn naam, mijn huidskleur of mijn eetgewoontes. Is dat dan een oplossing? Nee. Er is een probleem, en dat moeten we met beide handen aanpakken in plaats van eromheen te blijven dansen.’

Het hoofddoekenverbod op zich verklaart volgens haar ook niet waarom de lerarenkamers in Vlaanderen erg wit zijn. ‘Want waar is de rest?’, vraagt Akhandaf zich af. ‘Waar zijn de vrouwen die geen hoofddoek dragen? Waarom zijn er nauwelijks mannen met een migratieachtergrond die les geven?’

Paradox

In 2024 noemde Patrick Janssens zijn hoofddoekenverbod voor loketbedienden een vergissing. ‘Er is een mentaliteitsverandering merkbaar bij politici’, stelt Nadia Fadil vast. ‘Zelfs de liberalen vinden een verbod niet meer van deze tijd en bij N-VA is er verdeeldheid over. Tegelijkertijd zijn er nooit zoveel maatregelen tegen de hoofddoek in de scholen geweest als nu.’

Een paradox die te verklaren valt door een verandering in de functie van het verbod. ‘Het argument is niet langer

neutraliteit of onderdrukking van de vrouw,’ weet Fadil, ‘al speelt dat nog steeds wanneer het over leerkrachten gaat. Maar wanneer het op leerlingen aankomt, is het een kwestie geworden van groepsdruk en bekeringsdrang tegengaan. Het verbod dient om bepaalde aanzuigeffecten te voorkomen uit vrees voor radicalisering. We zitten dus in een logica waarbij die meisjes worden gezien als mogelijke infiltranten van gevaarlijke ideologieën. En dat is echt een problematisch discours.’

De bedrijfswereld lijkt zich net wel steeds meer open te stellen voor diversiteit en voor vrouwen met een hoofddoek, benadrukt Hanan Challouki, consultante diversiteit en inclusie. Ze richtte het platform *Hijabis at Work* op, dat werkgevers en werkzoekenden met hoofddoek bijeenbrengt. ‘Vlaamse bedrijven hebben iets meer tijd nodig gehad om de diversiteit te omarmen, maar ze zijn nu wel een inhaalbeweging aan het te maken. Ze willen weten hoe ze een inclusieve werkomgeving kunnen creëren.’

Dat economische factoren hierbij een belangrijke rol spelen, staat buiten kijf. ‘Er zijn veel vacatures die niet ingevuld raken. Bedrijven willen weten hoe ze die doelgroep kunnen aantrekken. Niet alleen als medewerkers, maar zeker ook als klanten.’

Intern debat

De hoofddoek is zichtbaarder geworden in het straatbeeld. Veel meisjes beschouwen hem als deel van hun religieuze praktijk. Tegelijk is er ook interactie met de aanhoudende aandacht op moslims in het publieke debat, zegt Nadia Fadil. ‘De fixatie op de hoofddoek, samen met de stigmatisering en andere vormen van uitsluiting van moslims, zet sommige meisjes ertoe aan een hoofddoek te dragen. Het maakt van de hoofddoek ook een identiteitsymbool en niet langer uitsluitend een religieuze praktijk.’

Toch is het geen lineaire evolutie. ‘Ik zie ook meisjes die de hoofddoek afzetten. Er zijn discussies binnen de moslimgemeenschap over wat het betekent om een hoofddoek te dragen in een context die vijandig staat tegenover die hoofddoek. Die debatten zijn niet zichtbaar voor de buitenwereld, maar ze zijn daarom niet minder aanwezig’, zegt ze. ‘Er zijn ook een aantal islamitische geleerden, zoals Kahlid Abou El Fadl, die de hoofddoek als religieuze verplichting nuanceren en in een historische context plaatsen. Deze visie is natuurlijk een minderheidsvisie, maar ik heb

wel vrouwen geïnterviewd die daardoor hun hoofddoek hebben afgezet.’

‘De hoofddoek is een van de meest zichtbare symbolen van de aanwezigheid van moslims in België in de publieke ruimte, en dat is natuurlijk de reden waarom er een grote fixatie op is’, verklaart Fadil. ‘Maar je kunt de hoofddoekenkwestie niet los zien van de algemene debatten over moslims. Zoals de kwestie van het opdiene van halalmaaltijden op school, of van het vasten van kinderen. Het gaat met ups en downs, maar er is minder en minder openheid voor dat soort zaken.’

Bestaansrecht

‘De strijd over de hoofddoek is eigenlijk een strijd over een veel bredere, principiële vraag: welke plaats hebben religie in het algemeen en de islam in het bijzonder in België en in Europa?’, vindt Yasmina Akhandaf. ‘Welke plaats krijgen mensen met een migratieachtergrond in onze maatschappij? En welke plaats krijgen moslimvrouwen?’

Maar weerhoudt de hoofddoekenkwestie mensen met een migratieachtergrond er niet van om zich met dringender en belangrijker zaken bezig te houden? Draagt het debat er niet toe bij dat zij in een achtergestelde positie gehouden worden? ‘Absoluut!’, antwoordt Nadia Fadil ferm. ‘Als je een hoofddoek draagt en een stageplaats of werk zoekt, sta je voor een keuze. Ofwel zet je hem af. Dan moet je jezelf verraden en je visie bijstellen op wat het voor jou betekent om een goede moslim te zijn. Ofwel zie je af van de job of stageplek. In beide gevallen is het voor vrouwen een hartverscheurende keuze. Het is bovendien een onnodige keuze. Deze kwestie weegt zwaar, ook op moslimvrouwen die geen hoofddoek dragen.’

‘De Amerikaanse schrijfster Toni Morisson zei het heel mooi’, vindt Fadil: “De belangrijkste functie van racisme is afleiding. Het houdt je weg van het werk dat je wilt doen. Het dwingt je om voortdurend opnieuw uit te leggen waarom je bestaansrecht hebt.”

Er zullen wel deuren opengaan voor moslima’s met een hoofddoek, daar geloven de vrouwen met wie we spraken heel erg in. Maar dat kan alleen door te blijven vechten voor gelijke kansen. ‘Wij willen onze strijd een duurzaam karakter geven’, vertelt Fatima El Kachari van ‘Mijn school, mijn keuze’. ‘Daarom werken we eraan om van ons burgerinitiatief een vzw te maken. El Omari benadrukt: ‘We hebben de hoop op overleg verloren. We hebben geen andere keuze dan de strijd verder te zetten, via de rechtbank maar ook door alternatieven te creëren.’ Ook in de toekomst, voorziet Nadia Fadil, zal de hoofddoekenkwestie een voortdurende bron van discussie en een permanent strijdveld blijven. *

Vrouwenteams veroveren hun plek
in blindenvoetbal Mexico

Spelen op gehoor

Tekst en beeld: Mark Viales

Op en naast het veld trotseren de blinde vrouwelijke voetballers van Mexico obstakels die maar weinig toeschouwers ooit te zien krijgen.

Pau Hernández (31) sprint op het geluid van een rinkelende bal af. Haar voetbalschoenen scheren over de kunstgrasmat terwijl twee verdedigsters van beide kanten op haar afstormen. Ze dringen haar naar de omheining van het vijf-tegen-vijfveld. Schouders botsen terwijl ze om balbezit vechten. Even lijkt Pau klemgezet. Dan verplaatst ze haar gewicht, tikt ze de bal met een reeks snelle bewegingen tussen haar voeten door en wurmt ze zich door de kleinst mogelijke opening.

Het is dertig graden in het sportcomplex Utopía Mixiuhca in Mexico-Stad. Zweet loopt over Paus voorhoofd en onder de zwarte blinddoek die strak over haar gezicht is gebonden. Ze trekt zich er niets van aan. Ergens achter het doel tikt een metalen stok drie keer tegen de paal.

‘¡Tira!’ (Schieten!), roept iemand. Een andere verdedigster roept: *‘¡Voy!’ (Ik kom!),* de verplichte waarschuwing, voor je een duel aangaat. Pau verandert onmiddellijk van richting en ontwijkt de tackle puur op instinct. Ze haalt uit met haar rechtervoet. De bal knalt hoog in de kruising. Het staat 1-0 voor Chilangas FC, met nog maar vijf minuten op de klok. Haar ploegmaats barsten uit in gejuich. Het geluid weergalmt over de tribunes. Pau glimlacht breed wanneer haar teamgenoten haar omhelzen. ➡

Enkele minuten later weerklinkt het eindsignaal door de feestvreugde. Chilangas FC heeft zijn openingswedstrijd op de Mexican Blind Football Open gewonnen, een van de grootste toernooien voor blind voetbal in het land.

Een voor een doen de speelsters hun verduisterende oogmaskers af. Pau blijft voorovergebogen staan, met haar handen op haar knieën, terwijl ze op adem komt. Na veertig minuten sprinten, luisteren en onafgebroken concentreren is ze doorweekt van het zweet. Ze veegt haar voorhoofd af en loopt naar de tribune, waar de zesjarige Noel haar opwacht met een brede, opgewonden glimlach. Hij rent op haar af, slaat zijn armen om haar middel en begint meteen enthousiast de beslissende goal na te vertellen, stap voor stap.

‘Voetbal heeft me veranderd’, vertelt Pau. ‘Het heeft me sterker gemaakt. Ik voel me meer voldaan. Ik ben gelukkiger.’ Het is voor het eerst in jaren, zegt ze, dat ze het gevoel heeft deel uit te maken van iets dat groter is dan zichzelf.

Op zoek naar het veld

Pau zit naast Noel op de betonnen trappen. Ze trekt de laatste stukjes tape rond haar ogen los. Om hen heen

maken scheidsrechters zich klaar voor de volgende wedstrijd van het toernooi, terwijl een ander team begint aan de warming-up. De middag dendert door, zonder onderbreking.

Haar wedstrijd mag dan voorbij zijn, voor Pau begint de langste tocht nu pas. Ze haalt de stukken van haar witte geleidestok uit haar rugzak en klikt ze in elkaar. Met de stok zoekt ze de rand van het trottoir terwijl ze met Noel het sportcomplex verlaat. Onderweg naar de bushalte ratelt Noel onafgebroken door. Hij beleeft elk moment van de wedstrijd helemaal opnieuw. Pau glimlacht en luistert.

De eerste bus die aan komt rijden, zit al afgeladen vol. Noel wurmt zich als eerste naar binnen, Pau volgt. Met één hand houdt ze de stang vast, met de andere zoekt ze naar die van haar zoon. Er is geen zitplaats meer vrij. Wanneer de bus optrekt, zet ze zich stevig schrap tegen de plotse beweging. Noel drukt zich dicht tegen haar aan.

Van vooraan in de bus vraagt ze de chauffeur: ‘Kan je laten weten wanneer we bij Huipulco zijn, asjeblijft?’ Een uur later mindert de bus vaart. Een oudere vrouw die vlakbij zit, buigt naar haar toe. ‘We zijn er bijna.’ Pau draait zich om en glimlacht. ‘Heel erg bedankt.’ Ze trekt Noel dicht tegen

zich aan en roept: ‘¡Baja!’ (*Uitstappen!*) De chauffeur opent de deuren en voorzichtig stappen ze het voetpad op.

In Huipulco steken ze over naar de premetro, samen met studenten, werknemers en gezinnen die zuidwaarts reizen. Veertig minuten later komen ze aan in de zuidelijke wijk Xochimilco, waar de stad langzaam haar greep begint te verliezen. De appartementsgebouwen worden schaarser. Winkelcentra maken plaats voor moestuinen en kleine buurtwinkels. Van hieruit slingert een colectivo, een gedeelde taxi, zich door de heuvels naar San Pablo Ozotepec. In die landelijke gemeenschap aan de rand van de hoofdstad heeft Pau haar leven opgebouwd.

Tegen de tijd dat Pau thuiskomt, ligt de wedstrijd al lang achter haar. Op de veertig minuten op het veld volgden bijna twee uur reizen door een van de grootste steden ter wereld. Toch mist ze zelden een training of toernooi.

Een paar jaar geleden zou dat onmogelijk geweest zijn. Pau werd geboren met retinitis pigmentosa, een erfelijke oogaandoening, waardoor haar zicht geleidelijk achteruitging. Vier jaar geleden werd ze volledig blind.

‘Ik wil blijven groeien als speelster. Ik steek veel tijd en energie in mijn trainingen, mijn tactiek en de band die we als team hebben.’

PAULINA HERNÁNDEZ,
SPITS BIJ CHILANGAS FC

Paulina luistert naar de bal vooraleer ze de aanval inzet.

Een onbestaand team

Sport bleef een deel van haar leven dankzij goalbal, een paralympische sport voor mensen met een visuele beperking. Maar voetbal bleef buiten bereik. ‘Voetbal was altijd mijn echte passie’, vertelt ze. ‘Maar er was geen vrouwenteam. Toen ik hoorde dat er een werd opgericht, wilde ik het proberen.’

De uitnodiging daarvoor kwam van Efraín Mora García, voorzitter van de Mexicaanse Federatie voor Sporten voor Blinden en Slechtzienden (Femedecidevi). Hij stelde Pau voor om blindenvoetbal eens te proberen. Ze was sceptisch. Ze had haar hele sportieve leven in het teken van goalbal gezet, van blindenvoetbal wist ze nauwelijks iets af.

Mora García bracht haar in contact met coach Wendy del Río, die net een van de eerste Mexicaanse vrouwen-teams voor blindenvoetbal aan het oprichten was. Pau ging naar een

training zonder veel verwachtingen, vooral uit nieuwsgierigheid. Ze is nooit meer weggegaan. ‘Op dit moment is voetbal een grote droom voor mij’, vertelt ze. ‘Ik wil blijven groeien als speelster. Ik steek veel tijd en energie in mijn trainingen, mijn tactiek en de band die we als team hebben.’

Coach Del Río had al jarenlang de missie om zo’n kans te creëren, lang voordat Pau voor het eerst het veld opstapte. Al was ze nooit van plan geweest een vrouwenvoetbalteam op te richten. In 2019 ging ze als assistent-coach aan de slag bij het mannenprogramma voor blindenvoetbal in Mexico-Stad, onder bondscoach Patricio Ramírez. Ze was de enige vrouw die geregeld bij de ploeg betrokken was. Ze hielp trainingen organiseren en maakte zich een sport eigen waarmee ze tot dan toe nauwelijks in aanraking was gekomen.

En dan was er na de training, bijna zonder uitzondering, hetzelfde gesprek.

Jonge vrouwen met een visuele beperking die waren meegekomen om hun broer, vriend of partner aan te moedigen, stapten schuchter op haar af. ‘Ze vroegen me: “Is er ook een team voor ons?” En telkens moest ik nee zeggen’, herinnert Del Río zich. ‘Er was gewoon nergens een plek waar ze konden voetballen.’

Dat antwoord weerspiegelde de staat van het blindenvoetbal in Mexico. Mannenteams bestonden er al meer dan twintig jaar en brachten internationale spelers en een nationaal programma voort. Voor vrouwen was er daarentegen nauwelijks een weg naar de sport. Vrouwen die wilden voetballen, waren verspreid over het hele land en dachten vaak dat ze de enigen waren die die vraag stelden. ‘Ik begreep ook hoe het is om een vrouw te zijn in een voetbalwereld die door mannen gedomineerd wordt’, zegt Del Río. ‘Ik bedacht me: natuúrlijk hebben we een eigen plek nodig.’ ➔

In 2023 stopte Del Río ermee vrouwen te vertellen dat er geen team was. In plaats daarvan nodigde ze hen uit om samen te komen trainen. Vandaag is Chilangas FC een van de slechts zes vrouwenteams voor blindenvoetbal in een land met meer dan 130 miljoen inwoners. België heeft vandaag drie teams in het blindenvoetbal voor mannen, Sporting Charleroi, Standard Luik en Sporting Anderlecht, en een nationale ploeg, de Blind Devils. In Vlaanderen ontbreekt de sport totaal.

Méér dan een wedstrijd

De volgende ochtend keert Chilangas terug naar Utopía Mixiuhca voor een duel met Las Topas uit Puebla, een van de meest ervaren vrouwenteams in het Mexicaanse blindenvoetbal. Het tempo van de match ligt hoger, de duels zijn moeilijker en om elke vrijgekomen bal wordt verbeten gevochten.

Halfweg de eerste helft komt Pau hard op het kunstgras terecht na een stevige botsing. Het spel wordt meteen stilgelegd. Alexandra Ramírez, een van de andere spitsen en een van de jongste

spelsters van de ploeg, is als eerste bij haar. Ze hurkt naast haar ploeggenote, helpt haar overeind te zitten en neemt vervolgens haar hand om haar voorzichtig weer op de been te helpen. Pau klopt het stof van zich af, glimlacht en jogg terug naar haar positie.

Alexandra behoort tot een nieuwe generatie speelsters, die ervan uitgaat dat het vrouwenblindenvoetbal in Mexico kan uitgroeien tot méér dan een occasionele demonstratiewedstrijd of lokaal toernooi. Ze studeert aan een internaat voor mensen met een visuele beperking, dicht bij het centrum van Mexico-Stad. Meerdere keren per week doorkruist ze de hoofdstad om met Chilangas te trainen.

‘Wanneer de wedstrijd begint, is het eerste wat ik hoor de bal op de grond en het fluitsignaal van de scheidsrechter’, vertelt ze. ‘Op dat moment verdwijnen alle andere dingen. De wind, de vliegtuigen, het lawaai rond het veld: het bestaat niet meer. Het is magisch, omdat je je volledig focust op de bal, je begeleiders en je ploeggenoten. Er bestaat niets anders meer.’

Las Topas trekken uiteindelijk met één-nul aan het langste eind, maar van wrok is na het laatste fluitsignaal weinig te merken. Pau en Alexandra lopen naar hun tegenstandsters, omhelzen hen een voor een en feliciteren hen met de overwinning. De rivaliteit duurt niet langer dan de wedstrijd. Zodra de blinddoeken afgaan, begroeten veel speelsters elkaar als oude vriendinnen.

Vanaf de zijlijn ziet Del Río in Alexandra het bewijs van hoe ver het vrouwenblindenvoetbal gekomen is op amper enkele jaren tijd. Toen ze elkaar voor het eerst ontmoetten, hing Alexandra af van familieleden om haar naar de trainingen te brengen. Vandaag doorkruist ze in haar eentje Mexico-Stad. Meerdere keren per week neemt ze bus en metro om op elke training te raken. ‘Ik volg Ale al sinds ze jonger was’, zegt Del Río. ‘Ze heeft een vastberadenheid en veerkracht die je maar zelden ziet. Ze wilde voetballen en heeft gezocht naar elke mogelijke manier om dat voor elkaar te krijgen. Zij is een van de voorbeelden die vrouwen nodig hebben.’

Chilangas verliest de wedstrijd met opgeheven hoofd.

‘Het talent is er altijd geweest. Wat ontbrak, waren de kansen. Nu moeten we ervoor zorgen dat dit niet bij één generatie speelsters blijft.’

EFRAÍN MORA GARCÍA,
VOORZITTER MEXICAANSE FEDERATIE
VOOR SPORTEN VOOR BLINDEN
EN SLECHTZIENDEN

Toch blijven verhalen als dat van Alexandra eerder uitzondering dan regel. In tegenstelling tot veel mannen-teams krijgt Chilangas FC geen specifieke financiële steun. De ploeg deelt een openbaar sportveld met wie er ook maar toevallig als eerste arriveert. De speelsters plannen hun trainingen rond colleges aan de universiteit, werk en gezinstaken. Vaak zijn ze uren onderweg door de stad voordat ze een bal kunnen trappen. ‘Een van de grootste obstakels is het financiële plaatje’, zegt Del Río. ‘De training zelf kost niets. Hier raken wel. Het kost tijd. Het betekent soms dat je werkuren verliest.’

En zelfs wanneer praktische hindernissen overwonnen zijn, blijven de culturele drempels. Volgens Del Río beginnen veel vrouwen bij het team met het idee dat voetbal te gevaarlijk is of simpelweg ‘niets voor hen’, omdat ze jarenlang te horen kregen dat contactsporten voor mannen zijn. Daarom vindt ze het belangrijk dat Chilangas zichtbaar aanwezig is. Het team deelt een openbaar veld met andere sporters en recreanten, waardoor nieuwsgierige voorbijgangers regelmatig halt houden om te kijken naar een training of oefenwedstrijd. ‘We zien dat net als

een kracht’, zegt ze. ‘Iedereen die voorbijloopt, kan ons zien. Zo zeggen we eigenlijk: “We zijn hier, we gaan nergens heen en ook wij hebben het recht om te sporten.”’

Naar Brazilië

Drie jaar geleden konden vrouwen met een visuele beperking in Mexico-Stad nergens terecht voor georganiseerd voetbal. Vandaag levert Chilangas speelsters voor het allereerste Mexicaanse nationale vrouwenteam blindenvoetbal. Voor speelsters die jarenlang dachten dat er voor hen geen toekomst was in het blindenvoetbal, voelde de oprichting van een nationale ploeg bijna onvoorstelbaar. Plots was er iets om naartoe te werken, iets dat verder ging dan de lokale toernooien.

Begin september reist Mexico naar São Paulo in Brazilië. Daar vindt de Copa América voor vrouwen in het blindenvoetbal plaats, het eerste continentale kampioenschap waaraan het land deelneemt, van 4 tot 10 september. Pau is een van de geselecteerde speelsters, samen met teamgenoten die enkele jaren geleden nog dachten dat er voor hen gewoon geen plek was op het voetbalveld.

Maar er raken wordt bijna even moeilijk als zich kwalificeren. Omdat de ploeg geen institutionele financiële steun krijgt, moet ze één miljoen peso's (zo'n 50.000 euro) bijeenbrengen voor vliegtickets, verblijf, tenues, trainingen en maaltijden. Een crowdfunding van de stichting Fondo Semillas, Fútbol Ciego: *Ellas juegan, México dice ¡voy!*, is inmiddels de financiële reddingsboei van de ploeg.

Voor Mora García is het toernooi geen eindpunt, maar een begin. ‘Het talent is er altijd geweest’, zegt hij. ‘Wat ontbrak, waren de kansen. Nu moeten we ervoor zorgen dat dit niet bij één generatie speelsters blijft. We moeten een traject uitstippelen, zodat meisjes die vandaag blind zijn weten dat er een plek is waar ze thuis horen.’ Hij hoopt dat de zichtbaarheid van de nationale ploeg meer clubs in het hele land ertoe zal aanzetten vrouwenteams op te richten. Ook wil hij gezinnen ervan overtuigen dat voetbal voor dochters niet minder geschikt is dan voor zonen. ‘Wanneer mensen deze vrouwen internationaal zien spelen,’ zegt hij, ‘zien ze niet langer eerst hun beperking. Ze zien voetbalsters.’ ★

Joods-Amerikaans journaliste
Molly Crabapple

'Hypocrisie van West-Europa tijdens nazisme maakt vandaag genocide mogelijk'

De overgrootvader van Molly Crabapple stond mee aan de wieg van de Bund. Zo herontdekte ze die vergeten antizionistische, socialistische, joodse partij. Ze schreef er een intrigerend boek over: *Here Where We Live Is Our Country*.

De Bund is een grotendeels vergeten organisatie. Beeldend kunstenares/journaliste Molly Crabapple kwam er haast toevallig mee in aanraking toen ze zich vragen begon te stellen bij de tekeningen en schilderijen die haar overgrootvader, kunstenaar Sam Rothbort, had gemaakt.

De organisatie verenigde in de eerste helft van de 20ste eeuw linkse, antizionistische, seculiere Joden in Oost-Europa. In tegenstelling tot de zionisten wilden de bundisten niet verhuizen naar een beloofd land, maar wilden ze blijven waar ze woonden.

Het was eigenlijk al in 1897 dat de fundering van de Bund werd gelegd in Vilna, de huidige Litouwse hoofdstad Vilnius. Vilna lag in de *Pale of Settlement*, waar Catharina II van Rusland sinds 1791 Joden naartoe had gestuurd. Die vormden immers een bedreiging voor de orthodox-christelijke bevolking van het keizerrijk. De Vestigingszone lag in het westelijk

gebied van het Russische Keizerrijk en omvatte delen van de huidige Baltische staten, Moldavië, Belarus, Oost-Polen en een groot stuk van Oekraïne.

De Bund groeide uit tot een soms illegale politieke partij. Haar grondbeginselen waren humaan, socialistisch en uitgesproken Joods, maar seculier. Bundisten vochten tegen de Russische Tsaar en tegen pogroms. Ze wilden Joden uit de armoede halen en weghalen van de gewelddadigheid van het toenmalige wijdverspreide antisemitisme. Niet, zoals de eveneens in 1897 opgerichte Zionistische Arbeiderspartij wilde, in een “eigen” land, maar daar waar ze waren, op de plek waar ze zich bevonden.

Uitgewist door zionisten

Sam Rothbort, Crabapples overgrootvader, maakte deel uit van de Bund. Hij moest in 1902 vluchten vanuit de Vestigingszone, nadat hij wellicht betrokken was bij de moord op twee politieagenten. Sam Rothbort was in

het geheel niet gewelddadig en besloot om naar New York te vluchten.

Here Where We Live Is Our Country. The Story of the Jewish Bund is gebaseerd op uitstekend onderzoekwerk en goed gedocumenteerde archieven. Maar Crabapple, die overigens zelf de illustraties verzorgde, beseft dat de Bund niet tot ieders parate kennis behoort en eigenlijk uit de geschiedenisboeken geschreven werd. ‘De Bund is op verschillende manieren uitgewist’, vertelt ze. ‘Om te beginnen is negentig procent van de Poolse Joden vermoord door de nazi’s. En tijdens de Russische Revolutie van 1917 is de Bund uit de weg geruimd door de bolsjewieken van Lenin, die hen altijd al als tegenstanders beschouwde.’

Maar de belangrijkste reden voor de afwezigheid van de Bund in ons collectief geheugen, en dan voornamelijk in Joodse kringen, is volgens Molly Crabapple het feit dat de Bund een antizionistische organisatie was. ➔

uit Here where we live is our country (2026) © Molly Crabapple

Straat in Vilna, waar de oorsprong van de Bund ligt.

‘Hun kritiek op het zionisme was niet theologisch, maar diepgeworteld in humanisme, anti-imperialisme en socialistische ethiek. De bundisten wisten dat de zionisten moesten samenwerken met Europese racisten, maar ook dat ze de meerderheid van de Palestijnse bevolking van hun land moesten verdrijven. Toen de zionisten de “heerschappij” over de internationale joodse gemeenschap verwierven, hebben zij de bundisten nooit vergeven. De Bund werd vernederd, uitgelachen, gemarginaliseerd en ten slotte ook uitgewist.’

Bereid om te vechten

De Brits-Israëliische historicus

Ilan Pappé zei dat Israël enkel kon ontstaan omdat het antisemitisme in Europa zo wijdverbreid was dat geen enkel land de joden wou opvangen. Maar de Bund wou blijven waar ze was. Vocht ze dan van meet af aan een verloren strijd?

MOLLY CRABAPPLE: ‘Bedoel je dat het Europese antisemitisme zo virulent was dat het niet uitmaakte wat de Joden ook deden, ze toch altijd het slachtoffer zouden worden van gewelddadige vervolging, zo niet genocide?’

‘Er waren de pogroms, de Holocaust en het feit dat na WO II minstens duizend Joodse overlevenden in Polen afgemaakt zijn door Poolse nationalistes. Gewelddadig racisme was een gruwelijk deel van het dagelijkse leven. En dat heeft de Bund onmiskenbaar verzwakt. Maar ik geloof wel heel sterk in het idee dat iemand het recht heeft om te wonen in het land waar die geboren is. Ik vind het niet verkeerd, zwak, dom of naïef om op te komen voor je rechten.’

‘In Amerika zijn er zo veel mensen die te maken kregen met wrede vervolging. Daar zijn bijzondere bewegingen uit voortgekomen, zoals de burgerrechtenbewegingen van zwarte Amerikanen. Ik vind dat helden. De Bund had eenzelfde spirit.’

‘Bernard Goldstein beschrijft in zijn memoires hoe hij zijn gemeenschap verdedigde met koperen boksijzers en schietgeweren. Maar hij deed dat vanuit de overtuiging dat hij én zijn gemeenschap het recht hadden om te wonen waar ze zich bevonden. En hij was bereid om voor dat recht te vechten.’

‘Ik geloof heel sterk in het idee dat iemand het recht heeft om te wonen in het land waar die geboren is. Ik vind het niet verkeerd, zwak, dom of naïef om op te komen voor je rechten.’

Goldstein was in Polen de man die mensen wist te overtuigen om zich aan te sluiten bij de vakbond van de Bund. Maar hij was ook de vuist van de organisatie. Hij organiseerde de gewapende milities, en die deinsden er niet voor terug om geweld te gebruiken. Niet omdat ze gewelddadig van inborst waren, maar om hun eigen gemeenschap te beschermen. Goldstein en zijn milities verhinderden pogroms, lynchings en andere gewelddaden tegen Joden. Na WO II vluchtte hij, gedegouteerd door het Poolse antisemitisme, naar New York, waar intussen een grote groep bundisten woonde.

MOLLY CRABAPPLE: ‘Nu was de oorlogsmachine van de nazi’s op een zeker moment een van de krachtigste van de wereld. Ze was ettelijke onafhankelijke landen binnengevallen en kon zelfs het Rode Leger terugduwen tot de buitenwijken van Moskou. De Bund was niet in staat om de Poolse Joden daartegen te beschermen. Andere Joodse organisaties konden dat trouwens ook niet. Zelfs de Poolse staat kon zich niet eens beschermen tegen de nazi’s. Maar dat betekent niet dat de eis van de bundisten om in vrijheid en met waardigheid te wonen waar ze geboren zijn, verkeerd is.’

Twee keer Lenin

In 1903 had de Bund 30.000 leden en maakte ze als grootste marxistische partij van Rusland deel uit van de Russische Sociaaldemocratische Arbeiderspartij (RSDAP). En toen

kwam Lenin op de proppen. Die had het niet begrepen op de Bund. Tijdens een partijconferentie in 1903 kwam het tot een openlijk conflict en beet de organisatie in het zand, waarop ze uit de partij stapte.

De Bund werd verweten dat ze te koppig vasthield aan de socialistische grondbeginselen, en dat ze niet de nodige flexibiliteit kon tonen om compromissen te sluiten. Was dat een terecht verwijt?

MOLLY CRABAPPLE: ‘Een van de zwaktes was dat ze bij verschillende gebeurtenissen zich in een moreel moeilijke situatie bevond, waarbij de bundisten moesten omgaan met mensen die zij als onethisch beschouwden. Zoals tijdens de conferentie van de RSDAP in 1903.’

‘Maar ik denk daarbij ook aan 7 november 1917, de dag dat Lenin en zijn bolsjewieken de voorlopige regering omverwierpen, die aan de macht was gekomen na het verdrijven van tsaar Nicholas II in oktober van dat jaar. Het waren vooral de mensjewieken en de socialistische revolutionairen die toen niet reageerden. Maar op zulke momenten wandelde de Bund weg, in plaats van het kleine beetje macht dat ze nog had, in te zetten en verandering proberen te bewerkstelligen. Op die manier hebben ze de deur voor Lenin twee keer opengezet: een keer voor de overname van de RSDAP, en later voor de overname van heel Rusland.’ ➔

Bernard Goldstein was de vuist van de organisatie. Hij en zijn milities verhinderden pogroms, lynchings en andere gewelddaden tegen Joden.

uit: Here where we live is our country (2026) © Molly Crabapple

Daarna was er in Rusland geen sprake meer van de Bund. Veel bundisten verhuisden naar Polen, waar de organisatie floreerde, ondanks het sterke antisemitisme. Ze groeide uit van een politieke partij en vakbond tot een vorm van mutualiteit, een netwerk van gezondheidsverenigingen en sociale organisaties die openstonden voor iedereen, niet alleen voor Joden.

MOLLY CRABAPPLE: 'Het mooiste voorbeeld daarvan is het Medem Sanatorium. Voor mij is dat het kroonjuweel van het netwerk van sociale voorzieningen van de Bund. Het sanatorium ving kinderen uit de sloppenwijken met tuberculose op, maar evengoed zieke, christelijke, Poolse kinderen van stakende arbeiders. Er waren verschillende tuinen en zelfs een kleine zoo en daarom werd het het Paradijs voor Kinderen genoemd.'

'Een van de zieke kinderen in het sanatorium was Marek Edelman, die later de revolte in het getto van Warschau zou leiden. Hij zei dat hij daar geleerd heeft dat de strijd zich

niet tussen joden en christenen afspeelt, maar tussen socialisten en fascist.

Verraad

De Europese sociaaldemocratische partijen lieten het voor en tijdens WO II anders wel afweten, zeker tijdens de opstand in het getto van Warschau.

MOLLY CRABAPPLE: 'Ik kan niet spreken over alle socialistische partijen in Europa. Maar die in Duitsland was enkele weken na Hitlers machts-overname al gemarginaliseerd en de leiders ervan werden in ballingschap verdreven. Hun grootste fout was dat ze de bedreiging die Hitler vormde niet serieus namen én weigerden om zich te verenigen met de communisten.'

'In Polen was de situatie bijzonder. Eind jaren 30 werd Polen geleid door een kwartet van kolonels. Het was geen pure dictatuur, maar een heel autoritair regime. Maar toen de nazi's het land binnenvielen, konden die kolonels niet snel genoeg gaan lopen en lag Warschau voor Hitler voor het

grijpen. Zij die besloten om Warschau wel te verdedigen, maakten deel uit van de Socialistische Partij van Polen. Samen met de bundisten organiseerden ze brigades en vochten ze hand in hand tegen de bezetter.'

'Het meest tragische in dit verhaal is dat de Socialistische Partij wanhopig om hulp smeekte bij de Labor Party in het Verenigd Koninkrijk, dat volgens een verdedigingsverdrag met Polen verplicht was om die hulp te verlenen. Maar dat deed ze dus niet, waarmee ze Polen verraadde. Net zoals Frankrijk deed. Met als gevolg dat Warschau verpletterd werd en de nazi's het land overnamen. En we weten allemaal wat er daarna gebeurde.'

En iedereen zweeg. Ook de christelijke Poolse burgers.

MOLLY CRABAPPLE: 'Mja, dat kan ik nog min of meer begrijpen. Je mag niet vergeten dat het naziregime in Polen het meest wreedaardige van heel Europa was. Ze deelden er de meest gruwelijke straffen uit. Christelijke Polen werden

door de Duitsers als raciaal inferieur beschouwd. Poolse vrouwen werden gebruikt voor medische experimenten, Pools onderwijs werd volledig afgeschaft, zelfs luisteren naar Chopin was verboden.'

'In die omstandigheden creëerden de Polen met het Armia Krajowa (*Thuisleger*, red.) wel de grootste verzetskracht in bezet Europa. Hét grote verraad werd gepleegd door de westerse democratieën die niet bezet werden. Zowel het VK als de VS konden veel vroeger ingegrepen hebben. En dan is er natuurlijk nog het grote verraad van Stalin, toen hij in 1939 een niet-aanvalspact met Hitler sloot. Hij voerde ook een voortdurende klopjacht op bundisten.'

Landen die weggijken en/of niet handelen bestaan vandaag nog steeds. Trek je bewust een parallel met Palestina vandaag?

MOLLY CRABAPPLE: (*roept het uit*) 'Uiteraard! De hypocrisie van West-

Europa tijdens de opmars van de nazi's én het gebrek aan solidariteit ook van de VS, hebben ertoe geleid dat het zionisme zo kon groeien.'

'En dat geldt vandaag voor al die landen die het uit den treure hebben over mensenrechten en democratie en internationaal recht. Zij hebben dat allemaal bij het grofviul gezet en daarmee de genocide in Gaza mogelijk gemaakt. En, in het geval van de VS, eraan deelgenomen. Dit gebrek aan solidariteit, het verraad van de eigen principes en deze wreedaardige hypocrisie ondermijnen de mensenrechten, de regels gebaseerd op internationaal recht, vrijheid en democratie. Het zijn allemaal holle leugens geworden.'

'Maar het verzet van burgers is nog een parallel. Er zijn massaal veel Amerikanen die zijn geslagen, met traangas bespoten, ontslagen of van school geschopt omdat ze zich luid uitspraken tegen de genocide. Er is zelfs een militair, Aaron Bushnell, die

zichzelf in brand heeft gestoken omdat hij er niet langer aan wou deelnemen.'

'Ik denk, en ik houd mijn vingers gekruist, dat de macht die Israël op onze politiek uitoefent, voorbij is. Er komt zowel van rechts als van links veel reactie op de onvoorwaardelijke steun aan de Israëlische misdaden. Volgens mij zal dat leiden tot een breuk. De vraag zal zijn of het een rechts-fascistische breuk wordt, of een linkse, progressieve, geworteld in menselijke solidariteit en met respect voor de waardigheid van alle mensen, inclusief de Palestijnen.'

Wat is voor jou de belangrijkste les die we kunnen leren van de Bund?

MOLLY CRABAPPLE: 'Er wordt vaak beweerd dat solidariteit onder mensen met verschillende ideeën fragiel is. Maar het is het enige dat ons kan redden en de monsters op een afstand kan houden.' *

RECLAME

alterfin
HUMANITY INVESTORS

KIES VOOR MENSELIJK RENDEMENT

Investeer in mensen en hun toekomst

WORD COÖPERANT
vanaf €62,50

Meer info op alterfin.be | Opgelet: Investeren in coöperatieve aandelen van Alterfin houdt risico's in, waaronder het mogelijke verlies van (een deel van) het geïnvesteerde kapitaal. Lees vóór elke investeringsbeslissing de Informatienota en het Essentiële-informatiedocument (KID) op alterfin.be/informatienota.

POSITIEF?

niet overal een keuze

Elk jaar ondergaan 25 miljoen vrouwen een onveilige abortus. Tienduizenden overleven dit niet. Politieke keuzes creëren deze ongelijkheid. Veilige abortus zou er moeten zijn voor iedereen. FOS strijdt wereldwijd voor het recht op gezondheid en zelfbeschikking.

SOCIALE STRIJD WERELDWIJD
www.fos.ngo

Soedanese rapscene in Caïro
vestigt aandacht op thuisland

**'Fuck the president!
Fuck Hemedti!
Fuck Khaki!'**

Tekst en beeld: Thijs Broekkamp

Na de val van dictator Omar al-Bashir floreerde de creativiteit in Soedan. Maar die periode van relatieve rust was van korte duur: de oorlog tussen het regeringsleger en de RSF stort het land opnieuw in een neerwaartse spiraal. Vanuit hun ballingschap in Caïro klagen Soedanese rappers het monstrueuze geweld in hun thuisland aan.

'Het was de revolutie die rapmuziek populariseerde', zegt Essam Satti in zijn studio in Caïro. Hij is een van de grondleggers van de rapscene in Khartoum, de hoofdstad van Soedan. In 2004 werd de bekende rapgroep Nas Jota door de autoriteiten verboden en ontvluchtte die het land. Onder de strenge islamitische dictatuur bleef rap dan een ondergronds fenomeen. De enige plek voor jongeren als Essam Satti om ermee in aanraking te komen, waren de rapbattles op afgelegen terreinen.

Tijdens de revolutie van 2019, aan-gevoerd door jongeren, speelde muziek een grote rol. De revolutionaire liederen gingen over corruptie, eisten meer vrijheid of uitten zich tegen politiegeweld. Teksten van rapnummers werden slogans. Uiteindelijk slaagden ze erin de zittende dictator Omar al-Bashir omver te werpen. In de nieuw verkregen vrijheid floreerde veel creativiteit. Rap was booming. 'Ik was al lang geïnteresseerd in rap, maar voelde dat ik het dan serieus moest nemen', zegt Essam.

Die vrije periode was van korte duur. In 2021 pleegde het leger een coup en sinds 15 april 2023 zijn het Soedanese leger en de paramilitaire Rapid Support Forces verwikkeld in een machtsstrijd. Die resulteerde in voortdurende gevechten, hongersnood en - voorlopig - 14 miljoen mensen op de vlucht. De creatieve scene in de grote steden is nagenoeg verdwenen. Studio's en kunstruimtes zijn vernietigd en vele Soedanese artiesten, zoals Essam, weken uit naar Egypte. In ballingschap werken ze verder aan hun muziek, de teksten nu gevoed door de gevolgen van de oorlog.

Blind en zonder paspoort

In een van de vele buitenwijken van Caïro lopen schapen over de onverharde straten onder de monorail in aanbouw. Enkele mannen zitten er op plastic stoeltjes waterpijp te roken. In een klein Soedanees restaurantje ga ik eten met rapper Kordofani en zijn manager Ahmad Nada. Onder een golfplaten dak lopen we naar ons tafeltje langs grote hompen vlees aan haken. Af en toe hakt iemand er stukken af. ●

Kordofani is de artiestennaam van de 23-jarige Omar Al Tayeb. Hij koos die naam uit liefde voor de regio waar hij vandaan komt, Kordofan. Daar groeide Omar op als enige rapper in een klein dorpje. Nu werkt hij met zijn manager aan een grote doorbraak.

Terwijl we eten bestellen, vertelt Omar hoe hij hier tien maanden geleden aankwam. Dat was gezien de oorlog geen evidente gebeurtenis, maar ook niet omdat hij blind is en geen paspoort had. 'Ik herinner me dat ik gebeld werd door een volslagen vreemde die me vroeg naar Egypte komen', zegt Omar lachend.

Omar en zijn manager Nada slaagden erin een paspoort te regelen en het vertrouwen van zijn ouders te winnen. Drie weken later bracht Omars vader hem naar de luchthaven van Port Sudan en stapte Omar aan boord van zijn allereerste vlucht, naar Caïro. De oorlog woedde overal om hen heen. 'Het was een avontuur', zegt hij daarover grijnzend.

Nu willen de populairste rappers van de Arabische regio met hem samenwerken, net als grote merken als Samsung en TikTok. Omar doet dit voor zijn familie, om hen een beter leven te

bieden. En omdat hij gek is op muziek, natuurlijk.

Het personeel van het restaurant had hem meteen herkend en draait een van zijn nummers: *'We would sacrifice our souls for you, our homeland, no matter how harsh time becomes.'* Nada filmt Omar die meezingt met de plaat.

Straatrap

Omar is een van de vele Soedanese rappers die in Caïro naam aan het maken is. Sommigen worden door het grote publiek ontdekt via Rap Shar3 (spreek uit als *Rap Shaa-rie*, wat straatrap betekent in het Arabisch), een onafhankelijk Arabischtalig platform dat opkomende talenten in de schijnwerpers zet.

Het concept van Rap Shar3, opgericht door de enigmatische Black B, is simpel. Elke sessie wordt gewijd aan een bepaalde regio of stad, bijvoorbeeld Egypte, Saudi-Arabië of Soedan. De video's zijn professioneel en worden telkens op een andere locatie opgenomen. Black B, altijd in masker, presenteert een vijftal artiesten die worden bijgestaan door een groep van energieke dansers en achtergrondzangers. Om aandacht te vragen voor de

oorlog én een licht te schijnen op de vele talenten, wijdde Black B al meerdere sessies aan de Soedanese hiphopscene. Dat deed hij trouwens ook met Palestijnse hiphop.

De raps gaan niet zomaar wat over vrouwen, auto's en geld, maar verkondigen een boodschap. De almaar voortdurende gruwelijkheden in het land lijken de internationale gemeenschap en media nauwelijks te beroeren. Met hun muziek willen de rappers Soedan behoeden van de vergetelheid en de daders van de wrede daden aan de kaak stellen. Soms doen ze dat met poëtische teksten vol metaforen, dan weer direct en ondubbelzinnig. Soms zijn ze boos, soms verdrietig, soms melancholisch en soms hebben ze hoop op een betere toekomst voor Soedan.

Met het nummer *Those Were the Days, My Homeland* haalde de 22-jarige rapper Hyper249 in januari 2024 twee miljoen views op YouTube. Het nummer heeft een aanstekelijk refrein, gebaseerd op een oud en bekend traditioneel Soedanees lied dat over betere tijden gaat. In de coupletten spuugt Hyper, twee opgestoken middelvingers richting camera, zijn gal over degenen die zijn land naar de verdoemenis helpen.

Rapper Kordofani en zijn Soedanese band staan voor een doorbraak.

Rapper Hyper: 'Ik zag mezelf nooit als politieke artiest.'

*'Fuck the president, inside his room,
When you say the truth people will
blame you / Fuck Hemedti, fuck khaki /
Fuck the day you made me cry'*

Hemedti is de bijnaam van Mohamed Hamdan Dagalo, de leider van de RSF. Kaki is de kleur van de uniformen van het regeringsleger, de SAF, wiens leider zich tijdens een van de veldslagen verschoot in een kelder. De laatste regel verwijst naar de collectieve ervaring van alle Soedanezen die sinds het begin van de oorlog ontheemd raakten of familieleden verloren.

Bloedfontein

Zulke expliciete kritiek op de militaire leiders was ongehoord in Soedan, vertelt Hyper me in Caïro. 'Iedereen was bang om zich uit te spreken.' De waarheid vertellen kan je duur te staan komen.

'Sommige mensen kiezen een kant in deze oorlog, die van de RSF of die van het regeringsleger. Ik ben tegen beide kanten. De RSF zijn het ergst, maar allebei hebben ze onvergeeflijke dingen gedaan', zegt Hyper. Hij vindt dat Soedanese rappers met een platform de plicht hebben zich uit te spreken, en

kan het niet verkroppen dat anderen alleen maar over auto's en vrouwen rappen. 'Maar dat heeft te maken met het feit dat bepaalde rappers een contract hebben met een label in de Emiraten. Dan kan je dus niet over dat soort dingen praten.'

De Verenigde Arabische Emiraten spelen een belangrijke rol in de oorlog. Ze voorzien de RSF van wapens en kopen het goud dat de groepering exporteert. Zo kunnen de RSF zich verder verrijken en de strijd voortzetten. Een van de nummers waar Hyper het meest trots op is, gaat over die medeplichtigheid van de VAE:

*'Blood is a fountain that could
irrigate the fields / Kill, slaughter,
rape, and export gold to Dubai'*

De VAE zijn een belangrijke bondgenoot van de VS en Europa, maar die twee grootmachten spraken hen nog nauwelijks aan op hun betrokkenheid bij de Soedanese oorlog. De Europese Unie sprak zich voor het eerst uit over de rol van de VAE met een resolutie op 9 juli. Die houdt een verbod op de import van goud in, pleit ervoor om de RSF op de

terrorismelijst te plaatsen, maar legt de VAE geen sancties op.

Artiesten vervullen taak van media

Hyper ondervond zelf de gevolgen van het spreken van de waarheid. In 2021 was hij naar Egypte gekomen om rechten te studeren. Nadat zijn nummer in 2024 viraal ging, kreeg hij een stroom aan doodsb bedreigingen, vermoedelijk afkomstig van RSF-medestanders: 'We maken je af als je terugkomt!', of: 'We sporen je op in Egypte!'. Hyper is niet meer teruggekeerd naar Soedan.

'Ik zag mezelf nooit als politieke artiest', vertelt Hyper. Hij begon ooit op gitaar, maar voelde dat rap het juiste middel was om een boodschap over te brengen. 'Er waren weinig artiesten die zich uitspraken over wat er in Soedan gebeurde. Ik had het gevoel dat ik mij op deze manier moest uiten.' Hij zegt het bescheiden en enigszins verlegen, wat contrasteert met het uitdagende imago in zijn muziekvideo's. 'Het is voor mij belangrijk om hierover te blijven praten, want ik wil dat de rest van de wereld begrijpt dat dit geen burgeroorlog is, dat we niet tegen elkaar vechten.' ➡

Producer Ninja249: 'Artiesten zijn eigenlijk een beetje de media geworden.'

Ninja249 (249 is de landcode van Soedan) produceert de muziek van veel bekende rappers. Hij is het ermee eens dat artiesten een grote verantwoordelijkheid dragen. 'Ik neem het Westen hun gebrek aan berichtgeving niet kwalijk, maar wel onze regering. Het is vrijwel onmogelijk om nieuws vanuit Soedan naar buiten te brengen', zegt hij. 'Daarom zijn deze artiesten eigenlijk een beetje de media geworden. Zij laten zien wat er aan de hand is en wat ons land doormaakt.'

De situatie in Soedan beïnvloedt en vormt de rap tot in het diepst van haar vezels. Op de opnameset van een videoclip ontmoet ik de 15-jarige YoungG 249. Hij draagt een baggy zwarte broek met kettingen eraan, een zwartleren jack, een bandana en een zonnebril op zijn hoofd. De jonge rapper heeft het alleen maar over de moeilijkheden van Soedan en de rest van de wereld. Iets anders kan hij zich niet voorstellen. 'De toestand in Soedan was van meet af aan mijn boodschap. Ik groeide op terwijl al die verschrikkelijke dingen gebeurden. Een groot deel van mijn

publiek heeft mijn leeftijd en ondergaat dezelfde moeilijkheden, dus ik spreek namens hen.'

Oprechte details

Het succes van Hypers nummer was in die moeilijke tijden van 2024 te wijten aan de vertolking van ingeslikte vervloeken van vooral jongeren en aan de frustraties over de generaals die hun land en hun toekomst kapot maken, maar die je niet kunt aanspreken. In veel muziek is ook een nostalgisch verlangen naar het thuisland te horen.

Met 'de goede oude dagen' in het refrein doelt Hyper op het tijdperk voor Al-Bashir in 1989 de macht greep en vervolgens dertig jaar lang een islamitische dictatuur bestierde. 'Ik was nog niet eens geboren toen, maar mijn oma vertelde er altijd over.'

Zijn eigen verlangen is om opnieuw te kunnen slapen op de typische binnenplaats van een Soedanees huis, gegrild vlees te eten op de boulevard langs de Nijl en koel water te drinken uit de *zeer*, een traditionele aardenvaas.

En zijn favoriete herinnering? 'Op mijn laatste bezoek aan Tuti-eiland zat ik alleen op een stoeltje onder de bomen, met een prachtig uitzicht op de Nijl', antwoordt hij met een brede glimlach. Hyper denkt dat zulke details uit het dagelijkse leven zijn nummers oprechter maken, dat het de Soedanezen, maar ook de rest van de wereld, aanspreekt.

Spanningen in Egypte

Veel rappers hebben het over Soedan. Na een repetitie met Soedanese muzikanten vraag ik Omar of hij daar niet moe van wordt. 'Het gevoel van machteloosheid is te zwaar', antwoordt hij. Uit zijn thuisregio Kordofan komt veel en heel slecht nieuws. Er dreigt een herhaling van de slachting in El Fasher, toen in oktober 2025 de RSF de stad belegerden en er een bloedbad aanrichtten. 'Je kan er niks aan doen', zucht Omar.

Straks neemt hij zijn eerste videoclip op, over de tocht naar Egypte. Niet zijn tocht, want hij is op een legale manier naar Egypte gekomen, maar een uitbeelding van de moeilijkheden die

zovele Soedanezen zonder juiste papieren moeten ondergaan om er te raken. Ze noemen hen *jango's*.

Egypte vangt ongeveer 1,3 miljoen Soedanese vluchtelingen op. Na het uitbreken van de oorlog werden de visumregels aangescherpt en de grenscontroles verscherpt, waardoor de toegang moeilijker werd. Het verkrijgen van een verblijfsvergunning verloopt tergend traag. Daarnaast melden onderzoeken dat Soedanezen soms worden opgepakt en illegaal gedeporteerd. Egypte ontkent dat. Volgens de UNHCR (de vluchtelingenorganisatie van de VN) kampen veel vluchtelingen bovendien met hoge woonlasten, stijgende voedselprijzen, een gebrek aan werk en beperkte inkomens.

Zo ontstaan er spanningen met de Egyptische bevolking. Nu het land een zware economische crisis doormaakt,

hebben sommige Egyptenaren het gevoel dat Soedanese vluchtelingen de druk op de woning- en arbeidsmarkt vergroten. Dat leidt tot meer discriminatie, racisme en incidenten waarbij Soedanezen verbaal of fysiek worden lastiggevallen.

Soedan is zoveel meer

Het is niet altijd even makkelijk om hier te aarden, maar de meeste rappers zijn vooral dankbaar dat ze in Caïro gebruik kunnen maken van de veel grotere en professionelere muziekindustrie. De studio's zijn hier uitgerust met eerste klas apparatuur, en er zijn producers en filmcrews voor hoogwaardige videoclipps. 'Dat was er in Soedan nauwelijks', zegt Danial Harby, die de oorlog ook ontvluchtte en nu manager van artiesten is. Het wrange is dat de Soedanese rapscene waarschijn-

lijk niet zo gegroeid zou zijn als veel artiesten niet hadden moeten vluchten naar Caïro of Saudi-Arabië. 'Maar die professionalisering is precies waar de scene behoefte aan heeft,' zegt Danial, 'zodat ze serieus genomen kan worden en artiesten ervan kunnen leven.'

Rappers willen met hun muziek de aandacht van de wereld vestigen op de situatie in hun land. Maar tegelijkertijd willen ze duidelijk maken dat Soedan zoveel meer is dan wapens, geweld en hongersnood. Wat wil Essam Satti van Soedan laten zien, behalve de oorlog? 'Al het andere', zegt hij na een korte stilte. *

Dit artikel kwam tot stand met steun van het Postcode Loterij Fonds van Free Press Unlimited.

BANK VAN BREDA BENEFIETCONCERTEN

VOOR ARTSEN ZONDER VAKANTIE

Muziek die verbindt, zorg die blijft

DONAX

19 september 2026, Predikherenkerk, Mechelen

3 oktober 2026, Kapel Imeldaziekenhuis, Bonheiden

KOOP JE TICKETS

Ten voordele van onze partnerziekenhuizen

Met de steun van:

Meer info: azv.be

Namaakei

Tekst: Eline Goethals

We hebben een wereld gebouwd waar we niet meer voor uitgerust zijn. Het is een vlijmscherpe observatie van Michael Van Peel in zijn nieuwste show, *Farce Majeure*, over sociale media en hun verslavende algoritmes. Het idee bleef lang nazinderen, want het klopt voor zoveel meer dan schermen. Voor wat in onze supermarkt ligt. Voor wat in onze omgeving staat. Voor wat er de hele dag op ons afkomt. We krijgen continu meer voorgeschoteld dan wat we als mens aankunnen.

Verlangen naar méér is logisch. Het is diepmenselijk, blijkbaar zelfs *diepdierlijk*. We zijn ernaartoe geëvolueerd, in een wereld waarin alles schaars was. Niko Tinbergen, onderzoeker naar diergedrag, toonde dit aan met de scholiekster: zet een reusachtig namaakei naast haar nest en ze probeert koppig dát uit te broeden, terwijl ze haar eigen ei negeert. Haar instinct zegt: 'Groter is beter.' Een prima vuistregel in de natuur, tot iemand een namaakei komt leggen. Mensen zijn scholeksters. Onze driften kloppen nog, alleen werd de omgeving vervalst. Er worden voortdurend gigantische eieren naast ons gelegd, superstimuli die precies inspelen op instincten die ooit levensreddend waren.

Meer dan twaalf jaar lang was ik een van die mensen die gigantische eieren naast nestjes plaatste. Ik werkte bij reclamebureaus en leerde goed hoe we iemands 'genoeg' kunnen overstemmen. Bijvoorbeeld: exact hoelang de smeltende kaas over de burger moet druipen om het hongersignaal te doen afgaan. Of welk verhaal je doet geloven dat je er écht bij hoort als je product x koopt.

Vroeger had elke honger een bodem. We aten minder bewerkt voedsel en belangrijk

nieuws bereikte ons omdat het ertoe deed, en niet omdat een feed onze aandacht najoeg. Of we hadden genoeg aan een handvol mensen die er echt toe deden. Er was een punt waarop je hoofd en lijf zeiden: dit is genoeg, je kan stoppen. We hadden natuurlijk ingebouwde grenzen, zonder dat we ons daar heel bewust van waren.

Vandaag worden mensen, zoals ooit ook ik, dik betaald om uit te zoeken hoe het stopsignaal volledig weggehaald kan worden. De socialemediafeed werd zo ontworpen dat ze nooit een eindpunt heeft. Voor tabaks- en alcoholindustrieën is verslaving geen bijwerking, maar de kern van hun businessmodel. En voeding wordt technologisch afgesteld tot je *blisspoint*: de precieze verhouding van zoet, zout en vet waarop je hersenen nét geen verzadiging melden, zodat je blijft eten.

Dit is een pleidooi voor 'genoeg'. Want 'genoeg' bestaat wel degelijk nog. We zijn het niet kwijt, we weten donders goed wat het inhoudt. Het is wel een kwestie om te zien dat alles om ons heen doelbewust gebouwd is om ons meer dan genoeg te doen consumeren, en dat onze instincten daar – vaak helaas – maar al te graag op ingaan. En vooral, het is kwestie om elkaar hier nog beter tegen te beschermen, als individuen, maar ook als samenleving. *

Eline Goethals is medeoprichter van burgercollectief Worried Citizens, dat op 24 en 25 oktober de nationale bed-in Slow Up for Humanity organiseert. Ze is fellow aan de School for Moral Ambition van Rutger Bregman en onderzoekt hoe burgers en beleidsmakers verandering kunnen brengen voor mens en planeet.

Credit: Public Domain

Hoe zou je zelf zijn?

Wat zou jij gedaan hebben, mocht je in het vooroorlogse Duitsland hebben geleefd?

Zwijgende meerderheid of 'bwaah, toch maar niet'? In de huidige tijdgeest heb je een uitgelezen kans om je keuze duidelijk te maken. Door je vinger op te steken en ja, desnoods je hele arm. Steun onafhankelijke kwaliteitsjournalistiek die dreigt te verdwijnen.

Hou MO* in de wereld.

Word proMO* voor €4,60 per maand.

Zie het als jouw bescheiden
vorm van verzet. mo.be/promo

Lees meer over
deze campagne

**20.000 KINDEREN.
VERHONGERD. VERBRAND. VERMOORD.
NOG STEEDS GEEN HARDE SANCTIES.**

**HOE LANG NOG,
PREMIER DE WEVER?**

11.be/rodelijn

Strength in numbers